

**A MAGYAR GAZDASÁGI-TÁRSADALMI
KITÖRÉSI STRATÉGIA ÉS
AZ ÚJ NEMZETKÖZI KIHÍVÁSOK**

ECOSTAT KUTATÁSI ÖSSZEFOGLALÓ

Budapest, 2009. október

E C O S T A T

Cím: 1024 Budapest, Margit krt. 85.

Tel: 373-7010; *Fax:* 336-7520

E-mail: ecostat@ecostat.hu

Írták:

Adamecz Anna
Balatoni András
Belyó Pál
Cserháti Ilona
Dani Ákos
Dobszayné Hennel Judi
Gáspár Tamás
Jankó Balázs
Keresztély Tibor
Krasznai Zoltán
Ligeti István
Nyers József
Perger Éva

Péter Ágnes Imola
Rózsa Gergely
Szabó László
Szél Katalin
Széll Krisztián
Takács Tibor
Tóth Bernadetta
Tóth G. Csaba
Tóth Hajnalka
Tőrös Ágnes
Varga Zsuzsa
Zádor Márta

Főszerkesztő:

Belyó Pál

Szerkesztette:

Zádor Márta
Gáspár Tamás

Közreműködött:

Kun Gabriella

Copyright: ECOSTAT®

A tanulmánynak vagy részeinek sokszorosítása tilos.
A tanulmány megállapításai a forrás megjelölésével idézhetők.

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
1. A MAGYAR TÁRSADALOM ÉS GAZDASÁG MOZGÁSTERE A VÁLTOZÓ NEMZETKÖZI ERŐTÉR BEN	7
1.1. A nemzetközi gazdasági erőviszonyok átrendeződése	7
1.1.1. Felzárkózás és lemaradás az OECD térségben	7
1.1.2. Új növekedési pólus: a BIRC térség a nemzetközi gazdasági erőtérben	13
1.1.3. A nemzetközi kereskedelem régi-új paradigmái és az erőforrás áramlások legújabb tendenciái. A világ globális problémáinak jövőbeli kihívásai	15
1.2. A globális válság természetrajza és mozgástér befolyásoló szerepe	19
1.2.1. A válság közvetlen jelenségei	19
1.2.2. A válság mint rendszerjelenség	23
1.3. Az Európai Unió mozgásterének változásai	27
1.3.1. Integráció és válság	27
1.3.2. Az európai modell fenntarthatósága és a nemzetközi környezet változása	29
1.3.3. A tíz éves euró-övezet és a globális válság	30
1.3.4. Az európai integrációval kapcsolatos kihívások, az Unió jövője	32
1.3.5. A Lisszaboni folyamat stratégiai tanulságai	34
2. ÖT ÉVES UNIÓS TAGSÁGUNK MÉRLEGE JÖVŐORIENTÁLT MEGKÖZELÍTÉS BEN. AZ UNIÓS FEJLŐDÉSI ERŐFORRÁSOK VÁLTOZÓ TENDENCIÁI ÉS A MAGYAR POZÍCIÓ	37
2.1. Magyarország az Unióban	37
2.1.1. A válság előtti időszak	37
2.1.2. A poszt-szocialista modell	39
2.1.3. A válság hatása az új tagállamokban	41
2.2. Az uniós fejlődési erőforrások változó tendenciái és a magyar pozíció	45
2.2.1. Demográfiai változások – társadalmi-gazdasági következmények	45
2.2.2. A fogyasztási struktúra kilátásai	48
2.2.3. Oktatás és képzettség	50
2.2.4. Migráció és foglalkoztatás. Új kihívások – uniós válaszok	52
2.2.5. K+F és innováció. A magyar K+F és innovációs eredmények nemzetközi összehasonlításban	58
2.2.6. A K+F szerepe a teljes tényező-termelékenység (TFP) alakulásában	65

3. A MAGYAR TÁRSADALMI-GAZDASÁGI STRATÉGIA KONCEPCIONÁLIS ELEMEI	69
3.1. Rendszerszemlélet: a magyar gazdaság teljesítményei, fejlesztési stratégiájának megalapozása (SWOT analízis)	69
3.2. Globalizációs ciklus és a stratégia kiemelt területei	73
3.3. A gazdasági növekedés megújításának lehetséges irányai	76
3.3.1. Az anyagiigényesség csökkentés magyarországi „célterületei”	76
3.3.2. Az energiaigényesség jelentős mérséklése és további szerkezeti változtatási irányok meghatározásának jelentősége	79
3.3.3. Új foglalkoztatási stratégia	81
3.3.4. Kutatás-Fejlesztés stratégia	89
3.3.5. Az innováció makrogazdasági hatásainak elemzése az ECO-TREND modellel	95
3.3.6. Egy fenntartható mezőgazdaság stratégiai alapvonalai	99
3.3.7. A fenntartható fejlődés regionális-területi feltételei	103
3.3.8. Intézményrendszer és kohéziós politika	110
 4. A KITÖRÉSI STRATÉGIA LEHETŐSÉGEI ÉS VESZÉLYEI, VALAMINT A KÖZÉPTÁVÚ MAKROPÁLYA ECO-TREND MODELLJE	 117
4.1. A kitörési stratégia lehetőségei és veszélyei	117
4.2. Lehetséges makrogazdasági növekedési pályák az ECO-TREND modell számításai alapján	121
4.3. Végző következtetések	125
 MELLÉKLET	 127
Az ECOSTAT tanulmányok listája	

BEVEZETÉS

Immár második esztendeje, hogy az információs forradalom által fűtött globalizációs folyamatot a rendszer lényegéből, belső ellentmondásaiból is fakadó pénzügyi-, banki- és reálgazdasági válság teszi próbára. A globális válság nem egyformán érinti az egyes térségeket, és a válságot megelőző folyamatok, illetve a válságkezelés hatékonysága felerősítette a nemzetközi erőter átrendeződését. Ugyanakkor az is egyértelművé vált, hogy nemcsak nemzetgazdasági, és regionális szinten igényel új stratégiát a gazdasági rendszer fenntartható működtetése, de az nemzetközi szinten is intézményi, szabályozási megújulást tesz nélkülözhetetlenné.

A **világgazdaság** legújabb strukturális és intézményi átrendeződései, a nemzetközi gazdasági növekedés változó hajtóerői-, és földrajzi erőközpontjainak átstrukturálódásai a XXI. századot megelőző másfél évtizedében mélyültek el. Ezek új tendenciákat hoztak, illetve mélyítették el a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minden területén. Új paradigmák tanúi lehettünk a nemzetközi felzárkózás történelmi folyamatában és időtávjában. A felzárkózás és lemaradás dialektikája és történelmi időtávjai, pedig úgy változnak, hogy a közgazdasági vizsgálatok hagyományos mutatói és módszerei már nem minden esetben elégségesek.

Az **Európai Integráció is gazdaságtörténeti válaszút elé került**. Képes-e a világméretű gazdasági recesszió körülményei között megvédeni a közösségi vívmányokat, és a nemzetközi viszonyok meghatározó szereplője tud-e maradni? Az uniós szintű válságkezelés hiányosságai miatt nem válik-e a többsebességes Európa kettészakadt Európává, peremvidékre sodródott, súlyosan eladósodott államokkal? A válságkezelés módjai, országonkénti eltérései, nem a jövedelmi szakadék, a regionális különbségek konzerválását hozza-e? Nem erősödik-e fel ismét a protekcionizmus, gátolva a legnagyobb erősségnek számító „négy szabadság” elvének érvényesülését? Kibírja-e a tíz éves euró ezt a sokszerű kihívást? A fő kérdés mégiscsak az, hogy kiállják-e az európai értékek a válság próbáját, tovább mélyül, és bővül-e az Unió. Mindez hazánk mozgásterét, a kibontakozás gyorsaságát és jellegét is meghatározza.

Magyarországot a globalizációs válság a korábbi, permanensen visszatérő egyensúlyhiányos korszakok korrigálási kényszere miatt elhúzódó pénzügyi stabilizációs időszakban érte. A nemzetközi pénzügyi válság hatása elsőként az államháztartási hiány-, és az államadósság finanszírozását sodorta először veszélybe, majd fokozatosan érezhetővé vált a többi szektorban is. Az ország fizetőképességének a fenntarthatóságát csak az európai szolidaritás és a pénzügyi válság elhárítására hivatott nemzetközi pénzügyi intézetek mentették meg. Mindez egyre sürgetőbbé teszi, hogy a válságmenedzselés mellett az ország megbomlott és **immár krónikussá váló egyensúlytalanságaira az új nemzetközi feltételeket figyelembe véve keressük a kitörési pontokat**.

A **jelen kutatássorozat célja**, hogy a világgazdasági válság nyomán lendületét veszítő nemzetközi kereskedelem viszonyai között találjuk meg a magyar gazdaság újbóli növekedési pályára állításának a lehetőségeit. Ehhez a rövidtávon elkerülhetetlen stabilizációs intézkedéseken és pénzügyi megszorításokon túl további hosszabb távon ható változtatásokra is szükség van. Ez utóbbiaknak ki kell terjedniük a nagy elosztó rendszerek feladatainak újragondolására, gazdálkodásuk racionalizálására, és a nemzeti fejlesztési stratégiánk módosítására, új feltételekhez való igazítására is.

A kutatás az ECOSTAT és az MTA- Világgazdasági Kutató Intézet közös programjának keretében zajlott. Jelen kötet az ECOSTAT kutatási beszámolója, amely 35 intézeti tanulmány alapján készült. A mintegy 1500 oldalnyi kutatási anyag-háttér az érdeklődők rendelkezésére áll. Intézetünk profilja alapján a témát egységesen kezeltük, de a megközelítés prioritása Magyarország mozgási lehetőségeinek központba állítása volt. Így a kötet a nemzetközi mozgási tényezőket is alapvetően a magyar viszonyok felől közelíti, vagy oda futtatja ki.

A tanulmányok 2009. június 30-án zárultak le. Az elemzett jelenségekben azóta bekövetkezett változások és következtetések a kötethez kapcsolódó konferencián és az ECOSTAT szakmai fórumain folyamatosan bemutatásra kerülnek.

A kötet négy nagyobb pilléren nyugszik. Az első két pillér a magyar gazdaság és társadalom nemzetközi és regionális mozgásterét elemzi.

- Az I. fejezet a nemzetközi erőter vizsgálata. Ez a nemzetközi erőviszonyok átrendeződésére és a válság erőter alakító szerepére fókuszál.
- A II. fejezet Magyarország jellemzőit öt éves uniós csatlakozásunk hozadékai és erőforrásaink feltárása felől közelíti. Azt mutatja be, hogy a humán erőforrásaink nagysága és mozgása valamint ennek belső, innovatív és külső, kutatás-fejlesztéshez kapcsolódó megújulási képessége milyen jellemzőket mutat európai és OECD viszonylatban. Ehhez viszonyítva értékeli a magyar teljesítményeket.

A kötet második fele az illeszkedési-kitörési stratégia egyes koncepcionális elemeit tárja fel.

- A III. fejezet nem operatív intézkedésekre szorítkozik: irányokat, súlypontokat emel ki, de úgy, hogy ezekhez konkrét javaslatokat társít.
- A IV. zárófejezet a hazai mozgáster rendszerszerű képét adja: a fejlődési tényezők jellemzői és relatív, nemzetközi potenciálja alapján fogalmazza meg a fejlődési pályák lehetőségeit és veszélyeit, illetve ezeket konkrét, empirikus forgatókönyvekben mutatja be.

Számos, a gyakorlatban is jól hasznosítható eredmény született. Mivel olyan nemzetközi kihívások közepette kell az ország válságmenedzselését és új növekedési pályára való ráállítást megoldanunk, amelyek minden mozzanata hat ránk, ezért hasonló struktúrában folytatjuk, és folyamatosan monitorozzuk a témakört.

* * *

A kötet végén mellékletként közöljük az intézetünkben készült tanulmányok listáját. Az egyes tanulmányok irodalomjegyzékét itt nem csatoljuk, és a belső hivatkozásokat is elhagytuk. Mindez megtalálható a PDF formátumban, intézetünkben rendelkezésre álló CD-n.

1. A MAGYAR TÁRSADALOM ÉS GAZDASÁG MOZGÁSTERE A VÁLTOZÓ NEMZETKÖZI ERŐTÉR BEN

1.1. A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI ERŐVISZONYOK ÁTRENDÉZŐDÉSE

1.1.1. Felzárkózás és lemaradás az OECD térségben

A kibővült Európai Unió ma a világ legnagyobb integrált gazdasági térsége. A 103 millió főnyi új állampolgárral kibővült, 494 milliós térség a Földön megtermelt bruttó hazai termék (GDP) 30,8%-át állítja elő, (az új tagállamok részesedése ebből 2,1 százalék). A nemzetközi exportban és importban (az intra-EU kereskedelem nélkül) 18,0, illetve 16,8 százalékkal részesedik. A világ FDI áramlásának 46,4 százaléka irányult az unióba a válságot megelőző évben.¹ Mindennek eredményeként az Unió fontos szerepet játszik a globális gazdasági erőtérben. **Ennek a pozíciónak a hosszú távú megőrzése azonban már a válságot megelőző években kérdésessé vált.**

1. sz. táblázat

A 27 tagú EU a világgazdaságban (2007)

	EU-27	Új tag- államok	USA	Japán	Kína	India	világ
Népesség (millió fő)	494	103	302	127	1 320	1 123	6 612
Éves változás átlaga (%), 2000-2007	0,4	-0,3	1,0	0,1	0,6	1,4	1,2
Részarány a világ népességében (%), 2007)	7,5	1,6	4,6	1,9	20,0	17,0	100
2050-ben, millió főben	479	82	402	103	1 409	1 658	9 191
Részarány a világ népességében 2050-ben (%)	5,2	0,9	4,4	1,1	15,3	18,0	100
GDP (folyó áron milliárd euróban)	1243,1	852,8	10093,5	3198,6	2397,1	855,8	39717,9
Részaránya a világ GDP-ben folyó áron	30,8	2,1	25,4	8,1	6,0	2,2	100
Részaránya a világ GDP-ben (PPS)	22,2	2,6	21,1	6,5	10,8	4,7	100
GDP/fő euróban	24 810	8 330	33 464	25 034	1 816	762	6 007
A GDP/fő éves átlagos változása (PPS, %, 2000-2007)	2,5	6,2	1,5	2,1	11,2	7,7	2,6
Reál-GDP éves változása (%), 2000-2007)	2,1	4,7	2,4	1,5	10,2	7,6	3,1
Gini mutató	0,3	0,3	0,4	0,3	0,5	0,4	:
Aránya a világimportban (az intra-EU nélkül)	18,0	1,6	18,6	5,6	8,8	2,2	100
Aránya a világexportban (az intra-EU nélkül)	16,8	1,2	11,5	7,0	12,0	1,5	100
FDI beáramlás hányada a világ egészében (%)	46,4	4,5	13,4	:	5,8	:	100
Intra-EU FDI áramlások nélkül	19,0	:	20,0	:	9,0	:	100
Tőkepiaci kapitalizáció (a GDP %-a)	86,8	:	132,6	92,0	:	:	:
Értékpapír piaci kereskedelem a GDP arányában (%)	160,8	17,1	308,5	148,4	237,5	94,6	181,8

Forrás: European Commission, Five years of an enlarged EU, Economic achievements and challenges, European Economy 1/2009

¹ European Commission, Five years of an enlarged EU, Economic achievements and challenges, European Economy 1/2009

A 80-as évtizedben megrekedt, majd a 90-es években visszafordult az OECD térség legnagyobb gazdaságainak jövedelem szintbeli (GDP/fő) konvergenciája. Az 1995-96-os évektől az Unión belül is egyértelműen nyílik a kibocsátási és jövedelmi rés az egyes tagállamok között. Az előző évtized során az **Európai Unió** az EMU kiépítésével, a szigorú konvergencia kritériumok fenntartásával, a stabilitás megteremtésével, az antiinflációs célkitűzések megvalósítására koncentrált, ami növekedési áldozatokkal járt. Ez lehetetlenné tette, hogy a térség átvegye a lokomotív szerepkört. Az EU a 2001-ben kibontakozó világgazdasági recesszióra a vártnál érzékenyebben reagált, és felszínre kerültek, illetve egyértelművé váltak a strukturális merevségek, valamint azok orvoslásának kényszerei. Ugyanakkor az északi államok versenyképes vállalati szektora modernizálódó gazdasági struktúrával, innovatív ICT szektoruk növekedése révén minőségi munkahelyteremtéssel dinamizálódik, míg a nagygazdaságok egyre inkább lemaradnak. A növekedési ütemek egyenlőtlenségei nem csak a feldolgozóiparban, hanem a kereskedelembe nem kerülő javak területén is jelentősek. Néhány dinamikusan fejlődő uniós tagállam határozottan javította világgazdasági pozícióját. Európa számára ez a verseny azért is problémákkal terhelt, mert úgy szeretné a versenyképességét erősíteni, hogy közben - rohamosan előregedő népessége számára – szeretné megőrizni sajátos társadalmi – politikai - gazdasági modelljét. Ugyanakkor beszédes adatok szerint: **1950-ben a három nagy kontinentális európai ország (Németország, Franciaország, Olaszország) és Japán az USA fejlettségének mindössze 30 százalékán állt, amit 1991-re 80 százalékra sikerült megközelíteni. 2004-re azonban az 1973-as szintre, 70 százalékra csökkent az Unió felzárkózási hányada.**

A **felzárkózás történelmi tartalékainak kimerülését felismerték az Unióban**, és változó sikerrel megkezdődtek a politikai kockázatokkal is járó reformlépések. Ezek eredményei leginkább a német gazdaság növekedési és export dinamikájában, versenyképes nagyvállalati szektorának teljesítményeiben tükröződik. Általában is elmondható, hogy a nagyvállalati szférában a más vállalatokra jellemző hátrány (az alacsony növekedési ütem, nem versenyképes szabályozási, vállalati közeg) nem érződik. **Az európai transznacionális vállalati kör „kibújt” a régió térvesztése alól**, és a „Lisszaboni-folyamat” megtorpanása ellenére az európai nagyvállalatok a világ top-25 és top-100 cége között is előkelő helyet foglalnak el. A világ 25 legjelentősebb - nem pénzügyi - transznacionális vállalatából **15 az európai** térségből, 14 az Európai Unió tagállamaiból kerül ki. Ez arra utalhat, hogy ezek a cégek „kimenekülnek”, és sajátos stratégiájukkal erősítik nemzetközi pozícióikat. Nem véletlen, hogy az **EU a fenntartható növekedés érdekében minden eszközzel arra törekszik, hogy otthon tartsa a tőkét.**

A **konvergencia folyamatok megakadása**, a korábbi fellendülési időszak jellegéből következik. Ez, az információs technológiai szektor robbanása révén még sürgetőbbé tette a gazdaságok rugalmas reagálását, és a nemzetközi tőke vonzására alkalmas pénzügyi és piaci intézményi háttér, jogszabályozás megteremtését. A **felzárkózás elemzésében meghonosodott a „tudás alapú” társadalom fogalmi rendszere.** Tudás és információ két dolog. **Tudásalapúvá akkor válik egy gazdaság, ha az információk birtokában minőségi, fenntartható növekedést képes elérni.** A versenyképesség is történelmileg változó tartalommal bír. A tudás-intenzív gazdaságok összehasonlítása új területek vizsgálatba való bevonását igényli. A gazdaság élenjáró dinamikájú fejlődésének hordozói a jelentős szellemi tartalommal bíró termékek. **Az OECD országaiban, az utóbbi évtizedben megduplázódott a csúcstechnológiát képviselő iparágak termelése és exportja.** Míg korábban a ráfordítás- és erőforrás-alapú elemzés lefedte a társadalmi és gazdasági fejlettség szintjét, az extenzív-típusú növekedés eredményességét, mára új minőségi tényezők kerültek előtérbe, még a 80-as évek intenzitási mutatóihoz viszonyítva is. A tudás alapú gazdaság (knowledge driven

economy) egy korlátlanul növelhető és megújítható erőforrást helyezett a termelési tényezők sorába, nevezetesen, a tudást, illetve képességet annak alkalmazására. Ma a korábbiaknál sokkal szervezettebben, egymást feltételezően kapcsolódik össze a termelés, információ, tudomány, oktatási rendszer, vállalati szervezetfejlesztés, menedzsment, vállalatirányítás, befektetési portfólió alakítása, új típusú szövetségek a beszállítókkal, valamint az ún. eszközmenedzsment, vagyis az eszközleltetés- és kihasználtság hatékonyságának növelése. Azok a térségek javíthatnak nemzetközi helyzetükön, ahol ehhez kedvező gazdasági környezetet hoznak létre. Ehhez a gazdaságpolitika a szabályozási, jogi, intézményi keretek vállalkozásbarát megteremtésével járulhat hozzá leginkább. Csak ez által haladhat előre egy térség felzárkózása. Ma a legfejlettebb gazdaságok termelésében és exportjában egyre nagyobb a magas hozzáadott értéket tartalmazó termékek aránya.

Ez az új „növekedési tényező” egyenlőtlenül és ellentmondásosan hat az OECD térségben. A technikai fejlődés piacbővítő hatása is változott. Nincs olyan új termék vagy termelési eljárás, amely globális méretekben a hatvanas évekhez hasonlatos gazdasági növekedési ütemet indukálna. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a számítástechnika alkalmazása és az információs technológia fejlődése új alapokra helyezte az amerikai gazdaságot. A termelékenység és a munkahelyek számának gyorsabb növekedése a korábbi ciklusos fejlődést elkerülő, folyamatos fejlődést tett lehetővé a 90-es években. **A termelés folyamatos technikai megújítása** (vagyis a szerves összetétel, a fizikai tőke/munkaerő növelése) a korábbi 2%-ról a kilencvenes évek közepétől fokozatosan 5%-ra növelte a munkatermelékenységet. Új jelenség bontakozott ki. **A technikai megújítás, a termelékenység növekedése a fejlett országok technika intenzív ágában permanenssé kezd válni.** Emiatt viszont elmarad az **elavult kapacitások leépítése, és nő a kapacitás kihasználatlanság is.**

Az EU termelékenységi felzárkózása az USA-hoz, ami csaknem az egész második világháború utáni korszakra jellemző volt megállt, az egy 2001-es évet leszámítva, pedig az USA termelékenysége a 90-es évek második felétől töretlenül nő, illetve tartja színvonalát. **A multifaktor termelékenységi** kategória bevezetése árnyalja a két térség fejlettségbeli különbségének megítélését. E tényezőt tekintve a 90-es évek elején az EU előnye, munkatermelékenységi mutatója, pedig tovább lassult. Ez elsősorban az amerikai beruházások megugrásának, az ICT szektor felfutásának tulajdonítható. Mivel **az USA-ban** nőtt a beruházási ráta, **a multifaktor termelékenység területén kisebb különbség áll fenn az EU-val szemben.** Ugyanakkor Finnország és az északi tagállamok kimagasló multifaktor termelékenység mutatója, és ezen országok nemzetközi versenyképességi rangsorban elfoglalt előkelő helye jól igazolja, hogy a nem munka-, illetve tőketényezőnek betudható GDP növekmény a kizárólagos. **A hatékony vállalati szervezet, a jó termék menedzsment mára fontos „növekedési tényezővé” vált** és az Unió északi tagállamaiban domináns. **Az Unió „nagygazdaságainak” legsúlyosabb problémája, hogy nemcsak a GDP növekedésük rekedt meg, de a munkanélküliség is krónikus probléma** maradt. A munkanélküliség növekedése a helyi és központi költségvetési bevételeket, vagyis modernizációs forrásokat is jelentősen csökkenti.

A 90-es évek legszembevetőbb jelensége volt, hogy a világ gazdaságát az USA belső fogyasztói kereslete, ezáltal importigénye fűtötte. E mögött a lakosság nagymértékű eladósodása, illetve a nemzetközi tőke – erős dollár által is fenntartott – töretlen bizalma állt. A bruttó hazai termék felhasználásának szerkezete, vagyis az aggregált kereslet belső aránytalanságai a nemzetközi egyensúlytalanságot konzerválták. **A belső keresleti tényezők a mai nemzetközi viszonyok között mintegy nemzetköziként is hatnak.** Például a belső eladósodás mellett növekvő amerikai belső fogyasztás dinamikája közvetlenül meghatározza

az ország import igényét, a belső fogyasztás finanszírozásának külső erőforrás bevonási kényszerét. Ugyanígy, a közületi fogyasztás részben meghatározza a központi költségvetések egyensúlyi állapotát, és a nemzetközi erőforrás átcsoportosítások arányait. Ezek befolyással vannak a hosszú távú termelékenységre, a növekedésre, ezzel a felzárkózás esélyeire. A **nemzetközi egyensúlytalanságok finanszírozása**, az egyes bilaterális kereskedelmi relációk mérleg-hiányai a globalizált világgazdaság körülményei között önmagukban nem jelentenek kezelhetetlen terhet. Ha azonban a világ legfejlettebb régiói és országai kerülnek tartósan deficit helyzetbe, az, az egész világgazdaság szempontjából veszélyt jelent, amennyiben annak finanszírozása is strukturálisan átalakul. Az utóbbi évtized világgazdaságát ez a folyamat határozta meg a legmarkánsabban.

A belső fogyasztás által fűtött amerikai növekedés, a 90-es évtizedben tapasztalt tartós amerikai konjunktúra, növekedési többlet Japánhoz, és az Európai Unió nagygazdaságaihoz képest is „Janus-arcú volt”. Egyrészt: a kereslet teremtése révén az amerikai konjunktúra kedvező hatása világméretben érződött. Az EU tagállamainak és Japánnak a helyzete is kedvezőtlenebb lett volna e nélkül. Ugyanakkor, a lokomotív szerepek körök kétségessé váltak, és azok is maradtak. A – nemzetközi tőke által finanszírozott – belső eladósodás által fűtött amerikai fogyasztás, a technológiai lufi által is fenntartott „Új gazdaság” csodája a kettős deficit által a világgazdaság nagy teherterhelévé vált. A „technológia tözsdei lufi” 2001. második felében a szeptember 11-i terrortámadás utáni nemzetközi bizalomvesztéssel felerősödve „pukkant ki”, és vezetett dekonjunktúrához. A 2001. évben kibontakozó dekonjunktúrában a nemzetközi gazdasági ciklusok példátlan szinkronizációjának tanúi lehettünk, ami igazolta a globalizáció mélységét, a virtuális pénztőke hektikus mozgásainak kitett világgazdaság instabilitását.

2. sz. táblázat

Az Európai Bizottság 2009. tavaszi előrejelzése: Az Európai Unió egyes indikátorai
(Egyéb megjelölés nélkül: éves reál-változás százalékban)

	Tény			2009 tavaszi előrejelzés			Eltérés a 2008. őszi előrejelzéstől	
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2009	2010
GDP	2,0	3,1	2,9	0,9	-4,0	-0,1	-2,2	-0,6
Lakossági fogyasztás	2,0	2,3	2,2	0,9	-1,5	-0,4	-1,1	-0,8
Közösségi fogyasztás	1,6	1,9	1,9	2,2	1,9	1,7	0,4	0,6
Bruttó beruházások	3,6	6,2	5,4	0,1	-10,5	-2,9	-4,6	-2,3
Foglalkoztatás változása	0,8	1,5	1,7	0,7	-2,8	-1,4	-1,0	-0,9
Munkanélküliségi ráta (b)	8,9	8,2	7,1	7,0	9,4	10,9	0,7	1,4
Infláció ©	2,3	2,3	2,4	3,7	0,9	1,3	-0,3	-0,6
Államháztartási egyenleg (GDP százalékában)	-2,4	-1,4	-0,8	-2,3	-6,0	-7,3	-1,6	-2,5
Kormányzati adósság (GDP százalékában)	62,7	61,3	58,7	61,5	72,6	79,4	5,2	8,5
Kiigazított folyó fizetési mérleg egyenleg (GDP százalékában)	-0,7	-1,1	-1,0	-1,5	-1,9	-2,0	-0,4	-0,6

Forrás: European Commission, Spring Forecast, 2009 April April 1 A 2009. Tavaszi Bizottsági Előrejelzés az április 22-ig rendelkezésre álló adatok alapján (a) A „+” („-„) jelek a 2009. januári szinthez viszonyított változást jelzik, (b) A munkaerő százalékában (c) Harmonizált fogyasztói árindex, nominális változás

Az USA-ból kiinduló dekonjunktúra következtében felerősödött az a várakozás, hogy az Unió átveheti a világgazdasági lokomotív szerepkört. Ez azonban nem következett be, az EKB a konjunktúra élénkítése helyett az árstabilitásra koncentrált, a belső keresletszűkítés növekedési áldozatokkal is járt. Ez az Unió egészében is hatott, hiszen az euró-övezet tagállamai az európai nagy gazdaságok. Az előző tábla a válságot megelőző évek világgazdasági és uniós növekedési teljesítményeit mutatja be. **Látható, hogy 2008. előtt javuló államháztartási egyenleg mellett uniós szinten stagnált a fogyasztás. A fizetési mérleg csekély hiányt mutatott. Az Unió egésze nyitott, exportvezérelt növekedéssel volt jellemezhető, meghatározó nagy multinacionális cégekkel.**

Az alábbi táblából azt látjuk, hogy az USA 3 százalékos körüli növekedési dinamikája mellett a világgazdaság egésze 2005–2007 között 4,5, 5,1 és 5,1 százalékkal emelkedett. Ez a dinamika egyértelműen a felemelkedő térségeknek, elsősorban a BIRC ország-csoportnak volt köszönhető.

3. sz. táblázat

Az Európai Bizottság 2009. tavaszi előrejelzése: A nemzetközi környezet egyes jellemzői
(Éves reál-változás százalékban)

	Tény			2009 tavaszi előrejelzés			Eltérés a 2008. őszi előrejelzéstől	
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2009	2010
Real GDP								
USA	2,9	2,8	2,0	1,1	-2,9	0,9	-2,4	-0,1
Japán	1,9	2,0	2,4	-0,7	-5,3	0,1	-4,9	-0,5
Ázsia (Japán nélkül)	8,3	9,1	9,7	6,9	3,3	5,6	-2,9	-1,3
Ebből Kína:	10,4	11,7	13,0	9,0	6,1	7,8	-1,8	-1,0
ASEAN4 (a) + Korea	5,0	5,4	5,7	4,2	-0,3	3,3	-4,3	-1,0
Tagjelölt országok	8,0	6,7	4,8	1,3	-3,6	2,1	-6,3	-1,8
FÁK országok	6,7	8,4	8,5	5,6	-3,8	1,4	-9,8	-4,9
Ebből Oroszország	6,4	7,7	8,1	5,6	-3,8	1,5	-9,8	-5,0
Közel-keleti térség MENA	6,8	6,4	7,0	5,9	1,5	1,6	-3,5	-4,0
Latin America	4,6	5,4	5,6	4,2	-1,6	1,6	-3,9	-1,5
Fekete Afrika	5,6	6,5	6,6	5,2	2,5	3,5	-3,0	-2,5
Világ összesen	4,5	5,1	5,1	3,1	-1,4	1,9	-3,7	-1,3
Nemzetközi árukereskedelem								
Világ import	8,5	9,5	6,7	2,6	-11,4	0,9	-13,6	-3,2
EU-n kívüli export	:	9,3	8,9	3,6	-10,7	2,1	-14,8	-3,3

Forrás: European Commission, Spring Forecast, 2009 April, * A GDP százalékában, (a) ASEAN4 : Indonesia, Malaysia, Philippines, Thailand

Kezdetben megkérdőjeleződött, hogy hajlandó-e a világ Amerika fogyasztás többletét pénzelni. Az új évezred első éveiben azonban új jelenség tanúi lehettünk. **A nemzetközi fizetésimérleg hiányok finanszírozása és a kereskedelmi pozíciók között erősödő kapcsolat évekig fenntarthatóvá tette az amerikai hiányok kezelését.** Az ázsiai, orosz és olajexportáló országok szufficitjei az erős dollár vonzásában, a fejlett amerikai pénzpiaci közvetítő eszközök révén váltak finanszírozási forrássá. Az európai külső pozíció és az amerikai gazdaság külső hitel igénye közötti korábbi ellentétes előjelű „szinkronizáció” megszakadt. Úgy tűnt, hogy az amerikai és európai külső egyensúlyok negatív korrelációja végleg a múlté.

A Fed – 2001-ben, az elakadt gazdaság ösztönzésére – egy százalékra csökkentette az irányadó kamatlábat. **Az olcsó hitelek arra ösztökélték az ingatlanok tulajdonosait, hogy jelzáloghiteleket vegyenek fel**, megélénkült az új lakások építését finanszírozó kölcsönök iránti igény is. Számos pénzügyi innováció jött létre, ami a kedvező hitelek továbbhitelezésére alapult. **Az átlagbérekhez képesti magas költsékezést, a lakásvásárlási lázat a hitelboom táplálta.**

A világgazdaság **legújabb fejleményévé vált az EOCd térség beruházási és megtakarítási rátáinak csökkenő tendenciája.** A nemzetközi fizetési mérlegek egyenlőtlenségei 1997 után éleződtek ki, ekkortól a megtakarítási ráták csökkenésének ¾ része a háztartások megtakarításainak csökkenésével függ össze. A növekvő értékkülönbsétekre felvett hitelek növekedéséhez egy újabb „fogyasztói buborék” társult. **A Fed a veszélyt érzékelve 2007 közepéig 5,25 százalékra emelte az alapkamatot.** Ez megrágította az ingatlanhitelek törlesztő részleteit. Így **egyre több adós nem tudott törleszteni.** Ezzel összefüggésben **zuhanni kezdtek az ingatlanárak** is, ami azt jelentette, hogy a korábbi banki hitelek fedezete (biztonsága) csökkent. Másfél év alatt 70 hitelintézet jelentett csődöt. A világ tőzsdéin tíz százalék körüli volt a visszaesés, a befektetőket becsülhetően 5-6 ezermilliárd dollár veszteség érte. A lefelé tartó spirálfolyamat így gyűrűzik tovább. A hivatalosan követett elvekkel ellentétben a központi bankok nagy mennyiségű hitellel egyenlítették ki a csődbe vagy csőd közelébe került ingatlanalapok, pénzintézetek hiányait. A Fed, az **Európai Központi Bank**, és a Japán Bank kezdetben több mint 400-450 milliárd dollárt (ebből az EU **300 milliárdot**) **pumpált a piacokba.** Az adott helyzet stabilizálásában a világgazdaság sok jelentős szereplőjének érdeke azonos. Amikor a történetek hatására a dollár tovább gyengült, az Egyesült Államok dollárban jegyzett állampapírjainak és más gyengülő értékpapírjainak vásárlói, Kína, Japán (orosz) és az arab olajtermelők nem kezdtek megszabadulni eladásokkal veszteségeiktől. Ők is abban voltak érdekeltek, hogy a világgazdaság stabilizálódjon, az értékpapírok árfolyama újra emelkedjen.

A 2007 nyarán kibontakozott **hitelpiaci válság új tendenciákat hozott, illetve erősített meg a nemzetközi erőviszonyok átrendeződésében.** A világgazdasági egyensúlyhiányok tartós finanszírozásának kérdése ismét Demoklész kardjaként jelenik meg. A gyengülő dollár miatt is kibontakozó amerikai recesszió tovagyrúzó negatív hatásai 2008. második felében már érezhetőek voltak az ázsiai konjunktúrában is. Ez megerősíti a gazdasági stratégiaváltást a felemelkedő BIRC térségben, ami egy új, **belső fogyasztás-húzza növekedési modellt erősíthet Kínában és Oroszországban, nem beszélve az olajexportáló országok belső infrastrukturális fejlesztéséről, a petrodollárok hazai befektetéseiről, az Öböl országok növekvő nemzetközi logisztikai, turisztikai befektetési boomjáról. Az olajdollárok befektetései és a kínai FDI földrajzi és ágazati szerkezetének új eleme, hogy a saját régióból kilépve az amerikai és európai gazdaságokban kulcspozíciókat szereznek a különböző gazdasági, és pénzügyi szektorokban.**

Japán gazdasága a 90-es évtizedben három nagy recessziós hullámot élt meg, és a defláció, valamint bruttó államháztartásának a GDP 180%-át megközelítő adósságállománya bizonytalanná tették gazdasági kilátásait. Ez a trend 2002-től végleg megfordulni látszott. Japán a regionális dinamizmus kedvező körülményei folytán sikeresen haladt középtávú fejlesztési programja megvalósításában, melynek fontos elemei a túlméretezett termelőkapacitások, a túlzottan magas és kedvezőtlen összetételű adósságállomány és a túl magas foglalkoztatottság felszámolása. Japán gazdaságpolitikai prioritásai között szerepel a demográfiai hanyatlást ellensúlyozni képes és versenyképességet növelő technikai fejlődésre épülő termelékenységnövelés. Japán fejlődésében előrehaladt a belső konszolidáció, s ugyancsak nőtt a belső fogyasztás és beruházás szerepe. Ugyanakkor **Japánban a Kínába**

irányuló export, a regionális kapcsolatok erősödése a gazdasági kibontakozás legfontosabb tényezője. A nemzetközi erőterben a csendes-óceáni régió szerepe erősödik. Összességében azt találjuk, hogy az OECD erőközpontjainak szerepe csökkent a nemzetközi gazdaságban. Ennek okát az újonnan „BIRC” országoknak nevezett csoport, illetve a felemelkedő ázsiai régió nemzetközi teljesítményeiben lehet meglectni. 2001 és 2006 között a világtermelés bővülésének 21 százaléka Ázsiának volt köszönhető. Az USA növekedésének szerepe csak 19% volt. Az új évtized derekán az ingatlan piac kipukkadása, az amerikai személyes fogyasztás csökkenése, a külföldi hitelekhez való hozzájutást nehezítő dollárgyengülés tényleges veszéllyé tette az amerikai recesszió elmélyülését. Ennek nemzetközi kihatását az átalakuló nemzetközi erőviszonyok, a **felemelkedő ázsiai régió nemzetközi kibocsátásban és világkereskedelemben játszott növekvő súlya határozza meg, mivel a vizsgált periódusban érezhetően átrendeződtek az egyes térségek világ gazdasági pozíciói.** Az elmúlt másfél évtizedben a világ bruttó termelése 41%-kal bővült. Ebben az időszakban a világtermelés többletének több mint egyharmadát még mindig az Egyesült Államok adta. Ebben hozhat trendfordulót a jelenlegi globális válság kimenetele.

1.1.2. Új növekedési pólus: a BIRC térség a nemzetközi gazdasági erőterben

A 2003-ban köztudatba kerülő **BIRC – Brazília, India, Oroszország és Kína kezdőbetűiből képzett – mozaikszót** az ICT szektort megkülönböztető fogalomhoz hasonlítják. Kína 2005-ben vált GDP-ben mérve a világ negyedik legnagyobb gazdasági hatalmává, megelőzve Franciaországot és Angliát. A kínai GDP 1980-2005 között több mint nyolcszorosára nőtt, az indiai ugyanebben a periódusban mintegy megháromszorozódott. Ugyanez a kontinentális európai nagy gazdaságok esetén 50-65 százalékos sávban mozog. Ma még hiányzik az a történelmi időtáv és ismeret, amely az „ázsiai növekedési modell”, (elsősorban a kínai növekedés) társadalmi-gazdasági, belső és külső tényezőit is egyértelművé tenné. Épp ezért annak jövőbeli alternatívái körül is parázs nemzetközi viták zajlanak. Egy azonban bizonyos, hogy a fejlődési modell nem érthető meg a kínai technológiai fejlődés, az ICT szektor ázsiai regionális munkamegosztáson alapuló fejlődése nélkül. **Ez a modell eddig sikeres,** a térség egészét tartósan dinamizálja. Az ázsiai növekedés vizsgálatánál az első specifikumot abban találjuk, hogy **a gazdaság tartós növekedése a világ legnagyobb népességű – elvileg túlnépesedett – országaiban,** illetve régiójában **vált** immár két évtizede **jellemzővé.** Ez azt is jelenti, hogy belső piacaik, hazai keresleti potenciáljuk, növekedési erőforrásigényük minimális változása is közvetlenül befolyásolja a nemzetközi piacokat. Többen éppen ennek a tényezőnek tulajdonítják a térség, és első sorban Kína tartós növekedését. Vagyis, **ez a fejlődés a nagy populáció mellett/révén a kereslet, és a kereslet-politika változásának a következménye.** Az ázsiai növekedés egyik jellemzője, hogy a technológiai és piaci alapú növekedés konvergenciája figyelhető meg. Ezt erősíti egy „földrajzi típusú” növekedés. Kína kereskedelme már nem az alacsony hozzáadott értékű tömegtermékek exportján alapszik. 2004-től Kína a világ legjelentősebb ICT exportőre és az importja is egyre dinamikusabb. (**India,** pedig napjainkra a világ legnagyobb ICT szolgáltatás-exportőrévé vált.) Kína 15 éven belül új „innovatív gazdasági modellt” kíván meghonosítani. A saját technológiai bázison nyugvó modellhez az állami K+F kiadásokat a mai 1,3 százalékról a GDP 2 százalékára kívánja növelni. **India és Kína egyidejű felemelkedése** a régióban egy új gazdaságpolitikai növekedés lehetőségét kínálhatja, a verseny és kooperáció tudatos kormányzati támogatásával. Ezt egy sajátos piaci

kapcsolat kíséri, ami a keresleti és kínálati piacok új típusú szervezeti és intézményi struktúráját hozza létre. Az ágazatközi kooperáció egy funkcióközi K+F hálózat képülésével párhuzamosan zajlik. Kína és India gazdasági és geopolitikai értelemben is különböznek a japán, koreai, vagy korábbi ázsiai kis tigrisek felemelkedésétől. **Miután az újonnan felemelkedő ázsiai régióban a Föld lakosságának több mint 50 százaléka él, a fejlődés korábbi szakaszában adhat lehetőséget a „felzárkózásra”.** Új termelési standardokat határoznak meg, ami a szervezeti, intézményi rendszerben már kiépült alapokkal bír. Ma a növekedési tényezők kombinációjában **a hangsúly** már nem az olcsó munkaerőn, hanem a **keresleti tényezőkön, a dinamizálódó keresleten, és az információn van.** Keresleti oldalon a tömegfogyasztás mellett a „középosztály” jellegű, igényes réteg aránya is emelkedik. **Kínálati oldalon** bővül a korszerűen foglalkoztatható olcsó munkaerőforrás. Ez segíti az időtakarékos technikai váltást. **Kína és India kapcsán Európa stratégiai kérdései** közül nemcsak az energiabiztonság, külső egyensúlyi helyzet, de a **munkaerőpiacok problémája**, az immár foglalkoztatási válságként is titulálható munkanélküliség kérdése is felmerül. Folytatódik a jelentős társadalmi ellenkezést kiváltó termelés-kitelepítés Nyugat-Európából is. Ez ma már a szolgáltatási ágazatra is igaz. **India, pl. a nemzetközi szolgáltatáskitelepülés vezető fogadó országává vált.** Indiában 460 millió angolul tudó és ugyanekkora 35 évnél fiatalabb lakosság várja a nemzetközi kiszervezések által kitelepülő szolgáltatásokat. Ez több mint az EU-25 teljes népessége. Ez olyan kihívás, amivel szemben a bezárkózás politikája a legkevésbé járható út. **Csak az utóbbi 5 év során egymilliárd fő lépett be a globálisnak nevezhető munkamegosztásba.**

A csúcsértekezletek „G7 és Oroszország” formuláját 1998 után felváltotta a **G8** megnevezés, de csak a 2002-es kanadai találkozó emelte Oroszországot a világ vezető tagállamait tömörítő csoportosulásba. **Oroszország** a világ egyik legjelentősebb energiahatalma. A 2006-os, első ízben orosz rendezésű G8-csúcson épp orosz kérésre került napirendre az energiabiztonság kérdése. **Ma az orosz földgáz-és nyersolajkivitel körülbelül 70 százaléka az EU25-be áramlik.** Ennek keretében indult be 2000-ben az energiadiálógus. A 2006. eleji ukrán-orosz konfliktusból származó átmeneti ellátási zavarok kapcsán dolgozták ki az Unió 2006. tavaszi zöld könyvét. Mindkét fél a kölcsönös függés csökkentését tűzi ki célul. Európa a beszerzési, míg Oroszország az értékesítési piacok diverzifikációjára törekszik. Ennek egyik **feltétele lenne, hogy Oroszország ratifikálja az Energetikai Chartát,** illetve az a tranzitjegyzőkönyv, amelyet Oroszország monopolpozícióit feltéve nem kíván aláírni. **Oroszország földrajzi adottságai megkönnyítik a piacok diverzifikálását.** Kína, Japán, vagy az Egyesült Államok közelsége is segíti azt a tervet, hogy a készülő olajvezeték elsősorban Japánt célozza meg, de leágazást építenek Kína felé is, Kína irányába, pedig gázvezetékterveznek. Oroszország már nemcsak, mint a BIRC ország-csoport tagja kerül előtérbe, hanem általánosabban is. Oroszország strukturális problémákkal küzd, iparszerkezete, infrastruktúrája és termelő berendezései elavultak, tudományos-technikai potenciája erodálódik. Szociális ellátórendszere óriási forráshiányokkal küzd, vagyis a többletek belső felhasználása csak gazdaságpolitikai döntés kérdése. Ez viszont növeli majd technológia importját és befolyással lesz a nemzetközi finanszírozási hajlandóságára is. Oroszország nemzetközi „felértékelődése” nemcsak energiastratégiai szempontokból táplálkozik. Keleti határainak nyugalma Európa biztonsága szempontjából is felértékelődik.

Brazília legújabbán napvilágra került új olajtartalékai révén kerül ismét stratégia szerepkörbe nemcsak a szubrégióban, de a nemzetközi gazdaságban is. Brazília újbóli „középhatalmi központtá” válása nemzetközi érdek, figyelembe véve a kontinensen

kibontakozó, nemzetközi kapcsolatokat akadályozó populista kormányok hatalomra kerülését.

1.1.3. A nemzetközi kereskedelem régi-új paradigmái és az erőforrás áramlások legújabb tendenciái. A világ globális problémáinak jövőbeli kihívásai

A nemzetközi gazdaság új, legdinamikusabb pólusainak növekedési alkata új tendenciákat hozott a nemzetközi kereskedelem áru és földrajzi szerkezetében, és növekedési ütemében is. **A világkereskedelem a vizsgált periódusban betöltötte a gazdasági növekedés katalizátori szerepét.** Napjainkban a világtermelés világkereskedelemre gyakorolt húzóereje nem a fejlett országok, hanem Ázsia, és elsősorban Kína mintegy három évtizede fenntartott magas gazdasági növekedése révén hat. 2007-ig a világ GDP-jének több mint 20%-a realizálódik az export-tevékenységekben. Ugyanakkor, a világkereskedelem növekedési üteme a 90-es évek átlagában 1-2 százalékponttal alacsonyabb, mint az előző évtizedekben. 1998-2007 között évi átlagban 6,5%-kal gyarapodott a világkereskedelem volumene, ami mögött erőteljes éves ingadozások és ország-csoportos egyenetlenségek álltak. A világtermelés szerkezetének a változása és a világforgalom alakulása összefügg azzal is, hogy a fejlődő országokban és a 2004-ig ún. „átmeneti gazdaságokban” megindult az infrastruktúra erőteljes kiépítése, iparosítási törekvések váltak hangsúlyosabbá, ami **keresleti oldalról ösztönzi a világkivitelt, és új termelési valamint exportbázisok kialakulásához vezetett.** Kína beindult fejlődése olyan régiók termékeinek keresletét serkenti, mint pl. Latin-Amerika. Réz kereslete **Chile** gazdaságát, szója kereslete **Argentína és Brazília** gazdaságát élénkíti. E térségben már mint tőkeexportőr is jelentős szerepet játszik. Ez a nemzetközi gazdasági erőviszonyokra is hat. **USA hegemoniája megtörhet bizonyos régiókban.** Ez már a **WTO legújabb Doha-fordulóján is megmutatkozott, ahol a „fejlődő” ország-csoport vétója miatt feneklett meg** a tárgyalássorozat. A globalizáció érhető tetten abban, hogy a **külföldre telepített termelés** aránya a világ teljes ipari termelésében a 70-es évek elején 13% volt, 1990-ben körülbelül 18 százalék, 2000-ben 25%. Az **exportra kerülő ipari termékek** aránya a globális ipari kibocsátásban ugyanezen időpontokban 15-ről 24-re, majd közel 30 százalékra emelkedett. A **nemzetközi szolgáltatások** áramlása az áruforgalommal megegyező ütemben növekszik. Kína WTO tagsága révén folyamatosan liberalizálja pénzügyi piacait. Ugyanakkor korántsem liberalizálta pénzügyi szektorát, mint akár az új uniós tagállamok, így a bankszektorát nem rázta meg olyan mértékben a banki, bizalmi válság. E szolgáltatási ág dinamizálódása várható a válság elmúltával. Nő a vállalaton belüli kereskedelem, és **Ázsiában, illetve Indiában is növekvő fogyasztással,** személyes keresletbővüléssel lehet számolni, ami legalábbis a **regionális kereskedelmet dinamizálja.**

A világkereskedelem nemzetközi gazdasági növekedésben játszott jövőbeni szerepéről, átalakuló áruszerkezetéről, a nemzetközi árrobbanásokról, a világkereskedelem nemzetközi aktorairól, a multilateralizmus és regionalizmus válságot megelőző tendenciáiról az alábbiakat tartjuk kiemelőnek:

- a 2001-es recessziót követően a világgazdasági növekedés Európától remélt stabilizálása és dinamizálása áttevődött az export vezérelte dinamika fűtötte Ázsiára, elsősorban Kínára;
- a 90-es évek kereskedelem bővülése mögött olyan tényezők állnak, mint a gyors világgazdasági liberalizáció, az ez által segített termelés-kitelepítések, a multinacionális vállalatok tevékenysége, az USA csaknem évtizednyi konjunktúrája, a high-tech cégekbe,

elsősorban, az „Új Gazdaság” lényegét adó információs technológiákba történő beruházások erősödése;

- a XXI. század elején a várakozásokkal ellentétben nem a posztindusztriális társadalom szolgáltatás- és Internet-kereskedelmének erősödését hozta. A „kínai lokomotív” energia és nyersanyagigénye, az 1300 milliónyi népesség fogyasztói kereslete már „leíró” térségek és nyersanyagok, mezőgazdasági cikkek iránt növelték meg a keresletet. A nemzetközi cserearányok a kínai növekedés jellege és nagyságrendje miatt átalakultak;
- az egyes nemzetgazdasági, ill. regionális térségek külgazdasági tevékenységében is előtérbe került a BIRC ország-csoporttal való gazdasági kapcsolatok élénkítésének szükségessége. A globális cégek (TNC) preferenciái, pedig átrendeződnek. A fő hajtóerőt már nem első sorban a termelési költségek csökkentése, inkább a gyorsan növekvő és nagyméretű piacok megszerzése jelenti. Brazília, Oroszország, India és Kína piacainak ellenőrzése a világ legjelentősebb cégeinek a stratégiájában egyre meghatározóbb szerepet játszik. A legújabb fejlemény szerint a piaci-értékesítési lehetőségek a közvetlen beruházások preferenciája elé került;
- **az áru- és szolgáltatás kereskedelmi mérleg** egyenlegeiben a fejlett gazdaságok között is nagy a divergencia. Az USA kiemelkedő külkereskedelmi hiányával szemben Németország, az euró-zóna, vagy Japán is külkereskedelmi szufficitet mutat. Ezek a többletek önmagukban nem lennének képesek az amerikai hiányt ellensúlyozni. Az ázsiai térség szerepe a meghatározó ezen a területen is (az USA Kínával fennálló kereskedelmi mérleghiánya csaknem 200 milliárd USD);
- a pénzügyi válság, a pénzpiaci turbulenciák, a dollár gyengesége-gyengülése, és az olaj, az élelmiszerek és más nyersanyagok áremelkedése egymást erősítő ördögi körként hat. A korábbi likviditás-bőség az árupiacokra áramlik, az eladók a dollárbevételeiket a dollár értékvesztése miatt más eszközökbe fektetik, ezért a dollár tovább gyengül, ami miatt viszont az árak emelkednek. **Az azonban bizonyos volt, hogy a recesszió legkisebb jelére az áremelkedés tendenciája megáll és inkább deflációs veszély lép fel.**
- A válság következtében tovább súlyosbodó amerikai ikerdeficit a dollár pozícióját is érintheti, és a dollár esetleges gyengülésével az euró, a yen és más szabadon lebegő valuták felértékelődnek. Azokban a fejlődő országokban, amelyekre nagy folyó fizetési mérleg-többlet jellemző, mint Kína vagy az olajexportáló közel-keleti országok, nem jellemző a nemzeti valuta erősödése. A nyersanyag-exportáló országok a többletbevételeik révén jelentősen fejlődnek, exportszerkezetüket a feldolgozóipari termékek irányába alakítják át. Külkereskedelmi kapcsolataikban egyre kisebb a fejlett országok súlya, amelyek helyét szintén fejlődő országok veszik át. A folyamat eredményeképpen **a fejlődő országok növekedése és konjunktúra-ciklusa a korábbinál kevésbé függ a fejlett országok dinamikájától.**
- A fentiek az Európai Unió stratégiai partnerségi programjainak a felülvizsgálatát kényszerítik ki úgy a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok, mint az energiabiztonság megteremtésének területein.
- A fentiek tovább **súlyosbítják, és új elemekkel terhelik meg a világ globális problémáit.** A nemzetközi **klimaváltozás** negatív hatása elleni küzdelem az újonnan dinamizálódó térségek környezetszennyezése miatt tovább romlik. A **korszerű technológiák fejlesztése, pedig vagy felgyorsul a válságkezelés prioritásaként, vagy késhe az elhúzódó kilábalás miatt.**
- A nemzetközi növekedés lassulás a globalizáció közvetítésével válik súlyos teherré minden régióban. A nemzetközi gazdaság konjunktúra-ciklus tetőzését követően a

növekedés a fejlett országokban lépett először leszálló ágba, 2008 elején azonban már a fejlődő országokban is érezhető volt a lassulás.

A konjunktúra bizonytalanságai közepette (a spekulációtól is hajtva), a a fogyasztói árak emelkedési üteme a válság előtti időszakban a világ minden országában megugrott. A nyersanyag- és olajárak emelkedéséből fakadó inflációs nyomás gyakorlatilag 2004 óta folyamatosan érvényesül, a mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek erőteljes drágulása 2006-ban indult meg. 2007. június elseje és 2008. június elseje között a WTI-típusú kőolaj ára kétszeresére, 65 dollárról 130 dollár fölé emelkedett. A búza 40 százalékkal volt drágább, mint egy éve. Az inflációs sokkok következtében 2008 tavaszára az euró-zóna inflációs rátája 16 éve nem látott szintre, 3,6 százalékra emelkedett. A két legnagyobb feltörekvő államban, Kínában és Indiában kétszeresére nőtt az infláció 2008. elején a fejlődő országokat a gazdaság nagyobb energiaintenzitása, és az élelmiszerek nagyobb fogyasztási részaránya következtében az átlagosnál jobban sújtja az infláció. Az árutőzsdei termékek áremelkedése a gazdasági növekedés lassulása ellenére is folytatódott. Ez egyfelől a fejlődő országokból származó túlkereslet, másfelől az árutőzsdei spekuláció következménye volt. Hogy ezek milyen arányban okozták a drágulást, nehéz volt megbecsülni. Az áremelkedés 2008 tavaszán-nyarán már nem csupán gazdasági, hanem társadalmi sokként is jelentkezett. Úgy tűnt, hogy a drága élelmiszer és üzemanyag a fejlett világ teljes gazdasági és fogyasztási szerkezetét át fogja alakítani. A fejlődő országok némelyikében az élelmiszerhiány éhezéssel is fenyegetett. Ez új kihívást jelentett az Unió monetáris stabilitását és nemzetközi segélyezését, és kötelezettségvállalását tekintve is.

A globális környezetet változatlanul megterheli a világtörténelem második legrágább háborúja, az iraki konfliktus következményeként fennmaradó bizonytalanság.

A világgazdaság egyik legakutabb problémája immár **2-3 évtizede a „globális munkanélküliségi válság”, ami súlyos tehertétel.** A fenntartható fejlődés globális jellege egyértelművé vált a tekintetben is, hogy a foglalkoztatási dimenzió is egyre inkább csak nemzetközi, globalizált értelemben kezelhető. **A kiszervezések, a delokalizációk, az újkori gazdasági népvándorlás, a migráció, a munkaerő piacok, a foglalkoztatás új jellemzői a globalizáció és információs forradalom kölcsönhatásai által meghatározottak.** Felzárkózási stratégiát már csak úgy készíthet minden régió, ha felméri a nemzetközi gazdasági mozgások alaptendenciáit e területen is. A fenntartható foglalkoztatási feltételrendszer olyan viszonyok között kell közép- és hosszú távra meghatározni, amikor főleg Nyugat-Európában számottevő társadalmi ellenkezést kiváltó termelés-kitelepítési folyamata zajlik. A foglalkoztatás és klímaváltozás új trendjei szerint új társadalmi világprobléma bontakozik ki, mégpedig az újkori népvándorlás, a gazdasági migráció. Ez módosíthatja a nemzetközi munkanélküliség, és demográfia feszültségek kezelésének módját. Ezt a szempontot is látni kell, ha az EU gondjairól szólnunk. Azok nem érthetőek meg a világgazdasági közegből kiszakítottan. Figyelembe kell venni azt, hogy az **öregedő-, és népességében fogyatkozó, társadalombiztosítási válság elé néző Európa mellett a világnépesség negyven százalékát adó Kína és India tartós növekedése új tendenciákat hoz a nemzetközi foglalkoztatási folyamatokban.** A fentiekre a világgazdaság jelenlegi növekedési kilátásai, szerkezeti, regionális problémái közepette kellene hatékony és gyors választ adni. Csupán egy jó tucatnyi fejlődő ország volt képes arra, hogy e kategóriában eredményesen versenyezzen a nemzetközi munkaerőpiacon a külföldi befektetésekért, és gyorsan fejlessze ki új ipari, ill. szolgáltató tevékenységeit. Érdemi kereslet a fejlett országokban is csak bizonyos szakterületeken és elsősorban képzett, ill. továbbképzésre alkalmas, konvertálható munkaerő iránt mutatkozik. A munkaerő szerkezetének és

minőségének, a szakképzésnek a rugalmas, munkaerő-piacokhoz igazodó reformjai nélkül még térségünk országai is elveszítik e téren fennálló korábbi komparatív előnyeiket. **Miután azonban épp e téren rendelkezik Európa komparatív előnyökkel, a humán erőforrások fejlesztése kiemelkedő feladat.**

A világgazdaság motorja a 80-as évek közepétől a TNC-k közreműködésével zajló működőtőke áramlás. Az utóbbi években a világkereskedelem több mint egyharmada a transznacionális vállalatok leányvállalataiban realizálódik. Ma az Unióban a legmagasabb az FDI áramlások aránya a bruttó állótőke képződésén belül. A külföldi működő tőke állomány GDP-hez viszonyított aránya az Unióban több, mint kétszerese az amerikai, és többszöröse a japán indikátorokénak. A BIRC országok mindegyikében magas e mutatók éves dinamikája. Ezt azért is fontos kiemelni, mert amennyiben 5–10 éves távlatban egy nagyobb világgazdasági kiigazítás következne be, a fejlett térség problémáit a dinamikus BIRC térség épp azért nem tudná átvenni, mivel mind növekedési, mind exportsikereikben a külföldi tőke, a transznacionális társaságok döntő szerepet játszanak. Válsághelyzetben a külföldi befektetéseiket drasztikusan visszafognák ebben a régióban is. Ugyanakkor ezek tőkevonzó képessége meghaladja már az USA-t is. **Az EU-nak csak hatékony belső piaci reformokkal sikerülhet a tőkevonzó képességét növelni.** A legfejlettebb országok tőkemegtartási törekvése nem hozott látványos sikereket. Folytatódott a delokalizáció és az új dinamikus térségek irányába nő a legdinamikusabban az FDI. Új tendencia, hogy **nőtt a fejlődő és átmeneti országokból kiinduló működő tőke tevékenység. Erősödtek a régió belüli áramlások,** és Ázsiának, mint tőkeexportőrnek a megjelenése erősítette a földrajzi közelség fontosságát az FDI áramlásokban. Jelentősen dinamizálódik a Dél–Dél irányultságú FDI tevékenység. Ázsiában az intra-regionális működő tőke áramlások aránya, azok ágazati szerkezete egy új típusú regionális ipari-informatikai munkamegosztást jelez előre. A működő tőkeáramlásokat az utóbbi években az **egyesülések és felvásárlások** dinamizálták. A vállalatok „organikus” növekedése ma nem elég bizonyos ágazatokban a fennmaradáshoz. Ez, pedig a zöld mezős beruházásokat fogja vissza a tőkeerős szektorokban. A vállalati növekedés M&A fajtája ugyanakkor nem munkahelyteremtő, multiplikátor hatást nem gerjesztő terjeszkedés. Ma még a fejlett országok **TNC hálózata vezényli az FDI áramlások több, mint 2/3-át.** A TNC-ék közvetítette FDI kiáramlások fele az EU régióból indult. Kína a legnagyobb TNC fogadó ország, itt működik a legtöbb külföldi leányvállalat. Ma a fejlődő és átmeneti gazdaságú anyaországok leányvállalatainak megtelepülési dinamikája meghaladja a fejlett országokból származó kitelepülési dinamikát.

A fenti tendenciákat a világgazdasági válság több vonatkozásban is megszakította. Nemzetközi szinten a világ összes GDP kibocsátási dinamikája az előrejelzések szerint, soha nem látott mértékben, negatív állományba csökken 2009-ben, a világ áru- és szolgáltatáskereskedelme 11–12 százalékos zsugorodást jelez előre, a nemzetközi működőtőke áramlások pedig drasztikus mértékben zuhannak. A nemzetközi bankválság következtében beálló bizalomhiány körülményei közt a hitelhez jutás rendkívüli mértékben beszűkült. (Lásd: 3. sz. tábla.)

Ez felveti a külső erőforrás-bevonáson és exportorientáción alapuló gazdaságfejlődési modellek válság utáni életképességét, fenntarthatóságát. Az alábbi alfejezetekben a világ első globális válságának természetét tárjuk fel, majd rámutatunk a kibontakozás után várható tartós nemzetközi tendenciákra, amelyek a hazai mozgásteret is behatárolják. Majd a további fejezetekben felvázoljuk a lehetséges gazdasági modellünket és kitörési pontjainkat.

1.2. A GLOBÁLIS VÁLSÁG TERMÉSZETRAJZA ÉS MOZGÁSTÉR BEFOLYÁSOLÓ SZEREPE

1.2.1. A válság közvetlen jelenségei

Az amerikai másodlagos (subprime) jelzálogpiacon kialakult válság először lassan, majd a Lehman Brothers, a negyedik legnagyobb amerikai befektetési bank 2008. októberi csődje, a Fannie Mae és Freddie Mac kvázi csödgondnokság alá vétele után egyre gyorsuló ütemben világméretű pénzügyi, majd reálgazdasági krízissé terebélyesedett. A Lehman Brothers és további pénzügyi intézetek bukása fordulópontot jelentett, az addig hagyományos eszközökkel kezelhetőnek tűnő, főként az Egyesült Államokra koncentrált problémák a pénzügyi rendszerben gyorsan továbbterjedtek a világ többi gazdaságára és a történelem egyik legsúlyosabb pénzügyi krízisévé súlyosbodtak. A bankközi kamatok megugrottak, a kockázatvállalási hajlandóság visszaesett, a tőzsdék lefelé vették az irányt. A csordaszellem és az irracionális eluralkodott a befektetők körében. Megingott a bizalom a jelenlegi intézményekben, uralkodó elméletek kérdőjeleződtek meg. Egyértelművé vált, hogy **a világgazdaság az 1929-33-as nagy depresszió óta a legsúlyosabb kihívással néz szembe.** A globális válsághoz több tényező együttes fennállása vezetett el, külön-külön egyik sem okozott volna a jelenlegi krízishez hasonlóan súlyos válságot.

A krízis során világossá vált az alapvető probléma, vagyis, hogy a laissez-faire elv, azaz a piaci fundamentalizmus² alapján szerveződő gazdasági rendszer változtatásra szorul, mivel az elmélettel ellentétben az egyes részpiacok nem az egyensúly irányába tartottak, hanem sok esetben inkább ennek az ellenkezőjét tapasztalhattuk. A jól informált vevők és eladók feltételezése túlzott optimizmusnak bizonyult, az aszimmetrikus információk jelensége sokkal inkább tetten érhető a gazdaságban. Az a feltételezés, hogy a hatékony pénzügyi piacok minden gond nélkül képesek a megtakarításokat beruházásokká konvertálni, hamis feltételezéseken alapult. **A pénzügyi piacok a valóságban nem képesek leküzdeni a jövőbeli bizonytalanságokból eredő nehézségeket.**

A második világháború végén, 1944-ben kialakított Bretton Woods-i monetáris rendszer 1971-es bukását követő, a kormányok által támogatott folyamatos dereguláció következtében erőre kapó, a reálgazdasági folyamatoktól egyre inkább elszakadó pénzügyi innováció a destabilizáló spekuláció erősítésén keresztül növelte a piaci zavarokat, ami az Egyesült Államokban végső soron elvezetett a jelzálogpiaci buborék kialakulásához és 2007-es kipukkanásához. Az ún. „**papírgazdaság**” fejlődése jóval meghaladta a reálgazdaság bővülési ütemét. Önmagában a liberalizáció és a dereguláció jólétnövelő hatással járt, a nehézségeket a szabályozó hatóságok elégtelensége okozta. Éppen tíz éve, 1999-ben például a Clinton-adminisztráció eltörölte a kereskedelmi banki és befektetési banki tevékenységet elválasztó törvényt, amit még a nagy depresszió idejében fogadott el az amerikai törvényhozás, éppen a további válságok elkerülésének a céljából. A megfelelő szabályozási mechanizmus kidolgozásának elmaradása tovább fokozta ezt a problémát. A buborék kipukkadása után, mint minden pénzügyi válság esetében összeomlott a bizalom a hitelezők és a pénzügyi intézetek között. Az erősödő bizonytalanság, a kockázatvállalási hajlandóság zuhanása, a hitelpiacok befagyása gyorsan áttért a reálgazdaságra, ami világméretű

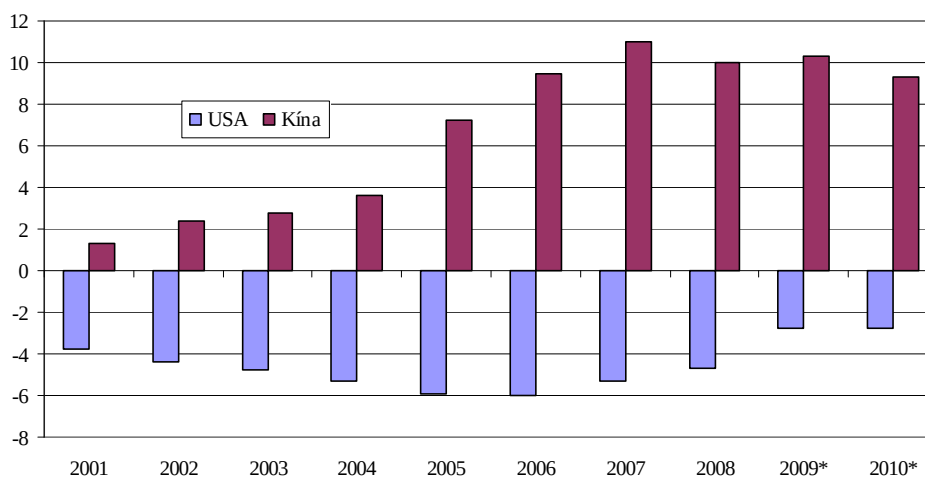
² Soros György kifejezése

recessziót és a világkereskedelem a második világegés óta nem tapasztalt mértékű visszaesését váltotta ki.³

A tartósan jelentkező, az elmúlt évtizedekben egyre súlyosbodó **világszintű egyensúlytalanságok** problémája, mint mélyen meghúzóó ok, nem megkerülhető. Az Egyesült Államok a 2000-es években fenntarthatatlan folyó fizetési mérleg hiányt halmozott fel. Már az 1990-es években a reáljövedelmek emelkedését jóval meghaladó fogyasztásnövekedés következett be a világ legnagyobb gazdaságában és az Egyesült Királyságban. Előbbiben a háztartások nettó megtakarítási rátája a nyolcvanas évekbeli 10 százalékos körüli értékről a 2000-es évek elejére a nulla közelébe csökkent, míg a szigetországban a kilencvenes évek elején még 11-12 százalékos bruttó megtakarítási ráta 2008-ra nullára süllyedt. A fokozódó hitelfelvételt a hazai megtakarítások nem finanszírozták, így külső, a feltörekvő gazdaságokból származó források bevonására volt szükség. Ezt az állapotot nevezik a **második Bretton Woods-i rendszernek** is. A jelenség mögött az ázsiai válságot megélt feltörekvő országok egyoldalúan alulértékelt árfolyamon stabilizált valutája állt, mivel így próbálták kezelni a kereskedelmi és pénzügyi sokkokat, egyúttal fenntartani sikeres kereskedelempolitikájukat. Az amerikai túlköltekezés nem jöhetett volna létre az ázsiai országok exportösztönző, illetve megtakarítási kényszert létrehozó gazdaságpolitikája nélkül. A 2000-es években a világon keletkezett megtakarítási többlet háromnegyedét az amerikai gazdaság szívta fel. Az Egyesült Államok folyó fizetési mérlegének hiányával szemben Kína és más ázsiai országok többlete állt (savings glut), amit az irodalom perverznek titulál, mivel ellentmond a neoklasszikus elméleteknek. A 2000-es években a fenntarthatatlan folyamatok miatt a fő kérdés a „puha” (soft) vagy „kemény” (hard) landolás forgatókönyveinek megvalósulási esélyéről szólt. **Hangsúlyozni kell, hogy Kína, vagy az Egyesült Államok, mint országok hibáztatása téves, egy több millió gazdasági szereplőt magában foglaló komplex rendszerben túlzottan leegyszerűsítő álláspontként értékelhető.**

1. ábra

A folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában (2001-2010)

Forrás: IMF (2009), */ előrejelzés

³ A folyamatosan romló előrejelzések után 2009 tavaszi előrejelzésében az Európai Bizottság 4 százalékos visszaesssel számol az EU-ban, míg az USA-ban 2,9 százalékos visszaesést jelez előre, a WTO a nemzetközi kereskedelem a második világháború óta nem látott zsugorodását (-9%) vetíti előre, a külföldi közvetlen tőkeáramlások értéke mintegy 30 százalékkal fog zsugorodni az UNCTAD adatai értelmében

Az előrejelzések, melyek szerint a pénzügyi válság az Egyesült Államokra korlátozódik, tévesnek bizonyultak. A **fennálló globális egyensúlytalanságok** miatt terjedt olyan gyorsan a válság az Egyesült Államokból a világ többi részébe, mivel a folyó fizetési mérleg egyensúlytalanságának a tükörképe a tökemérleg egyensúlytalansága. A deficitese ország pénzügyi szektorának veszteségei vagy fizetéseképtelensége hat a többletet felhalmozó országra, károkat okozva pénzügyi rendszerének.

A növekvő egyensúlytalanságok további oka a valuta- és pénzügyi piacokon folyó spekuláció következtében bekövetkező mozgások a termékek relatív áraiban. Az valutaárfolyamok alakulása egyre kevésbé magyarázható a makrogazdasági alapokkal, fundamentumokkal, az egyes államok exportjának ár versenyképessége jelentős fluktuációt mutat. A **carry trade** jelensége, amikor a gazdasági aktorok alacsony kamatozású devizában (ennek tipikus példája a japán jen) vesznek fel kölcsönt és azt magas kamatozású eszközökbe helyezik el kockázatosnak értékelt piacokon, vagy egyéb tőkeáttételes spekulatív ügyletekbe fektetik be a spekuláció egyik legveszélyesebb megnyilvánulási formája, ami a devizapiaci buborékok kialakulásának egyik fő oka, illetve hozzájárult a részvénypiaci buborék további növekedéséhez.

A globális egyensúlytalansághoz hozzájárult továbbá az a főleg Izlandon és a kelet-közép-európai államokban megfigyelhető tendencia, hogy a háztartások és vállalatok külföldi pénzben, főleg svájci frankban, japán yenben vagy euróban vettek fel hiteleket, kihasználva az alacsonyabb kamatlábakat. A tőkeimportőr országok valutájának nominális és reálárfolyama felértékelődött, rombolva külpiaci versenyképességüket. A **devizaadósságok emelkedése** növelte világgazdasági sebezhetőségüket, így 2008 októberétől a válság terjedésével leginkább ezen országok kerültek bajba. A hitelforrások elapadása folyó fizetési mérlegfinanszírozási gondokat okozott, számos országban a Nemzetközi Valutaalap (IMF) segítsége elengedhetetlenné vált. Az olaj és a különböző nyersanyagtermékek árának emelkedése, hasonlóan a hetvenes évek eseményeihez az exportőr országokban jelentős fizetési mérleg-többletet okozott az elmúlt években, tovább súlyosbítva a világszinten fokozódó adós-hitelező problémákat. A nyersanyagárak emelkedése részben az alacsony kamatlábak által is táplált, intézményi befektetők és egyéni spekulánsok által folytatott nyereszkesedésnek volt köszönhető a határidős nyersanyag- és energiapiacokon.

A **túlzott hitelnyújtás** a múltbéli tapasztalatok alapján minden pénzügyi válságnál jelen van. A jelenlegi krízist megelőzően a Federal Reserve (FED) monetáris politikája a dot.com buborék 2001-es kipukkanása után a kamatláb alacsonyan tartásán keresztül fokozta a hitelfelvételi kedvet. Az egy százalékos kamatrátát 2004 közepéig való fenntartásával, az Alan Greenspan vezette FED laza monetáris politikájával maga is hozzájárult a lakáspiaci buborék kialakulásához, amellett, hogy sikeresen harcolt a recesszió ellen. A 2005. április előtti 31 hónapban a jegybanki referencia-kamatláb reálértékben negatív volt, erre utoljára az első olajválság idejében, az 1974 és 1977 közötti periódusban volt példa. Az érvelés gyengesége, hogy a FED monetáris politikájának legfőbb feladata az infláció elleni harc, illetve a gazdasági visszaesés elleni küzdelem, nem pedig az eszközárak befolyásolása. Az ingatlanárak emelkedése már a monetáris politika lazítását megelőzően elkezdődött. Az alacsony kamatlábak normális esetben éppen a túlzott kockázatvállalás ellen hatnak, így a monetáris politika semmiképpen nem járult hozzá a kockázatvállalási hajlandóság erősödéséhez.

A jelenlegi válság példátlan a **kockázatok alulbecslése** és a nem hitelképes ügyfeleknek nyújtott hitelek tekintetében. A hitelminősítők rendkívül alacsonyra értékelték a sub-prime eszközök kockázatát és lassan reagáltak, amikor már látható volt, hogy nehézségek fognak fellépni. Az ügynök-megbízó problémákból eredeztethető az, hogy a banki döntéshozók

korábban nem látott mértékben támogattak nem költséghatékony beruházásokat. A pénzügyi nemzetközi szervezetek hiányosságai mellett a válság rámutatott a hitelminősítő intézetek látványos kudarcára is. Ennek oka főként azok mikroökonómiai szemléletéből, a makroökonómiai és rendszerszintű összefüggések negligálásából és számos gazdasági szereplő kockázatnak való kitettségének félreértelmezéséből fakadt. Továbbá számos hitelminősítő intézet nemcsak értékelte a különböző pénzügyi termékeket, hanem tanácsokat is adott azok strukturálásához, ami sok esetben érdekonfliktusokhoz vezetett.

A krízis során kristályosodott ki, hogy a globalizált világ gazdaság hatékony működését a világszintű szabályozó, felügyeleti feladatot teljesítő rendszer hiánya akadályozza, a globális kormányzás hiányosságai felszínre kerültek. Az alapvetően nemzeti gazdaságok problémáit kezelni hivatott intézmények globális válság kezelésére a tapasztalatok szerint nem alkalmasak. **A már több mint 60 éves Bretton Woods-i intézményeket nem egy szervesen összefonódott, globalizált világ gazdaság számára állították fel. Alapvető reformjuk folyamatosan halasztást szenvedett** az elmúlt évtizedekben, számos hibás döntésük csökkentette a beléjük fektetett bizalmat főleg a fejlődő, átalakuló országokban.

4. sz. táblázat

A válság legfontosabb okai

Gazdaságpolitikai hibák	Szabályozói kudarcok	Piaci kudarcok
Laza monetáris politika	A bázeli szabályok számos tökéletlensége	A csordaszellem és irracionalitás megjelenése
Árfolyamrögzítés számos feltörekvő országban	A szabályozó felügyelet hiányosságai	Megbízó-ügynök problémák
	A "hitelez és add tovább" bankmodell átláthatóságának hiánya	

Forrás: Furceri, D. and A. Mourougane (2009): *Financial Crises: Past lessons and Policy Implications* OECD Economics Department Working Papers, No. 668, OECD publishing, ©OECD doi:10.1787/226777318564

A gazdasági krízis legfőbb kiváltó okai az elmúlt évtizedek deregulációja által kiváltott pénzpiaci problémák, a féktelen spekuláció és a világszintű folyó fizetési mérleg egyensúlytalanságok, valamint a nemzetközi gazdasági szervezetek merevsége. A FED és az ECB történelmileg példátlan intenzitással használta fel monetáris politikai eszköztárát a válság enyhítésére, amire lehetőséget kínált az infláció gyors csökkenése. Hagyományos és nem konvencionális eszközöket egyaránt bevetettek a jegybankok. **A kiemelkedő mértékű likviditásbővítés azonban felveti a jövőben a pénzromlási ütem erősödésének veszélyét, a monetáris politika hiteles stratégiája nélkül jelentős inflációemelkedésre lehet számítani.**

A válság új helyzetet teremtett a költségvetési politika számára is. A korábbi tapasztalatok, illetve a részben ezekből merítkező elméleti irodalom alapján a **fiskális keresletélénkítés csak nagyon komplex feltételrendszer mellett lehet eredményes.** Biztosan csak annyi állítható, hogy mikor nem hatékony, a fordítottjára azonban nincs tökéletes recept. Ennek figyelembevételével többségében az alacsony államadósságú, fenntartható költségvetési politikát folytató országok kötelezték el magukat az anticiklikus gazdaságpolitika mellett a mostani válság hatásainak enyhítése céljából. A jórészt kiadásnövelés irányába orientáló elméleti tapasztalatokkal szemben ugyanakkor a fiskális

csomagok átlagosan ugyanannyi bevételecsökkentő, mint kiadásnövelő intézkedést tartalmaznak. Ezek eredményességéről egyelőre csak becslések állnak rendelkezésre, tényadatok nem. Annyi azonban már most tudható, hogy általánosságban a fiskális csomagok nagysága, eredményessége és hatása jóval kisebb, mint az automatikus stabilizátoroké. Ez azt jelenti, hogy ez utóbbiaknak jelentősebb a szerepük a kilábalásban és a következő évekbe biztosan prognosztizálható eladósodásban is. Ezzel magyarázható az is, hogy azokban a jelentősebb nyugat-európai országokban, ahol a nagyobb állami szerepvállaláson keresztül nagyobb az automatikus stabilizátorok hatása, általában kisebb fiskális csomagot állítottak össze, mint más földrészek nagyhatalmai.

A globális válságra világszintű válaszok is születtek, ezek keretében megerősítették a Nemzetközi Valutaalapot, és heves diskurzus kezdődött a nemzetközi monetáris rendszer gyökeres reformjáról. A dollárra mint tartalékvalutára épülő nemzetközi pénzügyi rendszer azonban csak lassan, megfontolt lépéseken keresztül alakulhat majd át a jövőben.

1.2.2. A válság mint rendszerjelenség

A konjunktúra elméleteknek, ezen belül a gazdasági ciklusok vizsgálatának kötetnyi irodalma van. Ezek összes tanulságait már csak azért sem tudjuk itt sorra venni, mivel ehhez mintegy évszázadnyi időszakot kellene áttekintenünk. A szakirodalom emellett többféle ciklust tart számon. Ezek, amelyeket többnyire egy-egy kutatóról, illetve a legfőbb előidéző tényezőjéről neveztek el. Ennek megfelelően ezeknek – elméletileg – az alábbi oka és jellemző típusa lehet:

- Kitchin (készlet) ciklus – 3-5 év;
- Jugler (befektetési) ciklus – 7-11 év;
- Kuznets (építési) ciklus – 15-20 év;
- Kondratyev (hosszú) ciklus – 45-60 év;
- Évszázados-trend ciklus – 100-400 év.

Minket a felsoroltak közül most csak az első kettő érdekel, mivel tapasztalatok szerint ezek azok, amelyek alapvetően meghatározzák egy-egy régió (ezen belül a minket leginkább befolyásoló Európai Unió) fejlődési adottságait. A konjunktúra ciklusoknak e mellett számos helyi, és időszakos sajátossága is lehet, amelyre csak egy külön elemzésben lehet kitérni. Minket itt, most, az előbbieken említett előrejelzési célból főként a 2008. év októberében Európára is kiterjedő pénzügyi világválság legfőbb reálgazdasági következményei (például az európai uniós krízis mélysége, a depressziós időszak hossza és a később várható fellendülési időszak kezdetének időpontja és egyes ágazatokra vonatkozó intenzitása) érdekel.

Ezeket a hatásokat jórészt az Európai Unió Közgazdasági és Pénzügyi Főigazgatósága által havi gyakorisággal készített üzleti és fogyasztási felmérések (angol rövidítéssel ESI, azaz Economic Sentiment Indicators) alapján tekintjük át. Erre azért van szükség, mivel a magyar gazdaság fejlődése és stabilitása főként ettől a piaci relációtól függ. Az uniós piac keresleti jellemzőinek a változásait az e pontban bemutatott ábrákra támaszkodva, mintegy lépésről-lépésre végrehajtott **analóg modellezési folyamatra építve** próbáljuk meg bemutatni.

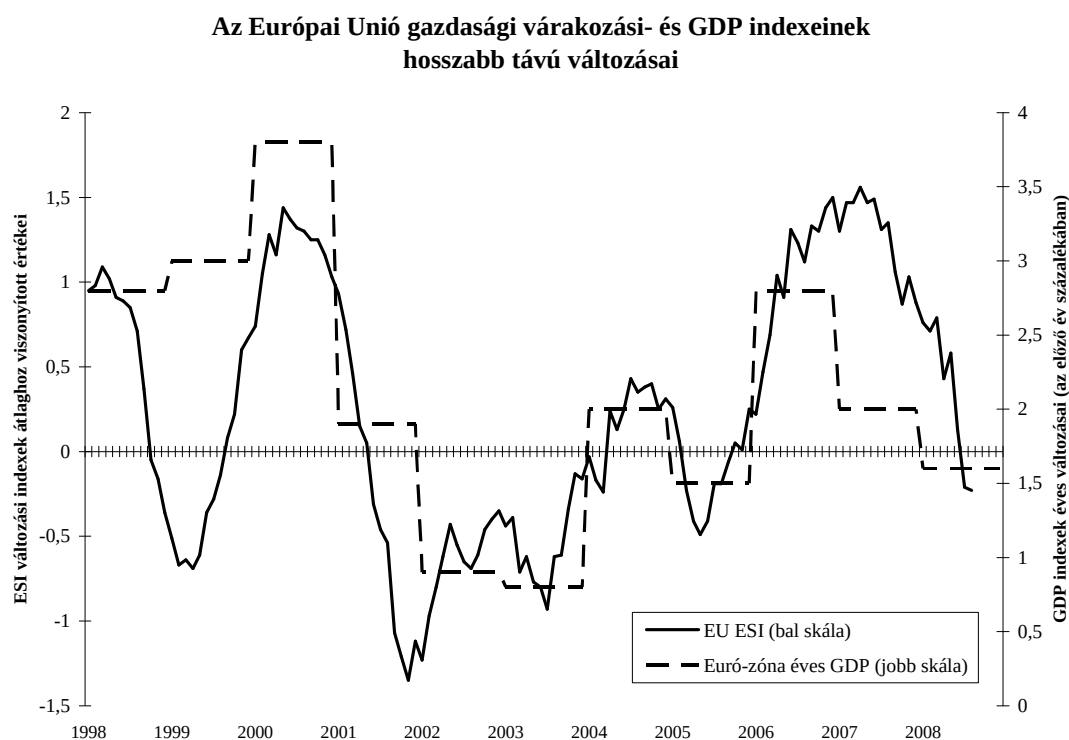
Az ESI mutatót 5 szektor vállalati és fogyasztói várakozásait magába foglaló indexek súlyozott átlagaként állítják elő. Ezek a részindexek, amelyeknél számos szektor egyedi konjunktúrabefolyásoló jellemzőit veszik alapul a következők:

- Ipar;
- Szolgáltatás;
- Fogyasztás;
- Kereskedelem;
- Építőipar.

Ezeknek a részindexeknek a segítségével arra is lehetőség nyílik, hogy a konjunktúramozgások ágazati sajátosságairól is képet kapjunk. Sőt mivel ezekről még ország specifikus adatok is rendelkezésre állnak, **további következtetések vonhatók le egyes uniós országok konjunktúra érzékenységről is.** Arról, hogy Magyarországot mennyire érinti az általános pénzügyi válság, vagy a napjainkban kibontakozó autóipari értékesítési válság.

Az Európai Unió legfrissebb, egy évtizedes ESI (konjunktúravárakozási) indexeit a következő ábra szemlélteti.

2. sz. ábra

Forrás: EU Directorate-General for Economic and Financial Affairs és Eurostat on-line adatbázis

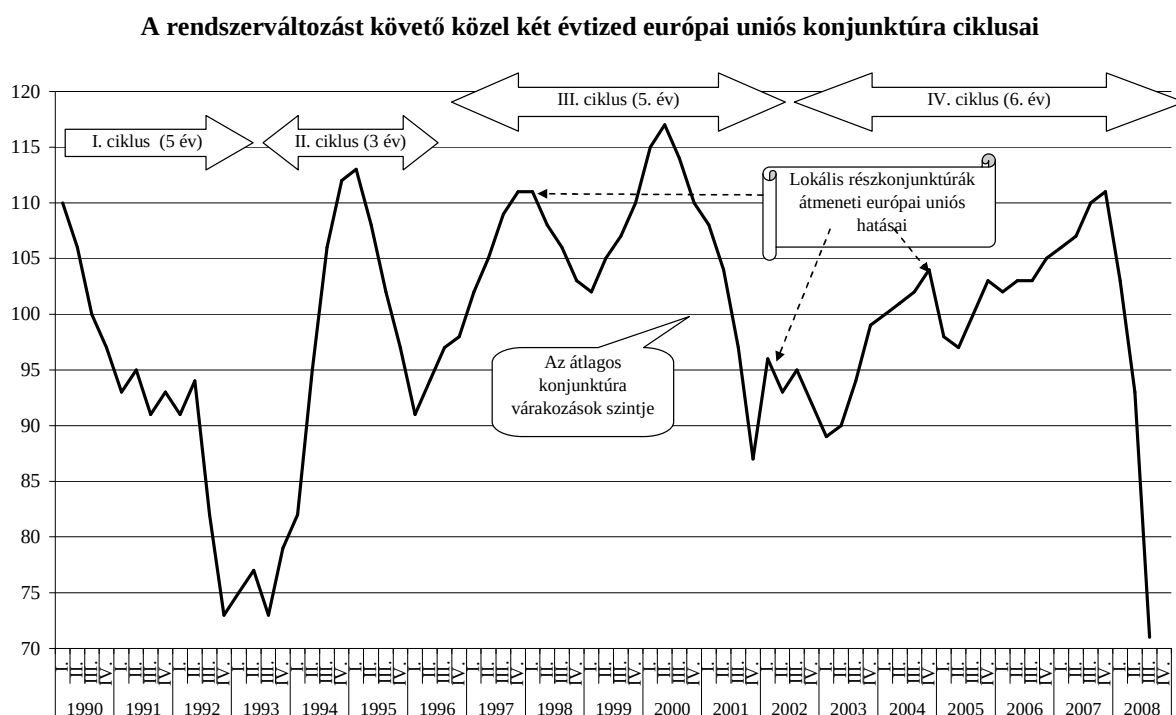
Ezen az ábrán (szaggatott vonallal) bejelöltük a rendelkezésre álló éves GDP indexeket is, annak bizonyítékeként, hogy az előzőekben vázolt közvetett módszer mennyire jó tükörképét és éven belüli részletezését adhatja az Euró-zóna⁴ GDP változási jellemzőinek.

A négy utóbbi európai konjunktúraciklust bemutató, 3. sz. ábrán az is megfigyelhető, hogy **az ezredforduló körüli ciklusok többsége inkább befektetési típusúnak nevezhető, mintsem értékesítésinek.** A II. ciklus például azért volt 3 év időtartamú, mivel zömmel csak

⁴ Az Euró-zóna adatai ebben az összefüggésben azért jellemzőbbek, mivel régi piacgazdaságok aggregátumáról van szó, ez pedig kevésbé terhelt az új tagországok többségénél érezhető kezdeti transzformációs válságtünetekkel.

Kelet-Ázsiára és Oroszországra terjedt ki, és ott is inkább csak valutaválság formáját öltötte. **Konjunktúra elméleti és statisztikai megközelítésben azt lehet mondani, hogy válságra – a cikluson belül – akkor kerül sor, amikor a konjunktúra mélypontja jóval a 100%-ot jelentő átlag alá kerül.** A következő ábrán az is jól érzékelhető, hogy a jelenlegi ciklus leszálló ágának a mélypontja jóval az átlag alatt lesz majd, sőt az is látható, hogy ez az utóbbi a négy legutóbbi ciklus legalacsonyabb pontja lesz, mélyebb, mint amelyet az 1992-1993. években elszenvedett a világ.

3. sz. ábra

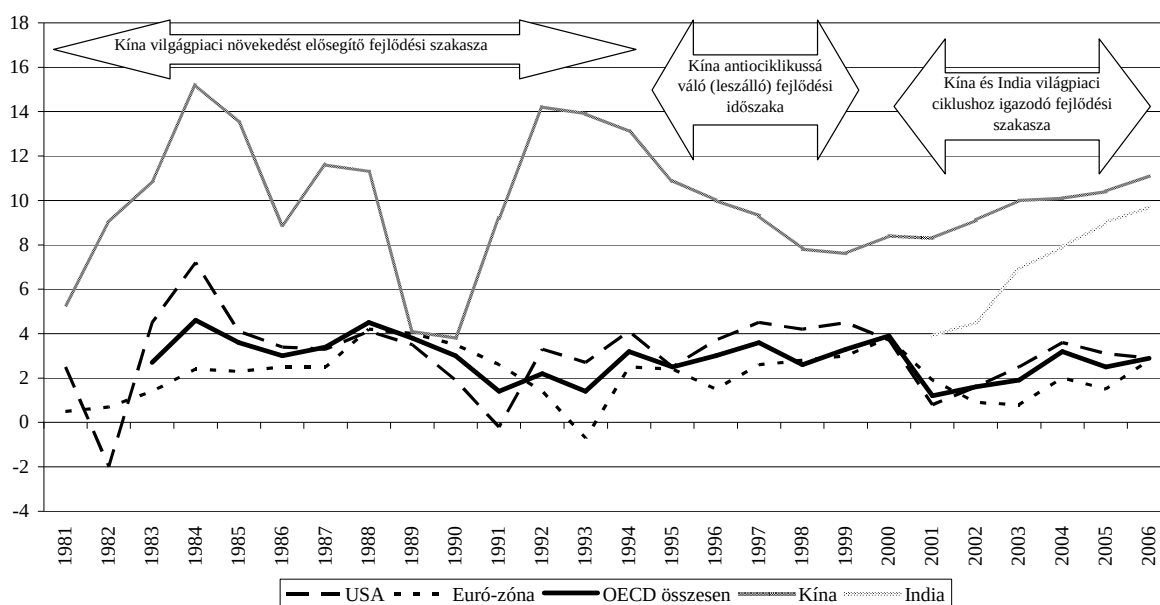
Forrás: EU Directorate-General for Economic and Financial Affairs

Ezen az ábrán még az is felismerhető, hogy a két legutóbbi (III. és IV.) ciklus felszálló ágán, szemben a két korábbi (I. és II.) cikluséval, **időnként kisebb lokális fellendülések is kialakultak.** Ezek a globalizálódó világ gazdaság, illetve – feltételezésünk szerint (lásd a következő ábrát) – a két nagy feltörekvő gazdasági hatalom (Kína és India) sajátos és időben részben elkülönülő konjunktúra mozgásai európai ciklusokra gyakorolt hatásainak tulajdoníthatók. Ezekről a nagy fejlődő országoktól eredeztethető sajátos konjunktúrahatásokról az is megállapítható, hogy **a múlt század nyolcvanas éveiben Kína növekedése még nagyjából szinkronban volt a fejlett országok konjunktúra ciklusával.** Akkoriban ez az együttmozgás még némi többlet energiát jelentett az általános világpiaci fellendülés számára is. A nyolcvanas évtized vége felé (részben az ázsiai válság hatásaként) viszont eléggé megtört (4% körülire csökkent) Kína gazdasági növekedése, amely már negatívan hatott a fejlett országok konjunktúrájára. Ezt követően Kína kilencvenes évtized eleji, több számjegyűvé váló dinamikája ismét elősegítette egy új világpiaci fellendülés beindulását.

Némileg más világpiaci hatást fejt ki **Kína kilencvenes évtized közepétől 2000-ig tartó fejlődése, amely egy anticiklikus** (a világpiaci trenddel szembe menő) **lokális konjunktúra szakaszt képvisel**. Ez a hatás abban is kifejezésre jut, hogy Kína számára a világgazdasági konjunktúra élénkülése kevés segítséget jelentett a belső dekonjunktúra negatív hatásainak a kivédésében. Ezt követően viszont **mindkét nagy feltörekvő ország gazdasága szinkronba került a világpiaci konjunktúrával, amely mindkét (fejlettek és feltörekvők) viszonylatában hozzájárult egy – a szokottnál hosszabb – világgazdasági fellendülés kialakulásához**.

4. sz. ábra

A régebbi gazdasági erőközpontok, illetve a fejlődőket képviselő Kína és India gazdasági növekedésének hosszú távú jellemzői
(év/év alapú GDP növekedési ütemek)

Forrás: OECD

Megjegyzés: India GDP időszora csak a 2000. év utáni időszakra volt elérhető

A 2002. évet követő, **IV. számmal hivatkozott konjunktúra szakasz növekedési összetevőiben azonban Kína és India versenyképességének ugrásszerű megerősödésével mélyreható változások következtek be**. Korábban a világpiaci bővülés nagyobb hasznát a fejlett országok aratták le, újabban viszont a feltörekvők mint egyre erősödő konkurens lépnek fel, és emiatt mind kisebb piaci szegmensben tudják megőrizni a fejlett országok a korábbi növekedési potenciáljukat. Ezt a feltételezésünket támasztják alá az egyes fejlett országok/ország csoportok és Kína közötti kapcsolatok szorosságát és irányát érzékeltető korrelációs számításaink is.

Közel két és fél évtizedes (hosszú idősoros) és a legutolsó egy évtized (középhosszú idősoros) adatainak korrelációs elemzése alapján a világpiaci konjunktúrára leginkább befolyást gyakorló országok GDP növekedési ütemei közötti összefüggéseket elemezve az alábbi következtetések vonhatók le:

- **Hosszú távon** a fejlett (OECD) országok konjunktúrájában a legmeghatározóbb szerepe az Amerikai Egyesült Államoknak van. Második a sorban az Euró-zóna. Ilyen távlatban az OECD országok gazdasági gyarapodását Kína fejlődése is elősegítette. Az Euró-zóna és az USA fejlődése között is viszonylag szoros együttmozgás tapasztalható.
- **A legutolsó évtized** adatai szerint viszont a kínai fejlődés és a fejlett (OECD) országok növekedése közötti korreláció iránya megváltozott; negatív előjelű lett. Hosszú távon ez még pozitív előjelű kapcsolat volt. Negatív kapcsolat mutatható ki viszont – már hosszú távon is – az Euró-zóna és Kína között, melynek értéke az utóbbi évtized során tovább növekedett. Ezt az eredményt támaszthatja alá más oldalról az a közismert tény is, hogy Kína kereskedelmi mérlege a fejlett országokkal szemben az esetek nagy részében jelentős aktívumot mutat. A fejlett országok tehát fokozatosan eladósodtak Kínával szemben. Többek között ez az egyik oka a jelenlegi hitelválságnak.
- **India** rendelkezésre álló időszora túl rövid ahhoz, hogy megbízható következtetéseket lehessen levonni az európai konjunktúrára gyakorolt hatásairól, de logikai alapon – a kínai kapcsolathoz értelemszerűen jóval szűkebb spektrumban – ma már szintén negatív korreláció tételezhető fel közöttük.
- Napjainkig **Oroszországot** is a dinamikusan fejlődő feltörekvő országok egyik fő részének tekinthetjük. Az orosz gazdaság azonban eléggé egysíkúan (főként energiahordozók szállításával) kapcsolódik a világpiachoz és a belső termelői potenciálja sem elég egy Kínához hasonló szintű önellátáshoz vagy világpiaci szerepvállaláshoz. Ezért még gyengén növekvő piacot jelent az euró-zóna országainak.

Mindebből végső soron az a következtetés vonható le, hogy **a legújabb világ gazdasági válságból, már csak a nagy belső piacok miatt is, a feltörekvő országok jöhetnek ki könnyebben, míg a fejlett gazdaságoknál, így az Európai Unióban, időben elnyújtottabb depresszióra kell felkészülni.** A kissé növekvő ciklusidőre vonatkozó korábbi megállapításaink alapján azt lehet valószínűsíteni, hogy a ciklus leszálló ága eltarthat akár 2010 közepéig is, az új fellendülés pedig elnyújtottabb lesz a nem globalizációs időszak előtti ciklusokhoz képest. **Ez azt valószínűsíti, hogy az átlaghoz közeli konjunktúrára 2011-nél előbb nem számíthatunk. Magyarország újbóli tartóssá tehető felzárkózási időszaka pedig – megfelelő alkalmazkodás esetén – a 2012-őt követő évektől kezdődhet el.**

Hasonló következtésre jutott **Nounel Roubini** amerikai közgazdászprofesszor is. **Az amerikai recesszió – szerinte – U-alakú lesz, vagyis elhúzódó, mély válságra számíthatunk a következő két évben. Azt sem tartja kizártnak, hogy a lejtmenet egy L-alakú (több évig tartó és korábban Japánban tapasztalt) visszaesésbe torkollhat.** Az amerikai gazdaság a különböző kormányzati intézkedések ellenére sem tudja mindezt elkerülni, a lépések hatása ugyanis sokkal inkább csak 2010-ben éreződik majd.

1.3. AZ EURÓPAI UNIÓ MOZGÁSTERÉNEK VÁLTOZÁSAI

1.3.1. Integráció és válság

2008 őszén egy széles globális válság kezdődött, amelynek első felvonása a pénzügyi és bank válság volt. Hamarosan a reálszféra válsága is kibontakozott a recesszió rémével, ami a termelés jellegének és globális megoszlásának érdemi átalakulásához vezethet. Végül a harmadik lépésben a reálszférában végbemenő átalakulás a társadalmi szerkezet mély és radikális átalakulását hozhatja, amelynek ismét lesznek vesztesei és nyertesei.

A válság lehetőség és kényszer is az európai modell értékeinek megőrzése mellett a fenntartható növekedési szempontokat szem előtt tartó megújulására.

Ami az Unióbelső válságát illeti, megállapítható, hogy amit más vonatkozásban akár joggal is valódi válságnak nevezhetnénk, az a feszültség az EU-ban természetes állapot, vagyis a „kreatív válság” a fejlődés normális velejárója. Ha visszatekintünk például a húsz évvel ezelőtt elhangzott értékelésekre, szinte szóról-szóra ugyanazt a válságretorikát találjuk az uniós elemzésekben, hiszen ez a feszültség lényegében az EU természetéből, a nemzeti politikai rendszerektől való különbségéből fakad. Alapvetően arról van szó, hogy az Unió gyorsabban halad előre a gyakorlatias közpolitikában, mint az intézményesült politikában, ezért állandó feszültség támad a belépő új közpolitikák dinamizmusa és az optimális működtetésükhöz szükséges intézmények gyengesége között. Manapság a közös energiapolitika, külpolitika, avagy szomszédságpolitika intézéséhez szükséges intézmények kínzó hiányát az utóbbi években szinte naponta érzékelhetjük. A jelenlegi **kreatív válság** tehát egyrészt a korábbiak szerves folytatása, másrészt 2008-ban a Lisszaboni Szerződés ratifikációjának elakadásával az Unió mint a kiterjesztett EU-27 sajátosan új helyzetbe is került. Így ezt a mostani speciális válsághelyzetet mint a kreatív válság sajátos, kiélezett esetét külön is értelmezni kell, ami a fenti globális válsággal összeadódva – azaz a kettős válság hatásaként – a 2008. év végére megszabta az uniós és hazai helyzetet.

Az EU 2000 márciusában már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy megfogalmazza a maga globális kihívását. A Lisszaboni Stratégia azt a célt tűzte ki, hogy az Unió versenyképes legyen az Egyesült Államokkal szemben, s 2010-ig utolérje a főbb gazdasági mutatókban, miközben megőrzi a sajátos európai szociális rendszert. Ma már tudjuk, hogy 2010-re nincs utolérés, de ez még nem az igazi válság, hiszen a Lisszaboni Stratégia azért legalábbis részleges siker, ha nem is „külső”, de „belső” tekintetben. A Lisszaboni Stratégia ugyanis jelentősen hozzájárult az Unió belső integrációjához és modernizációjához a gazdaságtól az innovációs háromszögig (felsőoktatás – kutatás – innováció). Az EU helyzetét a világrendszerben egyre inkább a „gazdasági óriás – politikai törpe” ellentéte fejezte ki, s ez mutatkozott meg akkor is, amikor a tetőpontját érte el transzatlanti feszültség 2003-ban az iraki háború nyomán. Az utóbbi évtizedet már egészében véve az élesedő európai szembefordulás hatotta át az „effektív multilateralizmus” szellemében az „unilaterális” amerikai hegemoniával, vagyis az EU és az USA viszonya a „katonai szuperhatalom” és a „civil szuperhatalom” versengéseként írható le.

A jelenlegi külső válságot a 2008-as globális pénzügyi válsággal beállt újabb fordulat jellemzi, mivel az amerikai hegemonia megroppanni látszik, ezért az EU is új szerepet keres abban a globalizálódó világban, amelyben már az emelkedő ázsiai hatalmak, Kína és India növekvő súlya is jelentkezik.

Az EU-nak sincs eléggé versenyképes alternatívája, bár az ígéretek és tárgyalások globális politikája most kétségtelenül előnybe került a preventív büntető háborúk politikájával szemben. Ám az EU eddig nem volt képes a szomszédsági politikáját érdemben átalakítani. Az EU-27 kialakításáig az ígéretek politikája jól működött, mert az EU tagságot ígért a radikális változásokért cserébe. **Mostantól azonban belátható ideig a bővítés nem folytatódhat, s ezért az EU-nak nincs mit ígérnie azokért a radikális reformokért, amit a régi-új szomszédoktól elvár cserébe a jó kapcsolatokért.** Az EU igazi külső válsága azonban az, hogy az EU-27 kiterjesztett világa széles szomszédsági övezetet foglal magába, amelyre az Unió egész globális külpolitikája regionálisan koncentrálódik, de az EU eddig képtelen volt vonzó külpolitikát a szomszédsági politika formájában kialakítani. Az EU külső válsága a szomszédsági politika válsága is, hiszen csupán az Unió „peremvidékével” való

intenzív kapcsolat révén játszhat az EU-27 globális vezető szerepet, vagyis csak a szomszédsági politikájára építve versenghet az Egyesült Államokkal.

1.3.2. Az európai modell fenntarthatósága és a nemzetközi környezet változása

Az elmúlt évtizedekben a világpiac dinamikusan bővült, és ezzel együtt felerősödött a globális verseny a világ hagyományos gazdasági-hatalmi pólusai között. Emellett több új gazdasági hatalom is megjelent a porondon. Ezzel együtt nemcsak a verseny, hanem az egymástól való függés mértéke is nőtt. Így hát a gazdasági hatalmak első számú gazdaságpolitikai célkitűzésévé a versenyképességük javítása vált (amely tevékenység viszont fokozódó ütemben rombolja le a környezeti értékeket). Európa számára ez a verseny azért is problémákkal terhelt, mert úgy szeretné a versenyképességét erősíteni, hogy közben – rohamosan előregedő népessége számára – szeretné megőrizni sajátos társadalmi-politikai-gazdasági modelljét.

Az Unió nemzetközi pozícióvesztése, felzárkózási megtorpanása jórészt abból következett, **hogy a megfelelő strukturális átalakulásokat az EU vezető országai nem hajtották végre.** A hatvanas-hetvenes években egy, az újraelosztásra, a magas adózásra, a jóléti intézményekre alapuló modell erősödött meg. Miközben a kontinentális társadalmak egyre gazdagabbá váltak, a rendelkezésre álló munkaerő fogyatkozott, jelentősen csökkentve a belföldi keresletet, vagyis kialakult egy krónikusan magas megtakarítási szint, amely egy krónikusan alacsony hazai kereslettel párosult. Emellett a gazdaság is csak nagyon lassan állt át szolgáltatás-orientált „üzemmódra”.

Az Egyesült Államok és Európa között fennálló különbség az egy főre jutó GDP tekintetében alapvetően három faktornak az eredménye:

- a kevesebb ledolgozott munkaórának,
- az alacsonyabb foglalkoztatási rátának,
- az alacsonyabb munkatermelékenységnek.

Emellett az Egyesült Államokban például 1979-ben költöttek annyit kutatás-fejlesztésre (K+F), mint Európában 2004-ben. A K+F egyik legnagyobb haszonélvezője, az IT szektorban való lemaradást erősíti az emberi tőkébe való befektetések relatív lemaradása is.

A fejlett világban alapvetően két számottevő gazdasági-társadalmi modell különböztethető meg: a piaci verseny alapú angolszász, és a társadalmi kohézióra alapuló (kontinentális) európai modell. Az elmúlt évtizedekben a szociális modell Európa-szerte a piaci alapúhoz közeledett. Mindkét modell a magántulajdonra épülő piacgazdaságon, illetve a jogállamiságon alapul, de másként értelmezi az állami beavatkozás szerepét. Az angolszász modell „angol” modellként alakult ki, amely később „amerikai” modellként érte el mai, „kész” formáját. Jellemzői: a dereguláció, a liberalizáció, az árak és a bérek szabadpiaci kialakulása, a szakszervezetek gyengesége, a gyenge állami jelenlét, és a társadalmi egyenlőtlenségek nagyfokú tolerálása. **Az eredendően német eredetű európai „szociális” modell alapeszméje a jóléti állam, ahol a társadalmi kohézió, a verseny és az érdekegyeztetés együttes jelenléte, a szolidaritás és az erőteljes állami szabályozás számítanak a kulcselemeknek.**

A két modell közötti legfontosabb különbségek a következők:

- az európai modell preferálja az egyenlőséget, az angolszász modell tolerálja az egyenlőtlenséget;
- az európai modellben a munka biztonsága, míg az angolszászban a munka rugalmassága, hatékonysága a lényegesebb;
- az angolszász modellben sokkal kisebb szerepe van az állami társadalombiztosítási rendszernek, illetve az állami redistribúciónak;

A kontinentális hagyomány legkritikusabb problémája, hogy az öregedő társadalom viszonyai között az európai nyugdíjrendszerek fenntarthatatlanok. Emellett az öregedésnek hatása van a gazdaság egészére, úgy a termelékenységre, mint a foglalkoztatottságra is.

Erre a problémahalmazra jelenthet részben megoldást a bevándorlás elősegítése, amely részben kompenzálni tudná az alacsony termékenység és a növekvő élettartam hatásait. Ugyanakkor a bevándorlási politika, illetve a bevándorlók ellenőrzése számos országban élénk politikai vita tárgya már a külföldiek viszonylag alacsony jelenléte mellett is.

1.3.3. A tíz éves euró-övezet és a globális válság

A nyugat-európai integráció elmúlt tíz esztendejének vizsgálata alapján érdekes következtetésként adódik, hogy főleg az utóbbi esztendőben Európa gyorsabban haladt előre a globalizáció és nemzetközi beilleszkedés útján, mint az integráció elmélyítésében, intézményrendszeri modernizációjában. Ezt jelezte már az EMU előkészítésének jegyében 1997 júniusában elfogadott Stabilitási és Növekedési Paktum, mely 1999. január 1-jén lépett életbe. Ez többek között megszigorította, az ún. "Túlzott Deficit Eljárást". Ez a paktum lényegében a washingtoni konszenzus elveire emlékeztető ún. maastrichti kritériumok megtartásában kötelezte el a tagállamokat.⁵ Az integráció fejlődését értékelve megállapíthatjuk, hogy annak eredeti „gazdaságfilozófiája” a monetarista bázisú gazdaságfilozófián alapszik. Az egyenlő mértékű stabilitás és kiegyenlített növekedés az alapítók felfogása szerint alkalmas lehet arra, hogy megelőzze az ún. aszimmetrikus sokkokat, amikor is egy ország vagy ország-csoport számára kedvező gazdaságpolitikai lépés vagy esemény válságba sodorhat más tagállamokat. (Ebbe a gondolatmenetbe tartozott pl. a tőkejövödelmek adójának harmonizálási szándéka. Ezáltal ugyanis meg lehetne előzni azt, hogy az Unión belül váratlan tőkeáramlás kezdődjék.)

Ez kezdettől magyarázatot ad a hosszú recesszióra és a csak lassan kibontakozó és törékeny növekedési folyamatra. Ez lényegében úgy is felfogható, hogy a tagállamok önálló monetáris politikájának megszűntével, bármely ciklikus vagy eseti kiigazítás egyedül a költségvetésre hárul majd. Eszerint a költségvetéseknek kell annyira rugalmasnak lenniük, hogy szükség esetén nagymértékben alkalmazkodhassanak a változó feltételekhez. A bevételi oldal legfontosabb részének, az adóknak a kezdeti harmonizálási szándékok miatt a kiadási oldalon kellett elvben nagyobb tartalékkal rendelkeznie. A fentiek alapján **egyértelmű volt,**

⁵ A **maastrichti konvergencia kritériumok** az alábbiak voltak: 1. fenntartható árszínvonal (előírt maximális inflációs ráta), 2. árfolyam-stabilitás, a kompetitív leértékelés tilalma, 3. szigorú kamatkorlát, 4. a GDP 3 százalékánál nem nagyobb hiány a költségvetés operacionális egyenlegében, 5. az államadósság nem haladhatja meg a GDP 60 százalékát. A valutaunióban résztvevő országok számára az euró árfolyama és az árszint az Unió, ill. központi bankjának hatáskörébe tartozik. A kimaradó tagországok valutájának védelméről a Stabilitási Paktum intézkedik.⁵ Az **ECB monetáris politikájának legfőbb célváltozója az árstabilitás lett, ez évi 2 százalékosnál alacsonyabb inflációt irányoz elő.**

hogy az előírt költségvetési és államháztartási szigor elkerülhetetlenné teszi a munkaerő-piaci, egészségügyi- és nyugdíjbiztosítási reformokat, nyilván restriktív értelemben.

Ugyanakkor a szupranacionális monetáris politika teljesítésétől is függött az eurónak mint közös pénznek a nemzetközi szerepe, következésképpen a térség tőkevonzási kapacitása. Az EU világpiaci, nemzetközi pozícióját illetően nagy várakozás volt, hogy az európai közös pénz a nemzetközi piacokon a dollár és a yen egyenrangú partnerévé válhat. Ezzel, nem csak hogy nőhet az EU monetáris szuverenitása, függetlensége és így stabilitása, de gazdasági, sőt politikai befolyása is erősödhet. A közös pénzzel járó monetáris autonómia és stabilitás olyan egészséges gazdasági környezetet teremthet, amely összességében szintén nagyobb lendületet adhat a növekedésnek és javíthatja a foglalkoztatási szintet. Elvileg a nemzetközi pénzügyi egyensúlytalanságok javulása is várható volt az USA nemzetközi lokomotív szerepkörének csökkenése által.

A tízéves euró-övezet eddigi tapasztalatainak vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a 16 tagúra kibővült euró-övezetben az inflációs várakozások ugyan fokozódtak 2007 során, viszont tíz éve példátlanul stabilak maradtak az árak és alacsonyok a kamatok, az államháztartások, pedig 35 éve nem voltak olyan közel az egyensúlyi állapothoz, mint 2008. elején. A közös valuta bevezetése mintegy 20-25 százalékos kereskedelem bővítő hatással járt. 1999 óta 16 millió új munkahely jött létre. Jelentősen nőttek az M&A vezérelte régiók belüli tőkeáramlások

Ezek után 2008-ban a tíz éves eurót állította nagy próbatétel elé a gyors és hatékony válságkezelés kényszere. A reagálás késett ugyan, de rövidtávon, ha ellentmondásosan is, de eredményesnek bizonyult. **2008 őszén a válságkezelés az Európai Unióban eddig soha nem tapasztalt mélységű politikai koordinációhoz vezetett.**

A válságkezelés mindenekelőtt a bankközi piac likviditásának javítására koncentrált: részben a vezető országok jegybankjainak egyeztetett kamatlábcsökkentése, részben pótlólagos jegybanki likviditás rendelkezésre bocsátása révén, emellett a bajba jutott kereskedelmi bankok fizetéseképtelenségének elkerülését célozta hitelek, hitelgaranciák, követelésvásárlások és egyes kereskedelmi bankok részvénytőkéjében történő állami részesedésvásárlás formájában. A bankpánik elkerülése végett jelentősen kiterjesztették a lakossági megtakarításokra vonatkozó állami betétbiztosítás összefoghatárát, több országban az állam korlátlan garanciát vállalt. Eme intézkedések eredményeként **valamelyest enyhült** a pénzügyi piacokra irányuló nyomás, javult a likviditás a bankközi piacokon.

A szeptember-október vége közötti időszak legfontosabb válságkezelő akciói jórészt kormányközi szintű mechanizmuson alapulnak. **Egyértelműen vetődött fel az a probléma, hogy a Bizottság, az EKB és az Európai Beruházási Bank közötti hatáskörök felosztása nem alakult ki egy hasonló helyzetre. Felmerült egy szupranacionális gazdaságpolitikai-pénzügyi szerv szükségessége is.** Egyértelművé vált, hogy az euró-övezeten kívüli uniós tagállamok megsegítésének mechanizmusai továbbfejlesztésre szorulnak. Szembe kell nézni azzal, hogy a kormányközi szint nem elégséges a válság menedzselésére. A nemzetközi gazdasági recesszió veszélye nemcsak globális, de új regionális erőfeszítéseket igényel. A szupranacionális megoldások szüksége felveti az Unió mélyítésének, a zóna tagsághoz való csatlakozási érdekeltség további felértékelődésének a lehetőségét. Az Unió bővítése is új kihívások előtt áll Horvátország (esetleg Izland) felvétele kapcsán.

Az övezetnek **nincs közös képviselte**, aminek az is előfeltétele lenne, hogy jobban összehangolják az övezeten belül – az EMU-n és az euró-zónán belül is – a gazdaságpolitikákat. Az EMU életre hívása ösztönözte a gazdasági versenyt, megszűntek a valutakosárral kapcsolatos költségek és kockázatok, de az övezetben a vártnál lassúbb volt a

szerkezetváltás, az államok között, pedig fennmaradt a divergencia a növekedésben és az inflációban is. Néhány országban az euró nyújtotta stabilitás el is kendőzte a gazdaság szerkezeti problémáit.

A fiskális konvergencia segíthetné az integráció elmélyülését, ám a tagállami kompetenciában maradó költségvetések csak úgy érhetnek el további eredményeket, ha az euró-csoport hatékonyabban és intenzívebben koordinálja a tagállamokban folyó strukturális reformokat, saját felügyeleti mechanizmusát, pedig a pénzügyi szférán túlra is kiterjeszti. Mindez felvetette, hogy valóban betölti-e szerepét az euró.

A gazdasági recesszióra adott fiskális politikai reakció keretében az euró-övezeti országok aktualizálták stabilitási programjaikat, és a legutóbbi módosítások is arra engednek következtetni, hogy az övezetben az állami finanszírozás széles körben és erősen romlani fog. Ugyanakkor, mind a gazdasági fellendülés, mind a hosszú távú növekedés szempontjából fontos, hogy a lakosságnak az állami finanszírozás fenntarthatóságába vetett bizalma megmaradjon. Ehhez hiteles elköteleződés szükséges egy olyan konszolidációs pálya mellett, amely visszavezet a kiegyensúlyozott fiskális pozícióhoz, a Stabilitási és növekedési paktum rendelkezéseinek teljes betartása mellett. A Kormányzótanács ebben a kérdésben támogatja az Európai Bizottság azon szándékát, hogy több ország esetében kezdeményezze a túlzott hiány fennállása esetén alkalmazott eljárást. Ez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az EU fiskális felügyeleti rendszerének hitelességét meg tudják őrizni. Fontos, hogy a túlzott hiány korrekciójára egyértelmű határidőt tűzzenek ki, továbbá, hogy a konszolidációs programok szilárd és konkretizált strukturális intézkedéseken alapuljanak.

1.3.4. Az európai integrációval kapcsolatos kihívások, az Unió jövője

Az európai integrációval kapcsolatos egyik legfontosabb kihívás, illetve megoldandó probléma a piac szétagoltsága, illetve a belső piac kiépítésének hiányosságai; a közösségi intézmények működésével, döntéshozatali hatékonyságával kapcsolatos problémák, a további bővítések gazdasági hatásai. Ezekhez adódik még az „európai projekt” jövője körül kialakult politikai bizonytalanság, illetve az Alkotmány kudarca.

Európa egyik kiemelkedő tulajdonsága, hogy a világ legnagyobb egységes piacával rendelkezik. A kérdés természetesen az, hogy tényleg létezik-e egy akadályoktól mentes egységes európai piac? A válasz nem egyértelmű. Emellett az Európai Unió a világ legbonyolultabb döntéshozatali rendszere, amelyet eredetileg egy majdnem szó szerint egy nyelvet beszélő, hattagú elitklubra találtak ki. Ma ez a rendszer elég nehézkesen működik, amely nehézkességet különféle – lassan realizálódó – intézményi reformok volnának hívatottak orvosolni.

Az adózás példája jól jellemzi a helyzetet: a Konvent eredeti javaslataival ellentétben még ma is az egyhangúság a szavazás szabálya, vagyis elég egy tagország nemleges szavazata, és nem születik meg az adójogszabály. Így fordulhat az elő, hogy egy adózással kapcsolatos előterjesztés elfogadása 10–15 évet vesz igénybe.

Milyen hatásai lehetnek a további bővítéseknek? Az új tagok felvételének nagy a politikai jelentősége, azonban gazdaságilag ezek az aktusok csak kis jelentőséggel bírnak. Ennek ellenére az új tagok gazdasági, társadalmi dinamikája új színt vihet az európai integráció folyamatába. A további bővítés, ezen belül is Törökország felvétele azonban, már az európai integráció szerepének, játékszabályainak újraértelmezését is előidézheti. Egyre inkább felmerül a **bővítés versus mélyítés dilemmája. Ismételten felmerülhet a kétsebességes Európa kérdésköre,** amely szerint egy elit klub mélyíti az integrációt, a kimaradók viszont

az esetleges leszakadás lehetőségével néznének így szembe, emellett az európai egység alapeszméjével sem harmonizálna különösebben a megoldás.

Az Európai Unió és Japán is érzékenyebben reagált a külső sokkra, mint az amerikai gazdaság. Ennek egyik alapvető oka, hogy a pénzügyi válság következtében a növekedéssel párhuzamosan a nemzetközi kereskedelem növekedése is megfordult. Ahogy a korábbi években a világkereskedelem növekedési üteme a globális GDP-bővülés kétszeresét is elérte, most gyakorlatilag a negatív hatás kettőződhet meg. Az IMF előrejelzése szerint a 2008-ban még 3 százalékkal bővülő nemzetközi kereskedelmi forgalom 2009-ben 11 százalékkal esik vissza, 2010-ben gyakorlatilag stagnál.

A válság hatására a fogyasztói árak növekedésének üteme lassult, ami teret engedett a monetáris gazdaságélénkítésnek, egyes fejlett országokban a **deflációs veszély lehetőségét is felvetette**. Ennek ellenére feltehetően a fejlett országok gazdaságba pumpált pénzei előbb-utóbb inflációs többletként jelennek meg. 2008-ban az árak a fejlett országokban 3,4 százalékkal nőttek. Az IMF áprilisi előrejelzése szerint az árak a fejlett országokban 2009-ben néhány tized százalékponttal csökkennek, és 2010-ben is mindössze 0,3 százalékos lesz a drágulás. A globális infláció várhatóan akkor lódul meg, amikor a kilábalás hatására a kereslet élénkülni kezd.

A dollár az euróhoz viszonyítva április vége óta gyengül. Az eurót támogatja, hogy az európai valutaövezetben viszonylag magas az alapkamat az amerikaihoz képest, valamint az EKB kisebb volumenű enyhítési lépéseket tett, mint a Fed. Az Európai Központi Bank 2008. október óta hét lépésben, 325 bázisponttal mérsékelte az euró-övezeti alapkamatot. Május eleje óta az irányadó ráta 1,00 százalékos történelmi mélypontra áll. Az euró-övezeti fogyasztói árindex májusban stagnált az előző havi 0,6 százalékos növekedést követően. A fogyasztói árindex néhány hónapon át enyhe mínuszba fordulhat, azonban az év második felében az infláció növekedése várható. Az Európai Bizottság 2009-ben átlagosan 0,4 százalékos euró-övezeti inflációra számít. Az eltűnő áremelkedés miatt a jegybank 60 millió euró értékű – kizárólag valuta-övezeti kibocsátású – fedezett kötvénylvásárlást jelentett be. Az intézkedéstől a banki kamatok csökkenését, a hitelkihelyezések élénkülését várják. A pénzhígítás kockázatát ellensúlyozza a gazdaság gyengesége és az ezzel együtt járó deflációs folyamat.

A gyárbezárások, és kapacitáscsökkentések miatt várhatóan tartós marad az elbocsátási hullám. A 25 év alattiak körében csaknem 19 százalék az állástalanok aránya.

A fejlett országok fiskális és monetáris keresletélénkítő csomagokkal küzdenek a világválság ellen. Ez rövidtávon tompíthatja a gazdasági visszaesés ütemét és mértékét, középtávon azonban jelentős terhet rak az egyes országok költségvetésére, és az államadósság finanszírozására. A világgazdasági válság negatív hatásainak tompítása érdekében elfogadott nemzeti, illetve közösségi szintű mentőcsomagok értéke összesen mintegy 126,6 milliárd euróra rúg, ami az Európai Unió teljes kibocsátásának 1 százalékát teszi ki. A decemberi értékhez képest ez jelentős emelkedés, ami főleg a német, francia, holland kormány új intézkedéseinek tudható be. Összehasonlításként az Egyesült Államok élénkítő csomagja 186 milliárd eurót tesz ki, ami bruttó hazai termékének 1,7 százaléka.

Az Unió nemzetközi illeszkedése szempontjából a válság előtti évtizedben megállapítható volt, hogy az **európai felzárkózás alapját a humán tőke fejlődése, a termelékenység növelése, a minőség és a megbízhatóság együttesen jelentheti**. Annál is inkább, mivel a tudományos és beruházási potenciál terén, a high-tech kifejlesztésében az USA vezető szerepe vitathatatlan, sőt a legutóbbi két évtizedben tendenciaszerűen megerősödött, a standard termékek ár-versenyképessége terén viszont Kína, a távol-keleti

országok és más fejlődő országok előnyt élveznek. Ám a „BIRC” ország csoport mégoly látványos gazdasági növekedése mögött is nagy horderejű társadalmi feszültségek, és környezetkárosító folyamatok húzódnak. Ezen országok világpiaci térnyerése, világpiacokon jelentkező fosszilis energiaforrás igénye, belföldön az urbanizációs forradalmak mögött zajló belső migrációt kísérő társadalmi feszültségeik az Unió nagyon fontos történelmi helyzeti előnyére mutatnak rá a fenntarthatóság területén. Ezt tudatosítani indokolt, mivel a közös érdekeltiség megteremtésével lehet továbblépni a Lisszaboni stratégia és a fenntartható fejlődés területén is.

Azt láttuk, hogy az Unió a legtöbbször időben reagált a nemzetközi kihívásokra. Bizonyos területeken komoly eredményt ért el a nemzetközi illeszkedés-, felzárkózás területén. Nemzetközi szerepvállalása nő és számos területen válik folyamatosan felismeréssé a „felzárkózási stratégia stratégiaváltási” kényszere. Ugyanakkor nem volt képes sem a társadalmi modelljét korszerűsíteni, sem a globalizációhoz rugalmasan alkalmazkodó akadályoktól mentes közös Belső Piacot létrehozni. **Az Unió történelmi felzárkózásának esélye a 2008. évi gazdasági válság következtében megtorpant. A válságkezelés nem volt képes hatékonyabb mechanizmusokat kitermelni a gazdaságpolitikai koordináció területén:**

- a.) Ma már az is egyértelmű, hogy a válság az euró-zóna tagállamainak pénzügyi és reálgazdaságait is súlyosan érinti. **A mostani globális válság egyik új vonása, hogy az Unión belül is „policy mix” típusú válságkezelés zajlik.** Vagyis, nemcsak a monetáris lazítás (EKB kamat 1 százalékos szintre csökkent) segíti a kibontakozást, de a költségvetési keresletösztönzés is nagy szerepet kap. Ennek következményeként hamarosan 11-re nő azon országok száma, melyek ellen túlzott-deficit eljárást indít a Bizottság.
- b.) Rendkívül nagyfokúvá vált a **bizonytalanság a tekintetben, mennyibe kerül uniós szinten a pénzügyi válság?** Előfordulhat, hogy a teljes uniós GDP 16,5 százalékát is elérheti a jelenlegi pénzügyi válság költsége az államháztartások számára. Az Európai Bizottság szerint, amennyiben továbbra sem rakják teljesen rendbe a banki mérlegeket, a költségek tovább nőhetnek.

1.3.5. A Lisszaboni folyamat stratégiai tanulságai

A Lisszaboni folyamat és ennek stratégiai eredményei különös helyet foglalnak el az Európai Unió történetében. Az új évezred elején felismerte az Unió, hogy a **globalizáció és annak egyre újabb szakaszai minden eddiginél erősebben követelik a stratégiai szemléletű – azaz jelen tanulmány értelmezésében a nagy távlatú, komplex, variációkban gondolkodó és céltudatos – fejlesztéseket.** Ugyanakkor a globális illeszkedési küzdelem összekapcsolódik egy, szintén stratégiai igényű, modernizációs kényszerrel is, mert a nyolcvanas évek közepére kialakult ún. európai betegség – számos eredmény ellenére – tovább mélyült. A helyzetet nehezíti tehát, hogy a **technológiai forradalom újabb szakasza egy felzárkózási fázisban érinti az Uniót.** A fentiekkel együtt a Lisszabonban megindult stratégiai folyamat folyamatosan új irányokkal és más szemléletű stratégiákkal is szembe kellett, hogy nézzen az elmúlt évtizedben. Mindezek összekapcsolódása sajátos stratégiai ötvözetet alkotott, és alapvető kérdés, hogy a világválság kapcsán és a 2010 utáni időszakot tekintve alkalmas-e ez az ötvözet a talpon maradáshoz, felzárkózáshoz és új globális modell képviseléséhez?

A Lisszaboni Stratégiai további fejlődésének döntő mozzanatai **Magyarországról szempontjából is lényeges időszakban dőlnek el:** 2010-től a belga és spanyol

társelnökökkel közösen Magyarország is részese az Unió elnökségét adó országoknak. Az, hogy milyen irányt vesz a Lisszaboni stratégia, lényegében ezen időszak alatt dől el. Nem mindegy tehát, hogy a magyarországi kutatóintézetek és szellemi bázis mennyire tudnak hozzájárulni az elnökségi periódus és ezen keresztül az Európai Unió sikeréhez. Továbbá az sem mindegy, hogy Magyarország mit képes profitálni az ez irányú erőfeszítésekből?

A globalizáció korának újabb szakaszai a nemzetközi termelési-technológiai összefonódások komplexitásának növekedése valamint a nemzetközi biztonságpolitika megnövekedett szerepe és a világgazdasági, illetve rendszerválság miatt egyre sürgetőbbé teszik a gazdasági-társadalmi folyamatok stratégiai szemléletének és irányításának követelményét. Ebből a szempontból is a Lisszaboni stratégiai folyamat, mind születése, mind reformjai tekintetében releváns és alapvető kutatási kérdés.

A stratégiai tervezés elméleti vonatkozásai és újabb fejleményei azt mutatják, hogy nemcsak maga a stratégiai szemlélet válik létfeltétellé, hanem a stratégia értelmezésének megújuló koncepciója is. A jövőkép-alapú stratégiai menedzsment kiemelt szerepet szán a prioritások kialakítása kérdésének. A vízió-központúság külön, koncepcionális szakasza a stratégia kialakításának, amely a nemzetközi mozgástér vizsgálatok és a helyi fejlődési potenciál összehangolásával számos társadalmi-gazdasági jövőmodellt kínál fel. Ezek felismerése, kidolgozása, társadalmi érdekcsoportok szerinti szelekciója és gazdasági költség-haszon elemzése nélkülözhetetlen része a fejlesztési stratégiának. E koncepcionális szakasz alapvető eleme a participativitás, vagyis az érintett társadalmi csoportokra épülő jövőkép-alakítási folyamat. Ez nem azonos a csoportok „bevonásával”, mert az a legtöbb esetben vagy „kész” prioritások véleményezését jelenti, vagy csupán azok megértetését és elfogadtatását.

Az Unió stratégiai dokumentumai felismerik és bemutatják, hogy az európai integrációs folyamatoknak változó demográfiai és technológiai körülményekkel, valamint a kibővült integrációban az igények és elképzelések növekvő heterogenitásával kell számolniuk a jövőben. Az azonban már nem jelenik meg, hogy mind a demográfiai, mind a technológiai, mind pedig az igények heterogenitása nem egyszerűen új körülményeket jelentenek, amelyekre az eddigi módokon kell reagálni: módszertanilag más válasz módot és előrejelzési technikákat igényelnek a fenti folyamatokkal jelzett rendszerek. További alapvető dilemmája a Lisszaboni folyamatnak, hogy megértette a globális kor stratégiai szemléletének szükségességét, ugyanakkor fejlődésében folyamatosan a felzárkózás kényszere hajtotta, hajtja, mégpedig a globális kor körülményei között is állandó sürgető idődimenzióban: azaz **nemcsak nem történt meg a módszertani váltás, hanem nincs is lehetősége és ideje az Uniónak a stratégia idő- és energia- (főként humán-) igényes koncepcionális részének kidolgozására**. Mindezek miatt víziók helyett inkább irányelvek jellemzik a Lisszaboni képletet, és az alternativitás is hiányzik a rendszerből: mind a lehetséges jövőváltozatok feltárása és bemutatás szempontjából, mind pedig a végrehajtás tekintetében. Ez utóbbi kulcseleme a „benchmark” és a „best practice” gyakorlat, amelyek nagyon hatékony és hasznos elemek, ugyanakkor azzal, hogy feltételezik a legjobb követendő utat, elzárják az eltérő kulturális-társadalmi-gazdasági feltételek közötti alternatív válaszadás, a „kísérletek” lehetőségét.

A Lisszaboni Stratégia eredeti formájában felismerte a vízió-központúság megnövekedett szerepét, azonban kidolgozása nem volt organikus, így a vízió súlya túl nagy lett, és a jelentől elszakadt – azaz utópiává vált. A tudástársadalom jövőképe sokkal inkább „kinyilatkoztatás” lett, aminek módszertani oka az, hogy elmaradtak a nemzetközi mozgástérelmézések és előrejelzések, az Unió jelenbeli kapacitásainak és lendületének felmérése, az uniós országok jövőképre adott magatartási mintáinak feltérképezése, és mindezek összehangolása. A Lisszaboni folyamat reformja viszont, bár helyesen ismerte fel a korrekciók irányát,

túlzottan redukcionista lett mind azzal, hogy a jövőkép modellt tartalmában a növekedésre és foglalkoztatásra „szűkítette”, mind azzal, hogy komplexitásának csökkenésében elvesztette a jövőkép-modell szinergikus hatásait és magas fokú konzisztencia igényét, mind pedig azzal, hogy szemléletének időhorizontja is szűkült, annak ellenére, hogy rögzített, a korábbiakban is megfogalmazott 2010-es dátummal dolgozott.

A Lisszaboni stratégia megítélését tovább bonyolítja, hogy **megreformálásával párhuzamosan kibontakozott a Fenntartható fejlődés stratégiája, valamint a tudástársadalom informatikai stratégiája (i2010) is.** Az elmúlt fél évtizedben a stratégia fejlődését a folyamatos küzdelem jelentette a fenntarthatóság és az információs vízió integrálására. Ezekben jelentős előrehaladás történt, azonban a legtöbb esetben a növekedés és foglalkoztatás jelszava alatt a gazdasági növekedés és hatékonyság szempontjai váltak a meghatározóvá. Ezzel együtt a tudástársadalom és fenntarthatóság egyik központi eleme, a humán erőforrás fejlesztése is a könnyen a versenyképesség szűk gazdasági értelmének áldozatává válhat: az oktatás és kutatás a képzéskorszerűsítésben a korszerűbb és hatékonyabb tudást célozza meg, mégpedig úgy, hogy az elsősorban növekedési és foglalkoztatási faktor. A humán erőforrás fejlesztésénél nincs igazán szó a környezet- és jövőtudatos, stratégiai (foresight) személetű, együttműködések kereső generációk neveléséről.

A Lisszaboni program stratégiai jellegét az Unió leginkább az intézményi felépítésben és döntéshozatali mechanizmusban kívánja megjeleníteni. Mindegyik területen nagymértékű előrelépés történt a korábbi bonyolult és kevésbé európai állampolgár központú gyakorlathoz képest, utalva például az Európai Parlament megnövekedett szerepére, a nemzeti parlamentekkel való árnyaltabb munkamegosztásra, a nyitott koordinációs mechanizmusra stb. **Stratégiai értelemben az egyik fontos előrehaladás a jövőkép határozottabb beemelése a stratégiai tervezésbe,** igaz, ennek a kidolgozási oldala módszertanilag lényegében hiányzik. Másrészt a **partnerségi és participatív elv megjelenése** szintén előremutató – bár a partnerség és az egyéni szint beemelése főként a politikai vezető körökben kitűzött prioritások hatékonyabb megértését, elfogadtatását és megvalósítását jelenti. Végül, a stratégiai gondolkodás a legtöbb dokumentumban alapvetően **a végrehajtó fázis hatékonyságának növelésében jelentkezik,** illetve egyre jobban feloldódik a nemzeti stratégiák koordinációjában.

A Lisszaboni program 2010-en túlmutató, stratégiai megújulásának (Post-Lisbon Strategy) első lépései, legalább is az ez irányba kutató felmérések szemlélete egyelőre azt mutatja, hogy bár prioritásaiban és részelemeiben várható változás, nagyon erőteljes mind a hatékonysági szemléletnek való teljes alárendelődés, mind pedig a stratégia végrehajtási része. Fontos kutatás lehet, hogy az elmúlt évtized egyes stratégiai irányainak küzdelme milyen alternatív tartalmú és irányú új stratégiát hozhat – azaz a magyar társelnökség ideje alatt tud-e az Unió valós és kezelhető stratégiai irányokat felmutatni?

A kutatás azt mutatja, hogy **létezik mind a tagországoknak, mind pedig az Európai Uniónak foresight kapacitása,** és módszertanilag új előrejelzési és stratégiaépítési képessége. A Lisszaboni program ellentmondása az is, hogy az Unió szintjén mindez nem igazán jelenik meg. A tagországok döntés előkészítő és javaslattevő folyamataiban ez sokkal erőteljesebben érvényesül, amely egyfelől becsatornázódik az Unió legfelsőbb stratégiaalkotó körébe, a Bizottságba és a Tanácsba – ám ott nem szintetizálódnak. Másfelől viszont olyan gazdag forrást jelenthetnek mind tartalmi, mind módszertani oldalról, hogy érdemes a jövőben a kutatást arra is kiterjeszteni, hogy a foresight és vízióalapú stratégiaalkotás az egyes tagországokban milyen tapasztalatokat és tartalmi eredményeket mutat.

2. ÖT ÉVES UNIÓS TAGSÁGUNK MÉRLEGE JÖVŐORIENTÁLT MEGKÖZELÍTÉSBEN. AZ UNIÓS FEJLŐDÉSI ERŐFORRÁSOK VÁLTOZÓ TENDENCIÁI ÉS A MAGYAR POZÍCIÓ

2.1. MAGYARORSZÁG AZ UNIÓBAN

2.1.1. A válság előtti időszak

A kibővült Európai Unió ma a világ legnagyobb integrált gazdasági térsége. A 103 millió főnyi új állampolgárral kibővült, 494 milliós térség a Földön megtermelt bruttó hazai termék (GDP) 30,8%-át állítja elő, (az új tagállamok részesedése ebből 2,1 százalék). A nemzetközi exportban és importban (az intra-EU kereskedelem nélkül) 18,0, illetve 16,8 százalékkal részesedik. A világ FDI áramlásának 46,4 százaléka irányult az Unióba a válságot megelőző évben. Mindennek eredményeként az Unió fontos szerepet játszik a globális gazdasági erőterben.

A bővítés eredményei nem csupán közösségi szinten mutathatók ki, hanem csoport vetületben is. Az új tagállamokban az egy főre jutó jövedelem 1999-ben még a régi tagállamok átlagának mindössze 40%-át tette ki. 2008-ra ez a hányad 52%-ra emelkedett. Ugyanez a mutató a régi tagországok egészében kisebb visszaesést mutat. **Látszólag tehát ezek a tagállamok áldozatot hoztak, de akár a piacnyerés révén, akár a gyümölcsöző befektetési célterületek által, ők is jelentősen profitáltak a bővítésből.**

- A régi és az új tagállamok közötti kereskedelmi forgalom kibővült. A taggá válást követően az új tagországok kivitelének csaknem 80%-a intra-trade (Unión belüli) forgalom lett. Mindezzel egyidejűleg a régi tagállamok is növelték az exportjukat; 2007-ben a teljes kivitelük 7,5%-át már az új tagállamokban értékesítették, miközben egy évtizeddel korábban ez a részarány még csupán 4,7%-ot tett ki.
- A négy visegrádi országba 1989-2008 között az EBRD adatai alapján 243 milliárd dollárnyi külföldi működőtőke érkezett. A négy ország közül a nemzeti GDP arányában mérve a húsz év alatt összességében a legtöbb, 4,5 százalék Csehországba, míg Magyarországra a bruttó nemzeti termék 3,7 százaléka áramlott. Az 1989-2008 közötti összes magyar FDI-beáramlás megközelítette a 49 milliárd dollárt, az FDI-állomány 2007-ben meghaladta a GDP 70 százalékát.

A csatlakozás feltételét képező piacgazdasági reformok nyomán az új tagországok sikeres felzárkózása azoknak a pénzügyi támogatásoknak is köszönhető, melyekhez az Európai Unió különböző (Strukturális-, Kohéziós-és Agrártámogatási) alapjaiból jutottak hozzá. Ezek GDP-hez viszonyított aránya – az előző költségvetési ciklus (2004-2006 évek közötti) bővítési évet követő időszakában – Lengyelországban megközelítette a 2%-ot, Szlovákiában és Magyarországon 1%, a viszonylag fejlettebb Csehországban és Szlovéniában 0,8, illetve 0,5%-ot tett ki. Az Unió legújabb, 2007-2013. évekre vonatkozó költségvetési ciklusában 25 milliárd eurónyi többleterőforráshoz juthat hazánk.

Az új tagállamokban a munkanélküliség korábbi magas arányai 2007-re, az EU korábbi tagállamaihoz hasonló szintre, mintegy 7%-ra csökkentek. Mindez alapvetően a bővítés hatására felgyorsult gazdasági növekedés eredménye volt (1999-2003. között az új tagállamok átlagos növekedési üteme még csupán 3,5%-ot tett ki, 2004-2008. évek között pedig már elérte az 5,5%-ot).

Az inaktívak arányát több új tagállamban az is csökkentette, hogy több millióan vállaltak munkát a régi tagállamokban. Ugyanakkor, a régi tagállamokban korábban hangoztatott tömeges munkaerő beáramlással kapcsolatos aggodalmak nem igazolódtak be. A legtöbb befogadó államban a más tagállamokból származó munkavállalók aránya nem haladta meg a munkaképes lakosság 1%-át, emellett a migráns munkavállalók révén sok esetben jelentős teljesítmény-növekedést gátló munkaerőhiányt is sikerült megszüntetni

Magyarország a vizsgált időszak egészére készített kohéziós rangsor kilencedik helyezette, de úgy, hogy ezt a helyét még nagyrészt a csatlakozását megelőző korábbi évek eredményeinek köszönheti. Sajnos az integrációs lehetőséggel nem sáfárkodtunk jól. Ennek következményeként, a tagfelvételtől számított kohéziós rangsorban Magyarország az utolsó helyen áll.

Az uniós csatlakozáskor várt felzárkózási remények és a tények közötti jelentős különbségek jórészt a tagországok túlzottan fogyasztásnövelésre koncentráló, a fejlődés hosszú távú egyensúlyi feltételeit figyelmen kívül hagyó elosztás politikájának a következménye. **Az uniós csatlakozásunkat megelőző és követő három-három év alatt a GDP és GNI közötti különbség közel a kétszeresére nőtt. Ez nem jelenti azt, hogy a külföldi tőkebehozatal előnytelen lett volna az ország számára.** Ellenkezőleg! Ez tette lehetővé a múlt század kilencvenes évtizedében azt az uniós viszonylatban kiemelkedő üteműnek számító gazdasági növekedést, amelynek révén akkor a felzárkózó országok élvonalába tartoztunk. Ugyanakkor a kivitt és behozott profitok és munkajövedelmek eltérése – a nemzetközi viszonylatban kiugróan magas külföldi tulajdoni részesedés miatt – napjainkban ma már olyan nagyságrendű, amely megközelíti a hazai válságkezelés több éves megszorításainak nagyságrendjét.

Összességében: a bővítés pozitív mérleget mutat a régi és az új tagállamokban is. A 2004. évi bővítéssel taggá vált országok közül azonban csak azok értek el számottevő felzárkózási teljesítményt, amelyek leginkább betartották a gazdasági fejlődés általános egyensúlyi törvényszerűségeit.

- Az újak kohéziós teljesítménye eléggé differenciált, és nem egyenletes. Ennek oka a többségükre jellemző túlelosztás. A kormányok ki akarták használni az integrációs esélyeket (életszínvonal gyorsított növelése, infrastruktúrafejlesztés, uniós pénzek minél teljesebb lehívása).
- Túlfogyasztás – kiigazító lépések sorozata – erős szívó nyomó hatás;
- Beruházási boomok – nem elég hatékony beruházások, strukturális feszültségek megoldatlansága, sőt fokozódása.
- Az időszak privatizációs politikái ellentmondásosak.
- Kétségtelen, hogy bár az elmúlt 15 évben megkezdődött a bérszínvonal felzárkóztatása, a nyugat-európai dinamikához képest még mindig igaz az, hogy a termelékenységgel korrigált bérnövekedés alacsonyabb volt a visegrádi országokban. Másfelől az is tény, hogy a munkaerő képzettségében jelentősek a különbségek, harmadrészt, az ázsiai bérszínvonallal nem versenyezhetünk, és nem is kell versenyeznünk.
- Azok a nemzetközi vállalatok, amelyek Közép-Európában fektetnek be, elsősorban tőke-intenzív, és nem munka-intenzív értéklánc-elemeket telepítenek ide. Ez kitűnik egyfelől a növekedés-foglalkoztatottság összefüggéséből, másfelől az a tény is jelzi azt, hogy a vállalatok költségstruktúrájában a munkaerő-költségek súlya folyamatosan csökken. Ezért az innovációra alapozó cégek itt tartása a cél.

- Választási ciklushatás (stop-go) erős, és a belső politikai szembenállás nagyon erős (kivételek Szlovénia).
- A bővítés viszonylagos politikai stabilitást hozott a régióknak. Az Unió szomszédságpolitikájának alapja az új tagállamokra épít a keleti és déli irányban, ebből a szempontból fel is értékelődik ez az övezet.

2.1.2. A poszt-szocialista modell

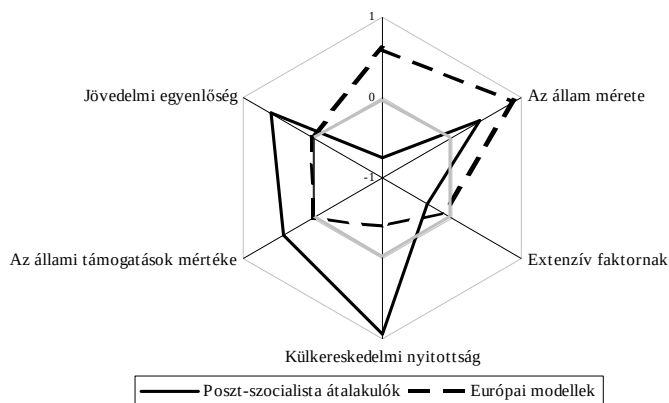
Az egyes gazdasági mutatókat rendszerszerűen vizsgálva képet kaphatunk a magyar gazdaság strukturális és dinamikus modelljéről, valamint ennek európai elhelyezkedéséről is. Az IMD adatbázisra épített empirikus vizsgálat 57 ország 25 mutatója alapján végzett klasszifikációjában elkülöníthető egy európai jellegű modell, amelyben tovább megkülönböztethető egy mediterrán, egy skandináv, egy liberális és egy kontinentális csoport. A magyar gazdaság azonban nem ezekhez áll legközelebb; mutatói a poszt-szocialista modellbe soroló országok jellemző adataival mozognak együtt.

A Poszt-szocialista átalakulók klasztere Romániából, Ukrajnából, Bulgáriából, Horvátországból, Lengyelországból, Szlovéniából, Magyarországból, Litvániából, Szlovákiából, Észtországból és Kazahsztánból áll. Erre az országcsoportra jellemző a legnagyobb külpiaci kitettség (ezt erősíti a kis belső piac is). Az externáliák tekintetében a vizsgált országok átlagától való lemaradás meglehetősen nagy, ami figyelmeztető jel lehet. A jövedelmi különbségek átlag alattiak, míg a cégeknek nyújtott állami támogatás mértéke és az állam mérete enyhén átlag feletti. A poszt-szocialista modellben három csoportot különíthetünk el: az elsőt Románia és Ukrajna alkotja, a másodikban Bulgária, Horvátország, Lengyelország és Szlovénia szerepel, a harmadikban pedig Magyarország, Litvánia és Szlovákia található. Az első csoportban a közvetlen állami támogatások mértéke jelentős, a másodikban pedig az állam mérete és a redisztribúció szintje magas. Érdekes kiemelni, hogy az első két csoport az externáliákat tekintve jelentősen le van maradva, nem csak a vizsgálatba bevont országok átlagától, hanem a többi klaszterbe tartozó országtól is. A harmadik csoportban, amelybe hazánk is tartozik, extrém magas a külpiaci kitettség mértéke, a jövedelmi egyenlőtlenségek pedig viszonylag alacsonyak.

Magyarország uniós helyzetét egy más perspektívában mutatja a poszt-szocialista és az európai empirikus modellek összehasonlítása (5. ábra). Látható, hogy az országcsoport még a világlátlagot sem éri el a pozitív externáliák és a skálahozadék növelése területén. Ezzel ellentétben az általunk benchmarkként használt Európai modellek kimagaslóan jól teljesítenek, a technológiai fejlődést leginkább meghatározó faktor területén. Hazánkban az egy főre eső számítógépek száma kevesebb, mint harmada a skandináv és a liberális modellnél megfigyelnél, a GDP arányosan K+F ráfordítások aránya a skandináv modellnél megközelíti a három százalékot, hazánkban viszont alig haladja meg a 0,8-et. A szellemi tulajdonjogok területén gyakorlatilag teljesen megegyező szinten állunk a mediterrán országokkal, azonban a skandináv, a liberális és a kontinentális modell országaiban sokkal erősebben védik az immateriális javakat. A pozitív agglomerációs externáliákat (köztük a tacit tudáselemek áramlását) meghatározó urbanizációs szint Magyarországon magasabb, mint a mediterrán országokban, azonban elmarad a többi európai modellnél tapasztalttól.

**A poszt-szocialista és az európai modellek klaszterének
összehasonlítása**

Pozitív externáliák és skálahozadék

Megjegyzés: Az ábrán a nulla érték az adott faktor 57 országra vonatkozó várható értékét jelöli. Amennyiben az egyes faktorértékek magasabbak, mint nulla, akkor az adott tényezőben a klaszter átlag feletti, ha kisebb, mint nulla, akkor átlag alatti teljesítményt nyújt. Összességében az első faktor a gazdaság intenzív növekedését határozza meg, ezért elnevezzük pozitív externáliák és skálahozadék faktornak. A második főkomponens az állam mérete nevet kapta. A harmadik faktorban a Solow modellből jól ismert tényezőket találunk: megtakarítási rátát, a fogyasztási rátát (negatív előjellel), és a foglalkoztatást tartalmazza, így a főkomponens extenzív faktornak nevezzük. A negyedik faktorban nagy a súlya az export és az import GDP-hez viszonyított arányának, a beáramló külföldi működő tőkének, illetve negatív előjellel a belső piac méretének. Negyedik faktor így a külpiaci nyitottság nevet kapta. Az következő két faktorban egy-egy domináns „vezérváltozó” jelenik meg, ezért a ötödik az állami támogatások mértéke, a hatodik a jövedelmi egyenlőség nevet kapja.

A poszt-szocialista országok az extenzív növekedési faktorok tekintetében is rosszul teljesítenek. A háztartások fogyasztási kiadása nagyjából megegyezik a mediterrán államok azonos mutatójával, azonban lényegesen magasabb, mint a skandináv országok fogyasztási hányada. A magyar gazdaság legnagyobb lemaradása azonban kétségtelenül az alacsony aktivitási ráta. A foglalkoztatottság bővítése kritikus tényező a gazdaság rövid távú növekedése, továbbá a makrogazdasági egyensúly szempontjából.

A külkereskedelmi nyitottság a poszt-szocialista országokban lényegesen nagyobb, mint az európai modelleknél. Alapvetően ez különbözteti meg a mediterrán modellt és a poszt-szocialista országokat. A nyitottság azért számít fontos tényezőnek, mivel az átalakuló államok jellemzően kis országok, így a skálahozadék növekedéséből származó előnyöket nem tudják kihasználni, ha csak a belső piacra koncentrálnak. Hazánk még a poszt-szocialista országok között is az egyik legnyitottabb gazdaság. Sokan azzal érvelnek a nyitottság ellen, hogy a multinacionális cégek betelepülésével duális gazdasági szerkezet jön létre: az egyik oldalon állnak az exportorientált, versenyképes, külföldi tulajdonban lévő vállalatok, a másikon pedig a stagnáló, hazai kis- és középvállalatok, amelyek versenyhátránya stabilan fennmarad, és nem tudnak bekapcsolódni a nemzetközi kereskedelembe. Véleményünk szerint a duális gazdasági szerkezet kialakulásának nem az exportorientáltság, illetve a nyitottság az oka, hanem a pozitív externáliák és a skálahozadék faktorban megfigyelhető elmaradottságunk. A technológiai transzferben, a humán erőforrás fejlesztésében, illetve a K+F ösztönzésében megfigyelhető hiányok nem tették lehetővé a magyar vállalatoknak, hogy a multinacionális vállalatok értékláncába bekapcsolódjanak. A külkereskedelmi nyitottság a felzárkózás és a növekedés szempontjából meglátásunk szerint inkább esély egy kis nyitott gazdaság számára, mint potenciális hátrány.

A vállalatok közvetlen állami támogatása a poszt-szocialista országokban magasabb, mint a világátlag, sőt az európai modelleknél megfigyelt szintet is meghaladja. A pozitív externáliák tekintetében meglévő lemaradás azonban azt mutatja, hogy a támogatások nem hatékonyak. A támogatások nem a külső gazdasági hatásokat internalizálják, hanem jobb esetben a meglévő, elavult struktúrákat tartják fent, rosszabb esetben pedig a korrupció csatornáin keresztül magánzsebekbe vándorolnak.

A jövedelmi különbségek átlagosan alacsonyabbak, mint az európai modelleknél, ez azonban inkább még a szocializmus öröksége, mintsem a poszt-szocialista átmenet teljesítménye. Ezt az is igazolja, hogy az elmúlt időszakban megemelkedett a jövedelmi differencia és véleményünk szerint ez a tendencia tovább fog folytatódni.

2.1.3. A válság hatása az új tagállamokban

A válság kitörése után számos helyről hangzanak el szakmai felvetések hazánknak és régióinknak az európai válság mélyülésében játszott szerepéről, a térségben kibontakozó „ázsiai típusú” valutaválság lehetőségéről, vagy éppen arról, hogy a maastrichti kritériumokat félretéve minél gyorsabban fel kell venni az újonnan csatlakozott tagállamokat az euró-övezetbe. Az a téves állítás is elhangzik, hogy térségünk semmilyen valódi segítséget nem kapott, vagy épp az ellenkezője, hogy minden segítséget megkapott a válságkezeléshez, és az Unió biztos védő ernyőt nyújt a továbbiakban is.

A válság a kormányok két gazdaságpolitikai hibája miatt sújtja aránytalanul az új tagállamok egy részét. Az első hiba az volt, hogy a háztartásokat devizaalapú ingatlanhitelek felvételére ösztönözték, másrészt nem tudatosodott a gazdaságpolitikákban, hogy az euró övezetből való kimaradás számukra nem opció, mivel csak Nagy-Britanniának és Dániának van uniós szerződésben rögzített kimaradási lehetősége. A kelet-európai tagállamok nem azt vállalták, hogy azonnal csatlakoznak az euró-övezethez, azt azonban igen, hogy a majdani euró övezeti belépéssel összeegyeztethető gazdaságpolitikát folytatnak. Ha ezt megtették volna, mára már csaknem mindegyikük belül lehetne az euró-zónán. A válság idején a kis, nyitott gazdaságok "az euró-övezet peremén, sérülékeny valutával és svájci frank alapú jelzálogkölcsonök tömegével" igen nagy kockázatot jelentenek, áttételesen még az euró-övezetre is, mivel az új tagállamok pénzügyi szektorában jellemző a jelentős nyugati tulajdonhányad.

Az Unió új tagállamaiban meg kell különböztetnünk a belpolitikai vitákban túlhasznált válság kommunikációt a valódi válsághelyzettől, ami 2008-ban a globális pénzügyi válság következtében kétségtelenül előállt. A hazai válság feldolgozásában is szét kell választani a helyi és nemzetközi folyamatokat. Egyrészt valamennyi új tagállamon végigsöprő „csatlakozás utáni válság” (post-Accession crisis) sajátos felerősödését tapasztaljuk a 2008-as világválság hatására. Másrészt, az új tagállamokban egyfajta „strukturális válság” alakult ki már a belépés előtt, mert elmaradt a társadalmi rendszerváltás, és úgy léptek be az EU-ba, hogy hosszú ideig externáliának tekintették az emberi-társadalmi beruházást. Ennek következtében az új tagországok lakossága nem volt képzettségében és életmódjában felkészülve a gazdasági és politikai rendszerváltásra, s még kevésbé az uniós csatlakozásra. Ráadásul minden ország cipelte magával a kilencvenes évek elején a termelésből kisodródott emberek tömegét is. Az uniós belépéssel a társadalmi rendszerváltás ellentmondásai még csak jobban felerősödtek, hiszen az emberek a jólét gyors növekedését várták a csatlakozástól, az EU pedig újabb követelményekkel jelentkezett. Ezek érdemi megszorításokat hoztak, mint pl. az euró övezetbe való belépés előkészítését szolgáló

egyensúlyi követelmények (amit sajnos nem tartott be a legtöbb újonnan csatlakozó tagállam). (2008 újabb „forró ősze” Magyarországon is újabb megszorításokat hozott a költségvetésben, így az új helyzet társadalmi-politikai hatását a maga teljességében csak később lehet majd felmérni.) **Mindenesetre 2008 őszén a globalizáció új korszaka kezdődött el, s ez a továbbiakban döntően meghatározza az uniós és a hazai fejlődést egyaránt.**

A krízis váratlansága és korábban alig tapasztalt intenzitása sokakat meglepett és a globalizációs folyamatok újragondolására késztetett. Az április 2-i londoni G20-ak tanácskozására az EU elkészítette ajánlásait. Az Unió kiemelt szerepet kíván játszani az új nemzetközi pénzügyi architektúra alakításában. Ezért indokolt ezen elképzelések formálódásának áttekintése. Annál is inkább, mivel ennek egyik kulcsterülete az IMF nemzetközi szerepvállalásának újraértékelése. Az EU és az IMF között bizonyos ambivalenciák voltak tapasztalhatóak épp a közép-kelet-európai régiók finanszírozását illetően.

2008 októbere előtt az új tagállamok esetében komoly gazdasági érveket lehetett felhozni a gyors eurózóna-csatlakozás mellett, és az ellen is. Ugyanis a gazdasági fejlődés ütemét, a külső gazdasági hatásokra való reagálás képességét és a gazdaságpolitikát formáló intézmények minőségét egyaránt figyelembe kell venni, amikor arról születik döntés, hogy egy-egy új tagállam belépjen-e az EMU-ba. Az alapvető kérdés az volt, hogy a gyors euró átvétel képes-e segíteni a gyorsabb GDP-felzárkózást ezen országok számára. Az egységes valuta bevezetése ugyanis, a kialakulni látszó konszenzus szerint, nem önmagáért elérendő cél, hanem olyan eszköz, amelyet csak akkor kell igénybe venni, ha segíti a felzárkózást. Az EKB – nem hivatalosan – egyre inkább a túlságosan korai euró csatlakozás kockázataira hívta fel az új tagállamok figyelmét. Nyilvánvaló volt, hogy ha például a konjunktúraciklusok eltérőek, az ellenérv az euró gyors bevezetése ellen, mert az egységes valuta övezetén belüli alacsony kamatlábak növelhetik a túlhevülés egyébként sem csekély kockázatait a felzárkózó gazdaságokban. Elfogadottnak és igazottnak tűnt, hogy súlyos versenyképességi problémák forrásává is válhat az elhamarkodott euró átvétel. Az érvelés szerint maga az euró-zóna is megsínyli az elhamarkodott bővítést, részben a nagy egyensúlytalanságokkal jellemezhető új tagállamok problémáinak „importálásán”, részben a reál konvergencia elmaradásából fakadó hitelességvesztésen keresztül.

A 2008. október 6-a utáni időszakban felerősödött az euró-övezethez csatlakozás szándéka a kívül maradt országokban. A világválság drasztikusan felvetette az európaizálás fokozott igényét, nemcsak az euró övezethez való mielőbbi csatlakozás formájában, hogy az euró biztonságot nyújtson a globális válság hektikus fordulataival szemben, hanem áttételesen, de erőteljesen az intézményrendszer – a többszintű és többszereplős demokrácia – további reformja kérdéskörében is. A kezdetben pénzügyi válságként indult folyamat már az őszi folyamán kiterjedt a reálgazdaságra is, és számos országban a valutaválság államcsőd közeli helyzetet teremtett, amit az IMF és az EU közös hitelcsomagjai révén lehetett elkerülni. Különösen erős hatása van a válsagnak a viszonylag rövid piacgazdasági múlttal rendelkező új uniós tagországokra, ezek között is azokra, amelyek korábban kevés figyelmet fordítottak a hazai nemzetgazdaságuk külső és belső egyensúlyának a tartós fenntartására. Sajnos ezek között **Magyarország az egyik legsebezhetőbb új tagállam.** Az államadósság finanszírozásában az IMF-EU hitelkeret elhárította a likviditási válságot. Ennek és más intézkedéseknek köszönhetően a rövid lejáratú állampapír-piac lassan konszolidálódik. A pénzügyi stabilitás megteremtése szempontjából az euró-zónához történő csatlakozás, illetve ezt megelőzően az ERM2 rendszerbe történő mielőbbi belépés Magyarország számára sürgőssé és fontossá vált. A folyamat a kormány és

a jegybank konszenzusát igényli, de nem egyszerűen magyar döntés, mivel függ az európai intézmények, illetve a tagországok állásfoglalásától. Nyitott kérdés, hogy a válságra való tekintettel mennyiben válik rugalmasabbá az ERM-2 rendszerbe történő befogadás.

Az intézkedések, és az adóbevételek elmaradásának hatására jelentősen megnőtt a tagállamok költségvetési hiánya. Tekintettel a válságra a Bizottság úgy határozott, hogy szigorú feltételek mellett, átmenetileg tolerálja a GDP 3 százalékát meghaladó deficit szintet, azonban a túlzott deficit eljárást ezekkel az országokkal szemben is kezdeményez. Februárban Magyarország és az Egyesült Királyság mellett további hat tagországgal (Franciaország, Litvánia, Málta, Írország, Görögország, Spanyolország) kapcsolatban indult meg az eljárás.

A válság miatt kialakuló problémák a tagállamok között jelentős eltéréseket mutatnak. Egyes tagországokban a gazdaság továbbra is növekszik (Bulgária, Románia), míg mások recesszióban vannak. Néhány tagállamban a defláció okoz gondot, máshol azonban kétszámjegyű infláció (Bulgária, balti államok) is előfordulhat. Az EU gazdaságélénkítő terve lehetőséget biztosít arra, hogy az országok saját gazdasági szükségleteiknek megfelelő cselekvési tervet alkalmazzanak.

A Bizottság egyszerre javasolja a tagállamoknak a rövidtávon keresletélénkítő hatású intézkedéseket (fogyasztói támogatások, adócsökkentések), és az olyan gyors eredménnyel járó egyéb eszközök alkalmazását, mint a hiteltámogatások, garanciák és az átlagjövedelem alatt alkalmazott személyi jövedelemadó kedvezmények. Az egyes tagállamok mozgásterét nagyban befolyásolja azok gazdasági állapota. A stabil államháztartással rendelkező országokban lehetőség nyílik a nagyobb szabású állami költsékre, keresletélénkítésre. Az eurót mielőbb bevezetni kívánó új tagállamok számára a maastrichti kritériumoknak való megfelelés meglehetősen szűk kereteket szab.

Ezért fontos, hogy most, a Válságkezelő Program megvalósítása nyomán visszataláljunk egy egyensúlyi pályára, amelynek eredményeként azután egy hosszú távú stratégiai nemzeti program segítségével – a válság utáni években – újból élni tudjunk az integrációból adódó potenciális fejlődési lehetőségekkel. Maga a pénzügyi válság mutatott rá arra, hogy milyen nagy jelentősége van uniós tagságunknak. De az is megmutatkozott, milyen előnyökkel járt volna, ha az euró övezet tagjaiként ért volna bennünket 2008. októbere.

Mennyiben jelentett volna nagyobb könnyebbséget, ha Magyarországot már az euró zónán belül érte volna a mostani krízis? Vizsgálataink alapján megállapítható, hogy **nem lett volna forintválság**. Másodsorban: a lakosság által most külföldi devizában felvett hitelek nem drágultak volna meg. És végül, de nem utolsó sorban: az Európai Központi Bank minden eszközével az ország mögé állhatna, és korlátlan hitelt nyújthatna a bankoknak, ami jelenleg nem lehetséges (az EKB által nyújtott 5 milliárd eurós hitelkeret az MNB-nek szólt). Csehország és Lengyelország hazánkhoz képest eddig sokkal jobban átvészelte a pénzügyi válságot. Ez a megállapítás mindenekelőtt Csehországra igaz, ahol sem a lakosság, sem a vállalati szféra nem adósodott el külföldi devizában, az adósságállomány is viszonylag alacsony, így az ország számára várhatóan továbbra sem lesz nagyon sürgető az euró gyorsított ütemű bevezetése.

Felkészült-e az Unió a nem euró-zóna tagországok válságkezelésére? Megállapítható, hogy az EU sem intézményrendszerében, sem, a hatáskörök megosztásában, sem pénzügyi tartalékolási-hitelezési gyakorlatában nem volt felkészülve a zónán kívüli tagországok megsegítésére. Az euró-zónán belül a pénzügyi válság hatásainak kivédésére hozott rendelkezések közül nem egy hátrányos helyzetbe hozta azokat az országokat – főleg az új tagállamokat –, amelyek nem tagjai az euró-övezetnek. A pénzügyi válság kezdetben figyelemre méltóan megkímélte a közép- és kelet-európai feltörekvő gazdaságokat. 2008.

szeptember közepe óta azonban drámai mértékben romlott a helyzet és a krízis minden jel szerint sokkal jobban sújthatja az EU új tagállamait, mint a régiókat, bár nagyon súlyos egyensúlyi gondokkal küzd számos euró-övezeti tagország is. Kezdetben, a legtöbb szóban forgó országban a külföldi valutaalapú finanszírozás teljesen elapadt, a hazai bankközi hitelezés befagyott, a kötvényhozamok meredeken estek és a valuták nyomás alá kerültek. Bár az EU részvételével néhány állam – Magyarország és Lettország – számára tető alá hozott pénzügyi mentőcsomagok a válságot enyhítő körülményként hatottak, de voltak olyan tényezők, amelyek felerősítették a válság hatását térségünkben.

Számos arra utaló jel van, hogy a nyugat-európai anyacégek saját likviditásuk erősítése céljából lényegében elvtágták kelet-európai fiókjaikat a hitelforrásoktól, tovább rontva ezzel a helyzetet. További problémát jelentett, hogy az Európai Központi Bank, Dániától eltérően, az új tagállamok központi bankjaira nem terjesztette ki azokat a kölcsönös valuta-megállapodásokat (swap), amelyek szükségesek lettek volna az euró-hitelekhez való korlátozott hozzáféréssel rendelkező kereskedelmi bankok számára az új tagállamokban. Az sem könnyítette meg az új tagállamok helyzetét, hogy az Európai Központi Bank jelenleg nem fogad be nemzeti valutában jegyzett államkötvényeket, ami – hozzájárult a tömeges eladásukhoz, mivel ezek a kötvények nem voltak többé vonzóak.

Ugyanakkor: október végére született meg az a döntés, amelynek értelmében **tizenöt év óta először éppen Magyarország számára csapolta meg az EU saját (12 milliárdos fizetésimérleg-javító keretét.** Ezt a keretet emelte 25, majd 50 milliárd euróra.) Az EU 6,5 milliárd eurót vállalt magára a Nemzetközi Valutaalappal és a Világbankkal közösen összehozott, összesen 25 milliárd USD (20 milliárd eurós) hitelcsomagtól. Ezután fordult Lettország és később Románia is az Unióhoz.

Az október 6-a utáni időszakban felerősödött az euró-övezethez csatlakozás szándéka a kívül maradt országokban. Egyértelművé vált, hogy uniós szinten nincs megfelelő mechanizmus a zónán kívüli országok egyensúlyi problémáinak kezelésére. Az EKB vezetői azonban azt többször is hangsúlyozták, hogy a Maastrichti, illetve az Evolúciós Terv némileg flexibilisebb stabilitási kritériumainak fegyelmező erejét fenn kívánja tartani. Milyen intézkedések lennének szükségesek már rövidtávon is?

Az Unió fizetési mérlegjavító keretösszegét legalább 100-150 milliárd euróra kellene felemelni. Ez kiegészítené azt a 80 milliárdos felajánlást, amit az Unió az IMF számára hagyott jóvá, válságkezelő hitelprogramjaihoz.

Az EKB ideiglenes valutacsere lehetőséget (swap-ot) kínálhatna fel az euró-zónán kívüli új tagállamok számára, ahogy azt Dániával is tette.

Az Európai Központi Banknak emellett fontolóra kellene vennie a nem euróban jegyzett államkötvények elfogadását.

A nyugat-európai kormányoknak és pénzügyi felügyeleteknek pedig tartózkodniuk kellene minden olyan intézkedéstől, ami az indokltnál nagyobb mértékben leszűkíti a rendelkezésre álló hitelforrásokat a nyugati bankok kelet-európai leányvállalatainál.

Az új tagállamok kormányainak és jegybankjainak minden tőlük telhetőt meg kellene tenniük a hitelszűke enyhítésére és – ahol a költségvetés mozgástere ezt megengedi (hazánkban semmiképp) – az erőteljes fiskális élénkítés érdekében.

Az Európai Beruházási Banknak és az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Banknak (EBRD) is bővítenie kell az új tagállamok rendelkezésére álló hitelforrásokat (Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD), az Európai Beruházási Bank és a Világbank összesen 24,5 milliárd eurós közös finanszírozási programmal segítené meg a gazdasági válság sújtotta közép- és kelet-európai régiót. A cél egészen pontosan az – miként a három pénzügyi intézmény közös közleményében rámutat –, hogy támogatást nyújtsanak a térség

bankszektorának, és finanszírozzák a globális gazdasági válság sújtotta vállalkozások hitelezését.)

A rögzített árfolyam-rendszerekkel operáló országok esetén egyre fenyegetőbb veszély a leértékelés szükségessége. Ez új helyzetet teremt, mivel sem az IMF-nek, sem az Uniónak nem érdeke az ERM II övezeti balti tagállamok kilépése. A lett lat leértékelésének a lehetősége is rontotta a forint és a régió devizáinak pozícióit. Erre a helyzetre is sürgősen kellene reagálni egy speciális alap létrehozásával. A Lettország által eredetileg vállalt deficitcél megduplázását már jóváhagyták.

A tagországok államadosságának finanszírozásában az IMF-EU hitelkeret elhárította a likviditási válságot. Ennek és más intézkedéseknek köszönhetően a rövid lejáratú állampapírpiacon lassan konszolidálódik. A pénzügyi stabilitás megteremtése szempontjából az Eurózónához történő csatlakozás, illetve ezt megelőzően az ERM-II rendszerbe történő mielőbbi belépés Magyarország számára sürgőssé és fontossá vált, de az ideai deficitcél felemelése – 3,9 százalékra – kitolhatja ismét ezt a dátumot. Ugyanakkor egyértelmű, hogy még inkább szükség van hazánkban is olyan stabilizációs program következetes végig vitelére, amelynek következtében elérhető közelségbe kerül az ún. maastrichti kritériumok teljesítése.

2.2. AZ UNIÓS FEJLŐDÉSI ERŐFORRÁSOK VÁLTOZÓ TENDENCIÁI ÉS A MAGYAR POZÍCIÓ

2.2.1. Demográfiai változások – társadalmi-gazdasági következmények

Az utóbbi évtizedekben világviszonylatban tapasztalható demográfiai folyamatok egyre égetőbb kihívást jelentenek a világ országainak, régióinak gazdaságára, társadalmára. Az ENSZ népesség-előrejelzése alapján a közepes forgatókönyv⁶ szerint a Föld lakossága 2050-re meghaladja majd a kilenc milliárd főt. A népességnövekedés legnagyobb hányada a fejletlen, illetve a kevésbé fejlett régiókra koncentrálódik. A gazdasági modernizáció magas szintjén lévő országok esetében – kiváltképpen Európában – inkább a népesség fogyására és egyben öregedésére lehet számítani. Az öregedés elsősorban az igen alacsony termékenység és a javuló életkilátások, vagyis a növekvő várható élettartam következménye. **A folyamat lényege a teljes korstruktúra átalakulása, a korösszetétel eltolódása az idősebb korosztályok felé.** Az idősödés következtében az eltartási teher fokozatos növekedése várható, amelynek következményei alapjaiban rázzák meg az eddig felépített gazdasági, társadalmi, szociális rendszereket.

Az Eurostat előrejelzései alapján az elkövetkező évtizedeket tekintve, az Európai Unió (EU-27) jelenlegi tagállamaiban nem jelezhető előre népességcsökkenés, amely legfőképp a bevándorlásnak köszönhető.⁷ Viszont az európai társadalmak – köztük Magyarország – korstruktúrája és egyben családszerkezete jelentősen átalakul. A prognózis szerint az Unión belüli gyermekkorú népesség (0–14 évesek) össznépességen belüli aránya a jelenlegi 16 százalékról 14 százalékra változik. A legerőteljesebben a munkaképes korú népesség száma (15–64 évesek) fog csökkenni, melynek következtében a mostani 67 százalékos össznépességen belüli arány 10 százalékponttal csökken. Ellenben az is megfigyelhető, hogy

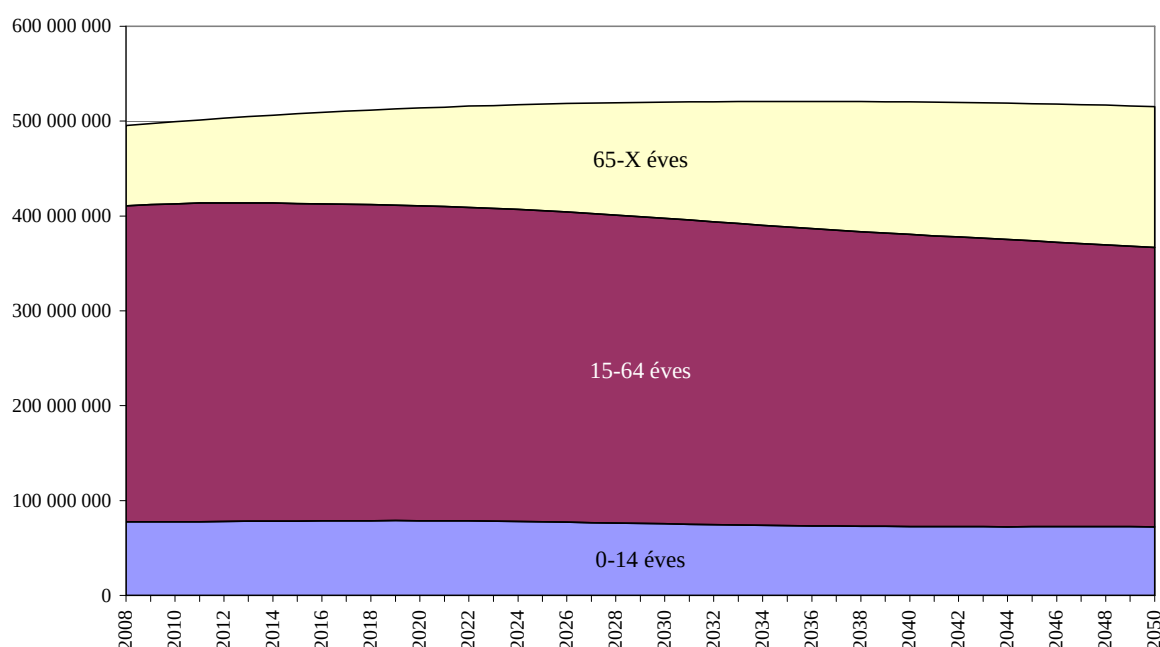
⁶ A szakemberek által legvalószínűbbnek tekintett közepes forgatókönyv az egész világra jellemzővé váló 1,85-ös átlagos gyermekszámmal, a halandóság és a nemzetközi vándorlás eddigiekben tapasztalható irányával és mértékével számol.

⁷ Az EU-27 népessége a jelenlegi 495 millió főről 2035-re eléri az 521 millió főt, majd 2050-re fokozatosan 515 millió főre csökken vissza.

a potenciálisan aktív népességen belül több lesz az idősebb munkavállaló, főként az 55–64 éves korosztály száma növekszik majd. Az idős népesség, vagyis a 65 éven felüliek száma fokozatosan emelkedő trendet követ, így 4–5 évtized elteltével már majdnem minden harmadik ember 65 évesnél idősebb lesz. Ezen belül a leggyorsabban növekedő korcsoport a 80 éven felüliek közül kerül ki, számuk a következő 40 évben 2,5-szeresével lesz magasabb. **Vagyis az eltartottak száma – elsősorban az idősök egyre növekvő számának következtében – jelentősen nő, míg az eltartók száma csökken.** Mindezek hatására a gyermek- és az idős népességnek a munkaképes korú népességhez viszonyított együttes aránya ugrásszerűen növekszik: 20 év múlva elérheti a 60 százalékot, 2050-re pedig 75 százalékra emelkedhet ez az arány. Ezen túlmenően az öregedési index néhány évtizeden belül túllépheti a 200 százalékot, vagyis száz gyermekkorúra kétszáz 65 éven felüli ember juthat.

6. sz. ábra

Az EU-27 népességének alakulása, 2008-2050

Forrás: Eurostat, *Europop 2008 konvergencia-forgatókönyv* (a 2008-as adatokon alapuló nemzeti népesség-előrejelzések) alapján.

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>

Az öregedési folyamat befolyást gyakorol a munkaerő-piacra, a gazdasági növekedésre és versenyképességre, a családpolitikára, az esélyegyenlőségre, a társadalmi integrációra és szolidaritásra, a nyugdíj-, egészségügy- és oktatási rendszerekre. Nem véletlen, hogy az idősödés kapcsán számos EU-s jelentés foglalkozik ezekkel a költségvetési és társadalmi hatásokkal, kihívásokkal. A gazdasági válság még sürgetőbbé teszi a válaszok megtalálását, hiszen tovább mélyülnek az egyes alrendszerek szerkezeti és működési problémái. A fenntartható társadalmi-gazdasági fejlődés érdekében a 21. század egyik legnagyobb kérdése, hogy miként tud az Európai Unió hatékonyan reagálni az idősödő népesség kihívásaira.

Az elkövetkező évtizedekben Európa népességének nagysága és korstruktúrája drámai demográfiai változásokon megy majd keresztül. A lakosság elöregedése komoly gazdasági, költségvetési és társadalmi kihívásokat jelent. Az elöregedés várhatóan jelentős hatást gyakorol a növekedésre, és az állami kiadások emelkedését vonhatja maga után. A hatékony és eredményes államháztartás hosszú távú fenntartása minden tagállam számára nagy kihívást fog jelenteni.

Az orvostudományban új technikai vívmányok jelentek meg, melyek legfontosabb közös ismérve, hogy mindegyik alkalmas az emberi élet meghosszabbítására, és végső soron a várható élettartam növekedését eredményezik. A növekvő életszínvonalnak, javuló életmódnak, jobb oktatásnak, egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférés javulásának és az orvosi terápiák hatékonyságának köszönhetően a születéskor várható élettartam az 1950-es évek óta évtizedenként körülbelül 2,5 évvel növekedett Nyugat-Európában, és ez a tendencia várhatóan a jövőben is folytatódik. Az európai polgárok egyre idősebbé válnak, és becslések szerint 2050-re az EU átlagéletkora 49 év lesz a mai 39 évhez képest.

A születéskor várható hazai élettartam Európában még az alacsonyak közé tartozik, de az egészségi paramétereink sem mondhatóak kedvezőnek. Jól ismert, hogy az idült nem fertőző betegségek, mint daganatos betegségek, szív-és érrendszeri kórképek, anyagcsere betegségek nemcsak korai halálozást, hanem jelentős életminőség romlást, rokkantságot is előidéznak. Magyarországon az egyik leggyakoribb a beteg-orvos találkozások száma, vagyis itt fordul legtöbb ember orvoshoz. Az évről-évre romló egészségügyi ellátás továbbra sem garantálja, hogy az ország halandósága közeledjen a nyugat-európai átlaghoz, bár valószínű, hogy 2050-ig néhány évnyi élettartam-emelkedés megvalósul.

A 60 éves és idősebb korban meghaltak haláloki megoszlása eltér a fiatalabb korcsoportokétól. Időskorban elsősorban a keringési betegségek miatti halálozás kerül túlsúlyba, szemben a fiatalkori megbetegedésekkel, ahol a daganatos betegségek a fő halálokok. A leggyakoribb kóros öregedési folyamatok: a szív- és érrendszeri betegségek, a csont-ízületi bántalmak, a cukoranyagcsere-problémák, a daganatos betegségek és nem utolsósorban a csonttritkulás és a szellemi hanyatlás problémái.

A lakosság idősödése maga után vonja a nyugdíj kifizetésekre nehezedő egyre nagyobb nyomást és az egészségügyi rendszer többlet terhelését. **2050-re az egészségügyi kiadások a GDP 2%-ával fognak növekedni. Míg a kiadások emelkednek, az alapokat megtermelő dolgozók száma csökkenőben van.** Jelenleg 4 dolgozó jut minden 65 éven felüli személyre. Becslések szerint 2030-ra az aktív és az inaktív emberek aránya 2:1 lesz.

Régóta felismerték, hogy egy ország gazdagságának növekedése összefüggésbe hozható a lakosság egészségének javulásával. Csak az utóbbi időben ismerték fel azonban azt, hogy a jobb egészség gazdasági növekedéshez vezet. Ma már változás állt be a szemléletmódban. Nyilvánvaló, hogy az egészség nem pusztán a gazdasági fejlődés mellékterméke, hanem az egyik fő meghatározója a gazdasági fejlődésnek és a szegénység mérséklésének. Az egészség javítása valamennyi országban Jelentős gazdasági előnnyel jár.

Az idős emberek számának emelkedése átalakítja az állami szolgáltatások összetételét: az idősekkel foglalkozó programok iránt növekedni fog az igény, ezzel egy időben az iskoláskorú gyermekek számának csökkenése miatt néhány országban kisebb lesz az érdeklődés az oktatási, ifjúsági, és gyermekjóléti szolgáltatások iránt.

Ahhoz, hogy hazánk és az Unió szembe tudjon nézni az elöregedő társadalom jelentette kihívásokkal, költségvetési konszolidációra és széleskörű gazdasági reformokra lesz szükség.

A következő évtizedek várható demográfiai változásai átalakítják a családok szerkezetét, és azok korstruktúráját. Az együtt élő egyének életpályája összeadódik, azok

kombinációjából adódik a családok életciklusa. Mivel a fogyasztás és vagyonfelhalmozás alapvetően a háztartások szintjén valósul meg, így a változó korstruktúra, és ezen keresztül az, hogy a családok a jövőben átlagosan a jelenleginél későbbi szakaszában járnak majd életpályájuknak, szükségszerűen át kell, hogy formálja a fogyasztás szerkezetét is. Ez az előregedés problémakörének egyik ritkábban említett, ugyanakkor jelentőségénél fogva létfontosságú kérdése. **A háztartások fogyasztása ugyanis részben mikroszintű kérdés**, amennyiben azt vizsgáljuk, hogyan alakul az életszínvonal, mennyi olyan szabadon elkölthető jövedelem marad, amelyet tárgyi, pénzügyi vagy humán vagyon fölhalmozására lehet fordítani. A fogyasztás azonban **makroszinten is jelentős tényező**, tekintettel arra, hogy a GDP felhasználásának több mint a felét teszi ki.

A jelenlegi demográfiai körülmények közt a háztartások kb. 23 százaléka **fiatal családnak** nevezhető. Ők nevelik a kisgyermeket. Részarányuk az összes családon belül csökkenni fog a jövőben. A háztartások legnagyobb részét (kb. 42%) **a középkorú családok** teszik ki. Ők nevelik a nagyobb – általános és középiskolás korú – gyermekeket, és a felsőoktatásban tanuló fiatalok legnagyobb része is ilyen családban él. Hosszabb távon ezeknek a családoknak az **aránya is csökkenni fog**, ami már csak a miatt is aggályos, mivel őket jellemzi a legnagyobb gazdasági aktivitás, ők a nagy jövedelemtermelők a generációk közti újraelosztásban. Jelenleg a családok bő tizede számít **idősödő** háztartásnak. Nekik már nincs jelentős szerepük a gyermeknevelésben, viszont még aránylag magas aktivitás jellemzi őket. A családokon belüli arányuk feltételezhetően emelkedik majd a következő években, és a későbbiekben rendkívül fontos szerepük lehet a munkaerőpiacon, ugyanis leginkább az ő aktivitásuknak növelésével javítható a foglalkoztatás, **ők lehetnek a munkaerőpiac tartalékai**. Jelenleg **a családok negyede számít idősnek**. Gyakorlatilag megszűnő munkaerő piaci jelenlét jellemzi őket. Jövedelmeiken belül a nyugdíj dominál. Elmondhatjuk, hogy ez a fajta háztartás-szerkezet meglehetősen jól ábrázolja a társadalmat, az itt felsoroltaktól eltérő típusok ritkák – pl. többgenerációs háztartás.

2.2.2. A fogyasztási struktúra kilátásai

A családok eltérő demográfiai helyzete kihat a fogyasztásra is. Nyilvánvalóan mást (és más mennyiségben) fogyaszt egy kisgyermeket nevelő család és egy nyugdíjas házaspár. A **gyermek léte** mellett lényeges szempont az **aktivitás** is (ahol van inaktív felnőtt, ott kedvezőtlenebb ugyan a jövedelmi helyzet, viszont bizonyos piacról vásárolt termékek és szolgáltatók otthon is előállíthatóak, ami módosítja a kiadások szerkezetét). A háztartásban élők korából adódó igények mellett befolyásolja a fogyasztást az is, hogy az **életpálya** elején még kevesebb felhalmozott vagyonnal rendelkeznek a családok. A **vagyon** hiánya egyrészt azt jelenti, hogy meg kell azt teremteni, vagyis fel kell halmozni (ami fogyasztást szorít ki), illetve viselniük kell a vagyon nemlétéből fakadó hátrányokat is (pl. lakbérfizetés), ami szintén fogyasztást szorít ki. Mindezek a fogyasztást befolyásoló hatások eltérő erővel hatnak, amennyiben megváltozik a lakosság korösszetétele. Ezeken kívül még két – a korösszetétellel áttételesen összefüggő – hatás érvényesül a jövőben. Egyrészt a **technikai fejlődés** új termékeket és szolgáltatásokat hoz létre, valamint új igényeket generál. Emellett a társadalmi ellátórendszerek vélelmezhető átalakulása is befolyásolja a kiadásokat. A technikai fejlődést nem tudjuk hosszabb távon előre vetíteni, így ezzel csak érintőlegesen, az elmúlt évek tapasztalatait vizsgálva foglalkozhattunk. A **társadalmi ellátórendszerekről** azt feltételezzük, hogy a jövőben az állam kevesebb természetbeni juttatást (pl. utazási és

lakásépítési kedvezmények, gyógyszer-ártámogatás) lesz majd képes finanszírozni, mint jelenleg. Ez szintén befolyásolja a kiadásokat.

5. sz. táblázat

A fogyasztási szerkezet a jelenben és annak várható átalakulása

	Jelenleg a kiadások százalékában	Jelenleg a jövedelem százalékában	A kiadási csoport súlya a fogyasztási szerkezeten belül
Élelmiszerek	21,6%	17,4%	Nő
Lakásfenntartás, háztartási energia	21,0%	17,0%	Nő
Háztartásvitel összesen	1,9%	1,5%	Nő
Egészségügy	4,4%	3,5%	Nő
Személygépjármű-üzemeltetés	6,8%	5,5%	Nő
Szállítási szolgáltatások	2,7%	2,1%	Nő
Oktatás	0,8%	0,7%	Nő
Munkahelyi és diákétkeztetés	1,3%	1,0%	Csökken
Testápolás	2,3%	1,9%	Stagnál
Biztosítás	3,9%	3,2%	Nő
"Fix" költségek	66,8%	53,9%	Nő
Ruházat és lábbeli	4,3%	3,4%	Csökken
Lakberendezés (háztartásvitel nélkül)	2,3%	1,8%	Nő
Hírközlés	6,8%	5,5%	Nő
"Fél-rezsi" költségek	13,4%	10,8%	Nő
Alkoholmentes italok	2,1%	1,7%	Stagnál
Szeszes italok, dohányáru	3,3%	2,7%	Csökken
Járművásárlás	3,0%	2,5%	Csökken
Kultúra, szórakozás	7,8%	6,3%	Csökken
Vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás ⁸	2,2%	1,8%	Csökken
Egyéb	1,3%	1,1%	
"Szabad" kiadások	19,8%	16,0%	Csökken

Forrás: KSH, ECOSTAT

A **jelenlegi** kiadási szerkezetet vizsgálva azt látjuk, hogy a családok kiadásaik kb. **65-72 százalékát fix**, minden hónapban rezsi jelleggel fölmerülő költségekre fordítják.⁹ Más szemszögből nézve ezekre a kiadásokra költik az összes jövedelmük 53-55 százalékát, háztartás típustól függően. Általában véve elmondhatjuk, hogy ezek a **fix kiadások fokozatosan nőnek a családok korának előrehaladtával**. A folyamatosan fölmerülő költségek mellett megkülönböztettük a kiadások „fél-rezsi” kategóriáját, amibe jelenleg a **fogyasztás kb. 13 százaléka** sorolható. Olyan termékeket és szolgáltatásokat soroltunk ide¹⁰, amelyek fogyasztása nem merül föl minden hónapban, de időről időre kikerülhetetlen kiadást (évente a jövedelmek kb. tizedét) jelentenek. Ebbe a kategóriába soroltuk a hírközlési kiadásokat is, mivel azt feltételezzük, hogy a modernizációval ezek a szolgáltatások a mindennapi élet elengedhetetlen részévé válnak a jövőben (ugyan úgy, mint ahogy pl. ma

⁸ Munkahelyi és diákétkeztetés nélkül

⁹ Tételeken felsorolva: az élelmiszereket, a lakásfenntartásra és háztartásvitelre fordított összegeket, az egészségügyi-, a gépjármű üzemeltetési kiadásokat, a szállítási szolgáltatásokat, az oktatást, a munkahelyi és diákétkeztetést, a testápolást és a biztosításokat tekintjük fix kiadásnak.

¹⁰ Lakásfelújítás, öltözködés.

már a közlekedés is nélkülözhetetlen fogyasztást jelent, holott néhány évtizeddel ezelőtt ez még nem volt ilyen egyértelmű). A fél-rezsi kategóriában már ellentétes tendenciák várhatóak, ugyanakkor ez esetben is elmondhatjuk, hogy a kiadások – részben az idősödés hatására – összességében nőni fognak a jövőben. **Mivel a megélhetési költségek növekednek és a nem rezsi, de rendszeresen fölmerülő kiadások összességében szintén emelkednek, így jelentős mértékben csökkenhet a jövedelmek szabadon felhasználható része. Ezáltal a társadalom előregedése a fogyasztással mért életszínvonal csökkenésével járhat.**

2.2.3. Oktatás és képzettség

A jövőben végbemenő demográfiai folyamatok gyors és rugalmas változtatást követelnek az oktatási rendszer felépítésében, nagyban befolyásolva annak fejlesztési alternatíváit és az abban érvényesítendő távlati prioritásokat. A csökkenő gyermeklétszámból fakadó tendenciák ismeretében elengedhetetlen a teljes oktatási hálózat befogadóképességét, valamint annak pénzügyi és infrastrukturális kapacitásait a várható demográfiai folyamatokhoz igazítani. Ennek értelmében a tervezést érdemben meghatározó tényezők között szerepel a felnövekvő nemzedék korcsoportonkénti létszámának alakulása, annak oktatási kereslete és területi megoszlása, valamint az oktatás várható szerkezeti és pénzügyi erőforrásigénye. **A jelenlegi magyar oktatási rendszer struktúráját figyelembe véve a magyar oktatáspolitikai jövőbeli tervezéséhez 3–4 évtizedet átölelő népességszám és népesség-összetétel prognózis szükséges.** Az oktatási stratégiák kialakításakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a jelen és az elkövetkező nemzedékek tagjainak különböző képzési szintekkel kapcsolatos elvárásait, illetve keresleteit, valamint az egész életen át tartó tanulást, a felnőttképzés oktatásfejlesztési koncepciója mentén kitűzött célokat sem. Tehát a majdani folyamatokat egyrészt az egyes iskolai szinteken tanulók létszámának és részvételi hányadának alakulása és ennek komplex hatásai felől érdemes vizsgálni, másrészt ugyanilyen lényeges a tartalmi, minőségi, valamint mentalitásbeli változások lehetséges irányvonalait is górcső alá venni.

A fiatal korosztályok várható alakulásáról összességében megállapítható, hogy az utóbbi évtizedekben zajló demográfiai apály a következő években mérséklődni fog, illetve megáll, de egy-két évtizeden belül – a kisebb-nagyobb megtorpanás ellenére – némi fáziskéséssel az összes korcsoporton újból végigfut. Az egyes iskolatípusok iránti kereslet, a részvételi hányadok korcsoportonkénti alakulása szintén fontos meghatározója a tervezési folyamatnak. Magyarországon az egyes korosztályok beiskolázási arányszámai fokozatosan emelkednek, napjainkra az óvodáskorúak részvételi hányada 90 százalékos, míg a tanköteles korban lévőké csaknem eléri a 100 százalékot. A 18–22 éves tanulók megfelelő korcsoportához viszonyított aránya a nappali oktatásban meghaladja az 50 százalékot. **Nemzetközi összehasonlításban a 20 éves aluliak részvétele az oktatási rendszerben az OECD-átlagnál egy kicsit jobbnak mondható, azonban az idősebb korosztályokat tekintve még mindig lemaradás tapasztalható a fejlettebb államokhoz képest.**

A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettségének alakulása, 1990-2021

Iskolázottsági jellemzők	1990		2001		2011		2021	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
A 15-X éves népesség száma	8 245	100	8 503	100	8 527	100	8 350	100
8 általánosnál kevesebb	1 806	22	950	11	519	6	276	3
8 általános	2 938	35	2 875	34	2 428	28	1 870	23
középfok érettségi nélkül	1 234	15	1 581	19	1 703	20	1 691	20
középfok érettségivel	1 544	19	2 163	25	2 545	30	2 819	34
felsőfok	723	9	934	11	1 332	16	1 694	20

Forrás: Mikrocenzus 2005 (KSH), KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2009.

A 15 éves és idősebb népesség iskolázottság szerinti összetétele az elmúlt évtizedekben nagymértékben átalakult, a felnőtt lakosság általános képzettségi szintje emelkedést mutat. Az alacsonyabb képzettséggel rendelkező idősebb népesség helyét lassú folyamat eredményeként egyre inkább felváltja az oktatási expanzió hatásait átélő és ez által magasabb képzettségű fiatalabb generáció. **Az iskolai végzettség foka az egyének egyik legmeghatározóbb szociodemográfiai jellemzője.** Számos gazdasági, társadalmi és demográfiai indikátor mentén jellegzetes különbségek fedezhetők fel az egyes iskolázottsági szintek között (pl. termékenység, életkilátások, mobilitás, munkaerőpiaci érvényesülés stb.). Az iskolázatlan és képzetlen emberek a legtöbb esetben alapvetően hátrányos helyzetből indulnak, amely lemaradás a későbbiekben tovább kumulálódik. Az alapfokú végzettséggel rendelkezők foglalkoztatottsága kiugróan gyenge (nem éri el a 40 százalékot), amely igen égető problémaként jelentkezik az európai viszonylatban amúgy is rendkívül alacsony szinten lévő magyar gazdasági aktivitást és foglalkoztatottságot tekintve.¹¹ Az alacsonyabb iskolai végzettség tehát kisebb arányú munkaerő-piaci megjelenést és foglalkoztatottságot, továbbá jelentős bérhátrányt jelent.

Az oktatáspolitikai számára is megkerülhetetlen, és az egyik leglényegesebb kérdés a roma népesség jövőbeni demográfiai folyamatainak alakulása. A cigányság túlnyomó hányada jelenleg egyértelműen hátrányos helyzetben van munkaerő-piaci, szociális és iskolázottsági szempontból egyaránt. Ezen gazdasági-társadalmi metszetek egyértelműen összefüggnek, és felerősítik egymáshatásait. Ebből következően a cigány népesség iskolázottsági szintjének általános emelése révén komoly javulás érhető el a romák társadalmi státuszában. Vagyis az iskolarendszerű képzés magasabb szintjein történő gyenge oktatási részvételük növelése, a sikeres életpályához szükséges minél magasabb iskolai végzettség megszerzési esélyének megteremtése ossztársadalmi integrációjukat is segítheti. Tehát **a halmozott hátrányok leküzdésében, az egyre jobban leszakadó roma rétegek felemelésében az oktatási rendszerre és az oktatáspolitikai irányításra döntő szerep hárul.**

Több szakértő szerint a magyar oktatási rendszer pazarlóan működik. Egyes számítások szerint **a hazai közoktatás rendszerében az elkövetkező 5 évben körülbelül 50 milliárd forintnyi megtakarítással számolhatunk.** A felsőoktatásban a csökkenő hallgatói bázis és a már most jelentkező túlkínálat a felsőoktatási beiskolázási arányok újragondolását követeli meg. Az államilag finanszírozott helyek csökkentésével több tízmilliárdos költségvetési megtakarítás lenne elérhető. A demográfiai és gazdaságracionalizálási folyamatok

¹¹ Eurostat 2008-as adatai szerint Magyarországon a 15-64 éves korosztály 61,5 százaléka gazdaságilag aktív és 56,7 százaléka foglalkoztatott, míg ugyanezek az arányok az EU-27-ben 70,9 illetve 65,9 százalék.

következtében fellelhető megtakarítási forrásokat célszerű lenne a főbb stratégiai célok mentén átcsoportosítani (pl. élethosszig tartó tanulás folyamata, tanári fizetések emelése), hiszen a magyar társadalom és gazdaság fejlődése és versenyképessége szempontjából elengedhetetlen a humán erőforrásba való befektetés. A magyar oktatási rendszer változatlanul hatékonysági és egyben eredményességi problémákkal küzd. Ezt jól mutatja, hogy az európai viszonylatban is magas számú pedagógus jut adott tanuló létszámra, mégsem javultak szignifikánsan a PISA-vizsgálatok készségfelmérésének teljesítményei.

A kora gyermekkori nevelés és oktatás fejlesztésére egyértelműen nagyobb hangsúlyt kell fektetni a továbbiakban, hiszen a gyermekekbe történő befektetés alapozza meg a jövő társadalmát. Az iskolákban megszerzett képzettségek sok esetben nem esnek egybe a gazdasági és a társadalmi szereplők igényeivel, amely fontos kihívása a jelenlegi magyar oktatási rendszernek. A fenntartható fejlődéshez szükséges alapkészségek és kulcskompetenciák megszerzése alapvető a humán erőforrás optimalizálásához. Olyan képzések preferálása és finanszírozása szükséges, amelyre van piaci kereslet. Az állami feladatellátáshoz szükséges munkaerő képzése esetén is elengedhetetlen a demográfiai és társadalmi változásokhoz, igényekhez való alkalmazkodás (pl. **több orvosra, egészségügyi és szociális dolgozóra lesz szükség, míg kevesebb pedagógusra**). A továbbiakban még inkább figyelni kell arra, hogy a demográfiai folyamatokhoz és a változó gazdasági-társadalmi környezethez rugalmasan alkalmazkodó, de egyúttal racionális költség és erőforrás-kalkuláció valósuljon meg. A fokozatosan idősödő magyar társadalomban különleges jelentőséggel bír az egész életen át tartó tanulás koncepciója, amely mentén fejleszthetők és megőrizhetők a szellemi erőforrások. Ez a fajta oktatási személet képes biztosítani azt a tudáshátteret, amely tartósan megalapozhatja a fenntartható növekedést. **Bátran kijelenthető, hogy a versenyképes, az egyéni-, és össztársadalmi szintű gazdasági prosperitást és fejlődést szolgáló tudástőke megszerzése az elkövetkező évtizedekben is kulcsfontosságú marad.**

2.2.4. Migráció és foglalkoztatás. Új kihívások – uniós válaszok

A fenntartható foglalkoztatás nemzetközi gondja, hogy a világgazdaság **évtizedek óta küzd a globális foglalkoztatási válsággal. Ez a világtörténelem 3. nagy migrációs hullámát hozta magával.** Ma a nemzetközi foglalkoztatási kérdés nem is értelmezhető reálisan e kérdéskör áttekintése nélkül. Különösen igaz ez az OECD térségre.

A demográfiai válság elé néző, öregedő és népességében fogyatkozó, társadalombiztosítási krízis elé néző Európa számára a foglalkoztatási célú bevándorlás nem csak gond, de jószíval megoldás is.

Ez az ország csoport hagyományos nagy migráció fogadó és kibocsátó is. Az utóbbi évszázadban azonban a befogadó szerep dominált. Új jelenség, hogy néhány új uniós tagállam révén migráció kibocsátóvá vált néhány európai térség (Közép-Kelet Európa, Dél-Európa), vagy új nagy migráció befogadó országok jöttek létre az Unió déli tagállamaiban, első sorban Olaszország, Spanyolország és Görögország vált migrációs célterületté. Ezekben az országokban mély társadalmi-gazdasági változásokat indukál a migrációs lakosság, és a foglalkoztatási kérdés sem ítéltető meg figyelembe vételük nélkül.

A gazdasági migráció, az újkori népvándorlás új társadalmi világprobléma a fenntartható fejlődés szempontjából. A migrációs folyamatok és a demográfiai, illetve munkaerő piaci jellemzők közötti kölcsönhatások jelentősek és számos új kihívás elé állítják a befogadó országokat és azok munkaerőpiaci és foglalkoztatási politikáit. A kormányok

erőfeszítéseket tesznek a munkaerő piacok „kifehérítésére”, a migrációs rétegek helyzetének javítására. Ez annál is fontosabb, mert a migrációs rétegek termékenységi rátája és azok jövőbeli alakulása meghatározó lesz a lakosság korösszetételében. Amennyiben ugyanis nem kapcsolódnak be a legális társadalmi vérkeringésbe, és nem járulnak hozzá a nagy társadalmi elosztó rendszerek finanszírozásához, a családegyesítések, illetve a menedékjog révén egyre növekvő réteg egészségügyi, oktatási, stb. ellátása ellehetetlenül. Ugyanakkor szociális felelősség is a bevándorolt réteg társadalmi „ellátását” felvállalni. Ugyanis munkanélküliségük (vagy pl. a diaszpórákban sokszor embertelen körülmények között végzett fekete munka), a vele terjedő morális válság hatására növekvő bűnözés és devianciák társadalmi kihívása évtizedünk egyik legnagyobb megoldásra váró, összetett problematikája.

Új jelenség, hogy számos térségből a kivándorlás a GDP jelentős hányadát „vonja ki”, főleg a szakképzett munkaerő távozása miatt. Ez számos fejlődő országban már munkaerőhiányt is teremt. Ugyanakkor a fizetések hazautalása a GDP 3-10 százalékát is jelenti több országban.¹² A nagy migráció kibocsátó országokban a kivándorlás következtében hiányszakmák jönnek létre, ami felfelé nyomja a bérszínvonalat. A munkajövedelmekre és munkabéreköltségekre is hatnak a fentiek. Lényeges felmérni azok várható tendenciáit, mivel ez a társadalompolitikára, a fejlődés társadalmi fenntarthatóságára is hat.

Az Unió népességének csökkenése – amennyiben nem változik meg koncepcionálisan a migrációs politika – **munkaerőhiánnyal, és a belső fogyasztói piac szűkülésével is járhat.** A 2004-es bővítés csupán egyszeri és csekély mértékű „fiatalodási” periódust jelent a fentebb vázolt folyamatokban. A 74 milliós lakossal bővült Unióban is a negatív demográfiai tendencia lesz a jellemző. Egyrészt növelni kellene a termékenységi rátát, és közösségi szinten kezelni az abból származó strukturális problémákat. Ez új szociális és a munkaerőpiachoz kapcsolódó gazdaságpolitikai stratégiák kidolgozását igényelné. A jóléti programok bizonyos mértékű harmonizációja is szükséges lenne hozzá, ami a gyermekvállalási kedvet növelné a modern társadalmakban. A másik kézenfekvő megoldás rövidtávr a Unió negatív demográfiai tendenciáinak megállítására és a strukturális munkanélküliség kezelésére a migrációs politikák reformja. A bevándorlás területén az Unió messze nem számít még „közös térségnek”. Az illegális bevándorlás elleni közös fellépés mellett az inmigránsok jogi helyzetének, társadalmi-gazdasági beillesztésének programjait, munkajogi, szociális ellátásbeli kérdéseit és mechanizmusait is ki kellene dolgozni. Az külön lehetőséget jelentene, ha a megfelelő hiányszakmákba vonzó migrációs promóciós programokat dolgoznának ki közösségi szinten. Európának több „gazdasági bevándorlóra” van szüksége, a nyugat-európai félelmek és az ottani nagy munkanélküliség ellenére is. A következő húsz évben 20 millióval fogy majd a dolgozók száma Európában, még ha a bevándorlást is hozzászámítjuk, mivel a lakosság előregszik és csökken a születésszám. A munkanélküliség közepette nehéz a bevándorlást népszerűsíteni, de a munkanélküliségért nem lehet a bevándorlókat okolni. A demográfiai kihívás új megközelítést kíván az Unió migrációs politikájában is. 2004 előtt a leendő csatlakozó országokból érkezett a munkaerő utánpótlás jelentős része. Az új tagországok azonban saját demográfiai tendenciáik miatt, de várható gazdasági prosperitásuk okán is, szintén migráció fogadó országgá válnak. Az illegális bevándorlás elleni közös fellépés mellett az inmigránsok jogi helyzetének, társadalmi-gazdasági beillesztésének programjait, munkajogi, szociális ellátásbeli kérdéseit

¹² A nemzetközi migrációra vonatkozó elemzéshez az OECD 2007. évi Factbook-ja mellett az alábbi alapforrásokat használtuk fel: OECD: 2007 Edition of International Migration Outlook, Jeffrey G. Williamson: Two centuries of mass migration offers into future of global movements of people, September 2006. A quarterly magazine of the IMF, Volume 43, Number 3

és mechanizmusait kellene kidolgozni. Az külön lehetőséget jelentene, ha a megfelelő hiányszakmákba vonzó migrációs promóciós programokat dolgoznának ki közösségi szinten.

A migráció révén a fejlett országok számottevő mennyiségű olcsó munkához jutottak az elmúlt évtizedek során. A világon 86 millióra teszik a migráns munkavállalók számát, de családtagjaikkal együtt a szülőföldjüket elhagyók száma meghaladja a 200 milliót, ami a föld lakosságának kb. 3%-ával egyenlő. 2007-ben a vendégmunkások hazautalásai 337 millió dollárt tettek ki, ennek 75%-a (251 millió dollár) fejlődő országokba áramlott.

1960 és 2007 között évi átlagban 1,6 millió fő vándorolt ki, kutatók szerint 2010 és 250 között évi átlagban 2,3 millió ember fog vándorolni. Ehhez járul az országokon belüli vándorlás, ami ennek a számnak a többszöröse. Csak Kínán belül 126 millió (1980-ban 26 millió) főre becsülik a belföldi vándorlók számát.

Az illegális migránsok száma 20-30 millió. Évente 1,2 millió kiszolgáltatott (főleg afrikai) gyermek „kényszervándorol” (árunak tekintik őket, üzérkednek velük).

A migráció földrajzi koncentrációja igen nagy: mindössze 12 ország ad otthont a vándorlók több mint háromnegyedének. A legnagyobb kibocsátó ország Kína, India és a Fülöp-szigetek, a legnagyobb befogadók az USA és Kanada mellett Németország és Franciaország.

A nemzetközi migránsok állományán belül az utóbbi évtizedekben csökkent Ázsia, Afrika, Latin-Amerika és Óceánia aránya, viszont nőtt az egykori Szovjetunió területének és Észak-Amerikának a részesedése. Az ex-szovjet területekre vonatkozó adat azonban torzít, mivel a mozgás nem annyira az emberek vándorlásából, mint inkább a határok változásából adódott. Az utóbbi évtizedek legfontosabb és egyre növekvő jelentőségű célpontja Észak-Amerika (elsősorban az USA) volt: az összes vándorlás egynegyede jut rá napjainkba. Az USA-ba évente több mint egymillió legális bevándorló érkezik, azonban a szakértők további félmillió illegális munkavállalóval számolnak. Ezek az emberek a becslések szerint évi 50 milliárd dollárral gazdagítják az USA-t. (Az USA a külföldön tanuló diákokat is a legnagyobb számban fogadja be, aránya e téren 22%.) Az USA nem nélkülözheti ezeket a munkáskezeket, pedig most, a válság idején biztosan jelentősen visszaesik a számuk.

Az emigráns munkaerő foglalkoztatási rátája a hazai foglalkoztatási rátával párhuzamosan nőtt az USA-ban, Spanyolországban, Franciaországban, Olaszországban, Nagy-Britanniában, Ausztráliában és Hollandiában. (Ausztriában és Svédországban ez nem állja meg a helyét.) Nagy-Britanniában a munkahelyteremtés 30 százaléka a bevándorlók foglalkoztatását szolgálta. Ez a hányad Spanyolországban, Hollandiában, Portugáliában, Olaszországban vagy Svédországban 20 százalék vagy afeletti volt. A bevándorlók foglalkoztatási rátája 50 százalék körüli szintet ért el Belgiumban, Dániában, Finnországban vagy Németországban, magasabb, mint 70 százalék volt a szintje Portugáliában, Svájcban, Ausztráliában, Kanadában vagy az USA-ban. Néhány országot leszámítva a hazai lakosság foglalkoztatási szintje a külföldi születésűek foglalkoztatási rátáját meghaladja.

Az új munkahelyek 73 százalékban a női munkaképes korú lakosság munkába állásának köszönhető. Ez a tényező, valamint a bevándorlók korösszetétele hozzájárult, hogy a jelentős bevándorló fogadó országokban (pl. Spanyolország) nőtt a gazdaságilag aktív lakosság létszáma – ILO fogalom szerint. Ugyanakkor minden tapasztalat szerint a bevándorlók második generációja a fogadó ország kultúrájához alkalmazkodik szokásaiban. Így valószínűleg e körben is csökkenne a termékenységi ráta, és a bevándorlók előreregedési folyamatával is számolni kell. **A demográfiai tendenciák az új típusú problémák mellett új lehetőségeket kínálnak és igényelnek is a munkaerő piacoktól.** Az idősödő generációk életmódjához alkalmazkodó új szolgáltatási tevékenységekre teremtődik kereslet (egészségügyi, szabadidő eltöltési, turisztikai, kereskedelmi, bevásárlás szolgáltatási, de akár

lakás felújítási, vagy önképzési). Ezek munkahelyteremtő szerepe a jövőben nő, erre fel kell készíteni a munkaerő piacokat. Ez a hatékony bevándorlás politika nélkül nem megoldható feladat.

Az immigráns lakosság asszimilációjának, jövőbeli munkaerő piaci felkészítésének egyik legjelentősebb terepe a hazai oktatási rendszerbe történő hatékony bekapcsolásuk. A mindenkori nemzetközi migráció valahogyan mindig kapcsolódott a „brain drain”-hez, vagyis a tudásimport legjárhatóbb útjának bizonyult.

7. sz. táblázat

**A hazai és bevándorolt népesség végzettség szerinti megoszlása,
az oktatási szintek szerint
(a 15 év feletti lakosság arányában, százalékban, 2000-ben)**

Ország/ország csoport	Az országban születettek				Külföldön születettek			
	Ált. isk. alatt	Másodfokú, egyetemi szint alatti	Felső- fokú	Összes	Ált. isk. alatt	Másodfokú, egyetemi szint alatti	Felső- fokú	Összes
Ausztrália	46	16	39	100	38	19	43	100
Ausztria	33	56	11	100	49	39	11	100
Belgium	47	30	23	100	54	24	22	100
Kanada	32	37	31	100	30	32	38	100
Csehország	23	67	10	100	38	49	13	100
Dánia	41	40	19	100	49	32	19	100
Finnország	40	36	23	100	53	28	19	100
Franciaország	46	37	17	100	55	27	18	100
Németország	24	57	19	100	44	41	15	100
Görögország	54	32	13	100	45	40	15	100
Magyarország	45	44	11	100	41	39	20	100
Írország	48	29	23	100	30	29	41	100
Olaszország	64	28	8	100	54	33	12	100
Japán	25	47	27	100	26	44	30	100
Korea	36	37	27	100	24	44	32	100
Luxemburg	29	59	13	100	37	42	22	100
Mexikó	72	17	11	100	37	26	38	100
Hollandia	41	40	19	100	53	29	18	100
Új-Zéland	30	43	27	100	19	50	31	100
Norvégia	21	56	23	100	18	51	31	100
Lengyelország	31	58	10	100	48	40	12	100
Portugália	80	12	8	100	55	26	19	100
Szlovákia	28	62	10	100	29	56	15	100
Spanyolország	64	17	19	100	55	23	22	100
Svédország	25	52	23	100	30	46	24	100
Törökország	26	56	18	100	42	35	24	100
Svájc	79	15	5	100	49	34	17	100
N.- Britannia	51	29	20	100	41	25	35	100
USA	22	51	27	100	40	34	26	100
OECD átlag	41	40	18	100	41	36	23	100

Forrás: OECD Factbook 2007- Economic, Environmental and Social Statistics

A 90-es évek végén nagyszámú európai felsőfokú végzettségű szakember emigrált, első sorban az USA-ba. A táblában szereplő egyes végzettségek megszerzése történhetett a fogadó országban, vagy a kiinduló szülőhelyen (vagy 3. országokban). Azt látjuk, hogy pl. a

felsőfokú végzettségűek aránya az immigráns lakosságon belül az OECD átlagában 23 százalékos volt, ami a 18 százalékos rátát jelentősen meghaladja. Számos OECD országban ez a mutató jóval az ország csoport átlaga felett van (Írországban és Kanadában csaknem a duplája). Az uniós országokban OECD átlagot meghaladó a bevándorlók felsőfokú végzettsége Írországban, Svédországban és Törökországban. A hagyományos migráció-befogadó országokban a lakosság korösszetétele hasonló a külföldi születésű lakossághoz. Az új migráció befogadó országokban a bevándorló lakosság korösszetétele fiatalabb a hazai lakosságénál, és gyakran magasabb a képzettségi szintje, mint a hazai lakosoké. Néhány országban a két réteg végzettségi szintje hasonló (ilyen országok: Írország, Mexikó, Portugália, Törökország, vagy USA). A bevándorlók új igényeket támasztanak az új befogadó országokban. Ezek megoldása nemzetközi segítséget is feltételez. Az Unióban számos közösségi program, k-ofinanszírozás zajlik a bevándorlók asszimilációját célzó oktatásban. Több hagyományos **befogadó ország tapasztalata, pedig azt bizonyítja, hogy az oktatási rendszer felzárkóztatása révén a második generációs bevándorlók foglalkoztatása kiegyenlíthető a hazaiakéval.**

Az Unió nemzetközi illeszkedése szempontjából a humán tőke fejlődése, a termelékenység növelése, a minőség és a megbízhatóság együttesen jelentheti az európai felzárkózás növelésének alapját. Annál is inkább, mivel a tudományos és beruházási potenciál terén, a high-tech kifejlesztésében az USA vezető szerepe vitathatatlan, sőt a legutóbbi két évtizedben tendenciaszerűen megerősödött, a standard termékek ár-versenyképessége terén viszont Kína, a távol-keleti országok és más fejlődő országok előnyt élveznek. Ám a „BRIC” ország csoport mégoly látványos gazdasági növekedése mögött is nagy horderejű társadalmi feszültségek, és környezetkárosító folyamatok húzódnak. Ezen országok világpiaci térnyerése, világpiacokon jelentkező fosszilis energiaforrás igénye, belföldön az urbanizációs forradalmak mögött zajló belső migrációt kísérő társadalmi feszültségeik az Unió nagyon fontos történelmi helyzeti előnyére mutatnak rá a fenntarthatóság területén. Ezt tudatosítani indokolt, mivel a közös érdekeltség megteremtésével lehet továbblépni a Lisszaboni stratégia és a fenntartható fejlődés területén is. Ennek kiemelt területe a fenntartható foglalkoztatás megteremtése, ami az Unió társadalmi modelljének jövőjét is érinti. **Olyan körülmények között kell ezt a gyakorlatban érvényesíteni, amikor immáron két évtizede a globális foglalkoztatási válsággal, az utóbbi időben az egyre szakképzettebb ázsiai munkaerő kínálatával és nem egyértelműen munkahelyteremtő technikai haladással él együtt a világ.**

Ma az Unió stratégiai alapkérdése az, miként lehetne egyszerre biztosítani a megfelelő gazdasági növekedést, a pénzügyi egyensúlyhiányok csökkentését és a versenyképesség növelését, az európai szociális piacgazdaság elért jóléti színvonalának lehetőség szerinti megőrzése mellett, növekvő termelékenységű foglalkoztatással. Rendkívül komplex elméleti, gazdaságstratégiai, gazdaságpolitikai és gyakorlati kérdéssről van szó. Az Unió belső piacának és a világ gazdaságának fejlődése szoros kölcsönhatásban van egymással, a globalizáció pedig alapvető kihívások elé állítja a hagyományos európai társadalmi, kulturális, döntéshozó és gazdasági modellt, gazdasági rendszert és különösen az EU belső piacát. Az EU csak olyan stratégiával tud megfelelni a kihívásoknak, amely a belső piacot elmélyíti, ugyanakkor rugalmassá, és a világra nyitottá teszi, miközben az értékek és a társadalmi modell megőrzése mellett növekedést, munkalehetőséget és társadalmi igazságosságot teremt. Ehhez a stratégia részeként a közös belső piac megvalósítására vonatkozó egyértelmű politikai elkötelezettségre van szükség, hiszen ez az EU legerősebb fegyvere a globalizáció adta lehetőségek maximális kiaknázására. **Olyan dinamikus belső piac és egységes európai térség kiépítésére kell törekedni, amelyben az uniós**

állampolgárok nem csak szabadon utazhatnak, hanem ugyanilyen szabadon dolgozhatnak és hasznosíthatják tudásukat. Az uniós kezdeményezések ebbe az irányba mutatnak.

A **humán erőforrások közösségi szintű kezelését** az elvek után gyakorlattá kell tenni. Az európai politikai, gazdasági és civil szereplőknek fel kell ismerniük, hogy kontinensünk kiemelkedő társadalmi vívmányait csak a gazdaság, és a foglalkoztatás növekedésével tudja az Unió fenntartani. Ilyenek a **szolgáltatási direktíva vagy a munkaidős-irányelv**. A munkaerőpiacok hatékony strukturális reformjai, amennyiben, azok koherensek és figyelembe veszik a legújabb társadalmi-gazdasági folyamatokat, pozitívan visszahatnak a termelékenységre és a nemzetgazdasági szintű versenyképességre. Az egy főre jutó GDP nagyságát szintén befolyásolja az ország termelékenysége.

Az Unió a szociális és munkaügyi kérdéseket a **„rugalmas biztonság”** köré kívánja rendezni. A flexicurity koncepciója voltaképpen az európai versenyképesség erősítésének parancsoló szükségét próbálja közös nevezőre hozni az európai életforma megőrzésének vágyával. A válságot megelőző időszakban, a foglalkoztatás, humán erőforrás fejlesztés, a migrációs politikák és az aktív befogadás, valamint a belső munkaerő mobilitás területén is számos előrelépést, OECD összehasonlításban is kedvező tendenciák kibontakozását tapasztaltuk. A 2008 előtti 2-3 évben régóta blokkolt témákban történt előrehaladás. Ezt a statisztikai adatbázisunk alapján elvégzett vizsgálatok bizonyították.

Az Európai Tanács a **2008. tavaszi csúcstalálkozón lényegében útjára indította a lisszaboni stratégia immáron második hároméves (2008–2010. közötti) ciklusát**. Az új ciklus elsősorban a végrehajtásra összpontosít. Az EiT megerősítette azt a négy prioritást, melyet 2006 tavaszán tartott ülésükön az uniós vezetők a megújított lisszaboni stratégia sarokkövének neveztek. A négy prioritás a következő: beruházás a tudományba és az innovációba; kedvezőbb üzleti környezet teremtése; több és jobb új munkahely létrehozása, egyúttal a társadalmi kohézió fenntartása. Ugyanakkor úgy véljük, hogy fel kell vetni azt a kérdést, vajon eléggé korszerű premisszákon nyugszanak-e a megfogalmazott célok, ha a nyugat európai lemaradás nem csökken, és a kitűzött növekedési dinamika sem volt tartható, már a válságot megelőző évtizedben sem. Felmerül a kérdés, hogy vajon a stratégia végrehajtásában, a belső piacok széttöredezettségében, vagy az alapelvekben keresendő-e a probléma gyökere. A mai álláspontok szerint e meghirdetett stratégiai elvek időtállóak ugyan, de Európa új kihívásokkal néz szembe. Ezek jelentős hányada épp a foglalkoztatás új nemzetközi paradigmaival függ össze (pl. globális munkanélküliségi válság, demográfiai krízis, nemzetközi gazdasági migráció, digitális szakadék, BRIC térség munkaerő kínálata.) Az Unió ugyan a legtöbbször korszerűen és időben reagált a nemzetközi foglalkoztatási kihívásokra, ugyanakkor épp e területen válik felismeréssé a „felzárkózási stratégia stratégiaváltási” kényszere.

A munkavállalók földrajzi mobilitása jelentős eszköz lehetne a kibővült Európai Unió munkaerő piaci kihívásaival szemben, növelhetné a foglalkoztatás színvonalát. Az EU munkaképes korú lakosságának azonban kevesebb, mint 2 százaléka él másik tagállamban, ezért fokozottabb erőfeszítéseket kell tenni a valódi mobilitási kultúra létrehozása érdekében.

Az országok közötti foglalkoztatási szint eltérései ezért nem a konjunktúra ciklusokkal változnak, inkább a munkaerő piaci intézményi és szabályozási környezettel korrelálnak. Az EU-régióban sokkal nagyobb a divergencia a foglalkoztatás színvonalában, mint az USA tagállamai között. Az USA-ban munkanélküliség esetén a munkaerő rugalmasan mozog a tagállamokban. Az Unióban, a munkanélküliség növekedésével előbb a munkanélküliség rátája-, majd hosszú távon a helyi aktivitási ráta csökken. A munkabérek terhei alig csökkentek az Unióban. Ha a munkanélküli segély központi kiadásait nézzük néhány ország

esetében, azt látjuk, hogy az igen jelentős tétel. Az Unió nagyállamaiban, önmagában ez a tétel komoly fejlesztési forrásokat szabadítana fel. Megfelelő infrastrukturális fejlesztésekkel, bérlet építési kezdeményezésekkel jelentősen lehetne mobilizálni a munkaerőt. Az alacsony individuális mobilitási készség az európai munkaerő komparatív hátránya az amerikaival szemben. Ezen csak tudatos szociálpolitikai reformokkal lehet változtatni, ami a munkajogi szabályozást is magában foglalhatja.

Néhány magas munkanélküliséggel küzdő európai régióban elzárt, fejletlen az infrastruktúra, így a tőkemozgás is alacsony. Az Unió strukturális és kohéziós alapjai épp ezt hívatottak ellensúlyozni. Ez a cél a közös költségvetés 35 százalékát szívja fel. Az eredmények már láthatóak, de korántsem megfelelőek. **Az Unió strukturális és konjunkturális foglalkoztatási gondjain enyhíthetne a belső mobilitás megteremtése.** 2007 új vonást hozott abból a szempontból, hogy az uniós célú közép-kelet, vagy dél-európai migráció fő kibocsátói is (gondolunk Romániára, vagy Bulgáriára) uniós tagállamok lettek. Ezen országok uniós tagállambeli legalizációs, regisztrációs ügye folyamatban van. Ennek a lezárulása minden bizonnyal változtat a belső mobilitás megítélésén is. Ugyanis ma az Unió népességének alig több mint 5%-a nem a lakóhelye szerinti tagállam állampolgára. Ezek egyharmada EU nemzetiségű. Ebből következően az EU nemzetségek kevesebb, mint 2%-a dolgozik és tartózkodik hosszabb ideje egy másik tagállamban. A népesség további harmada viszont még nem élt a szabad lakóhely megválasztás jogával. Egy másik megközelítésben ez azt jelenti, hogy **az EU tagállamok állampolgárainak teljes migrációs aránya mindössze 0,75%.** Ennek is 20%-a ún. visszatérő állampolgár, egy másik 20%-a pedig más tagállamhoz tartozik.

Egy további, az USA-val is összehasonlítható adat szerint, az EU rezidens népesség kevesebb, mint 0,4%-a (mintegy 1,5 millió fő) él más tagállamban. Ugyanez az USA esetében mintegy hatszoros (kb. 2,4%). Alig 10 év alatt tehát az USA népesség egynegyede volt mobilizálható az államszövetség tagállamai közötti munkaerő áramlásban. Az utóbbi években ez a tendencia megváltozott. Ezek vizsgálata folyamatban van. Nem véletlenül lett 2006 „A munkaerő mobilitás éve”.

Ezen a területen még sok a teendő. Tudatosan lesz ez a 2009. második félévének svéd elnöksége egyes számú prioritása.

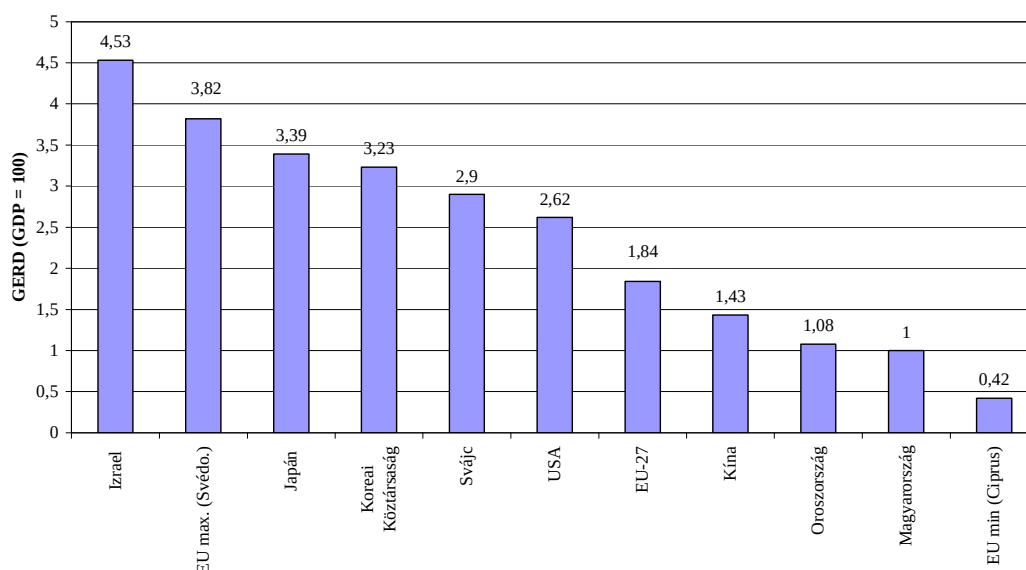
2.2.5. K+F és innováció. A magyar K+F és innovációs eredmények nemzetközi összehasonlításban

Adott országnagyság (népesség szám/ország terület), illetőleg fejlettségi csoporthoz való tartozás mellett is vannak államok, amelyek kisebb bruttó hazai termék mellett is nagyobb arányú pénzforrást fordítanak a kutatás-fejlesztésre. Ilyenek közismerten **a skandináv államok**, amelyek Európában egyedül voltak képesek felvenni az USA-val és Japánnal, újabban, Kínával és Indiával a versenyt a K+F intenzitása és hatékonysága terén. Erről, azaz az EU, illetőleg a világ meghatározó K+F ráfordítási arányairól a GDP arányos GERD mutató (Gross Expenditure on R&D) alapján a következő ábra segítségével adunk átfogó képet.

Mindkét adatforrás alapján megállapítható, hogy Magyarország – a relatív GERD mutató alapján – a nemzetközi rangsorokban utolsó harmadban van.

A táblázat utolsó oszlopában megadott „humán kutatás-fejlesztési erőforrás” szerinti rangsorban kicsit jobb pozíciót foglalunk el (itt a 17.-ek vagyunk a 27 uniós tagország között).

A 2006. évi GERD mutató GDP-hez viszonyított aránya néhány kiemelt országban
(GDP = 100)

Forrás: OECD – Science, Technology and Industry Outlook 2008

A fajlagos GERD mutatók értékelésekor azt is figyelembe kell venni, hogy az elemzett országokban milyen mértékű az ún. **befektetési hajlandóság**, ami statisztikailag az AAGR (Average Annual Growth Rate rövidítése) mutatóval mérnek. **Ez a mutató a befektetési portfólió számtani átlagként meghatározott éves növekedés ütemét jelenti.** Ezt lehet viszonyítani a GERD mutató nagyságához, amely révén arról kapunk képet, hogy egy-egy ország befektetési portfóliói mennyire K+F irányultságúak, azaz a befektetés növekmény mekkora hányadát fordítják a szokásos beruházásoknál kockázatosabb K+F tevékenységek finanszírozására. E két mutató közötti kapcsolatot mutatja be a következő ábra, amelyből több megfontolandó következtetés vonható le. Ezeket az alábbiakban foglaljuk össze:

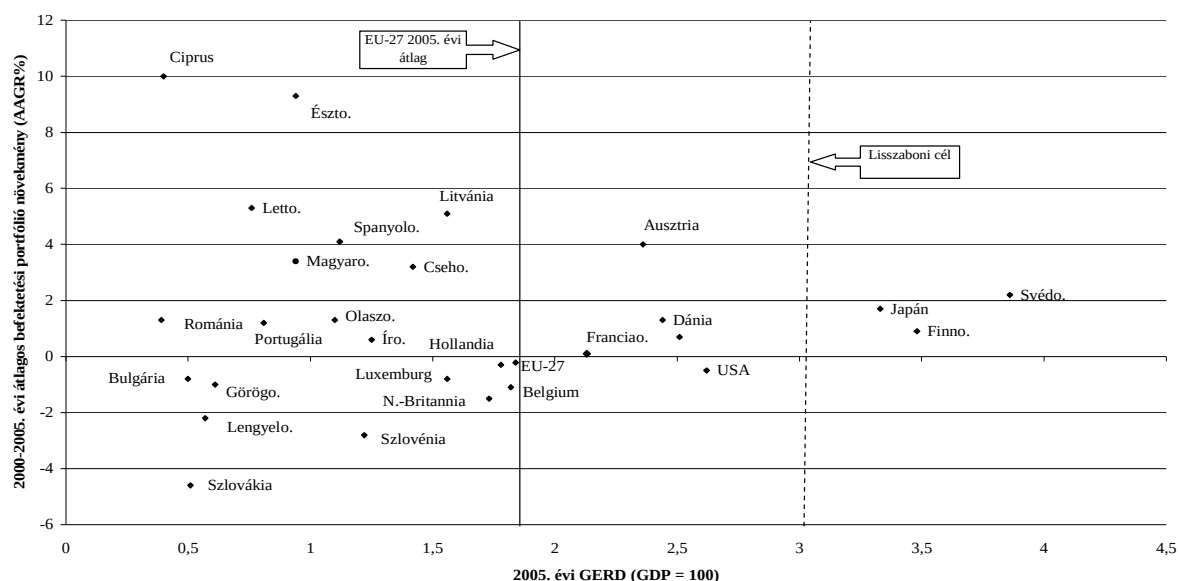
1. **Igazán versenyképes** (a legnagyobb versenytársainkat meghaladó) **„vezető” K+F pozíciót az Unión belül jelenleg csak két tagország** (Finnország és Svédország) **mondhat magáénak.** Ezek még Japánnál is erősebb érdekeltséget mutatnak a K+F tevékenység iránt, még olyan időszakban is, amikor a befektetés növelési hajlandóság alig éri el a sokévi átlagot. Ehhez, amint látható, 1,84 százalékos fajlagos GERD mutató társul.
2. Második, azaz **„követő” K+F csoportba** az Amerikai Egyesült Államok és négy régi uniós tagország (Ausztria, Dánia, Franciaország és Németország) valamint két Unió kívüli európai ország (Svájc és Izland) sorolható. Ezek befektetési hajlandósága az uniós átlagot némileg meghaladja, ami természetesen kifejezésre jut az átlagot meghaladó GERD mutatókban is. Váratlannak és meglepőnek tűnhet, hogy az USA a „követő” K+F csoportba került, miközben közismert, hogy az Államok a tudományos kutatás és fejlesztés meghatározó tényezője. E pozícióját azonban elsősorban a gazdaság hatalmas méretének és fejlesztési erőkoncentrációjának köszönheti.
3. Az ábrából az is jól érzékelhető, hogy **az Unió viszonylag elmaradottabb országai ún. vontatott (utánfutó) tagországok fajlagos GERD mutatója az átlag alatti régióba tartozik.** Ezek eddig még szinte kísérletet sem tettek arra, hogy a

versenyképességük javítását a K+F ráfordítások növelésével érik el, noha az elmúlt évtized folyamán a gazdasági növekedésüknek viszonylag kedvező (felzárkózó) időszakában voltak. Ez minden bizonnyal a fogyasztásnövelést túlzottan előtérbe állító gazdaságpolitikájuk következménye.

Magyarország az uniós átlagnál kisebb GERD mutatójú ország csoport középmezőnyébe tartozik, és így kevésbé tudja hasznosítani a tudás alapú gazdaság előnyeit.

8. sz. ábra

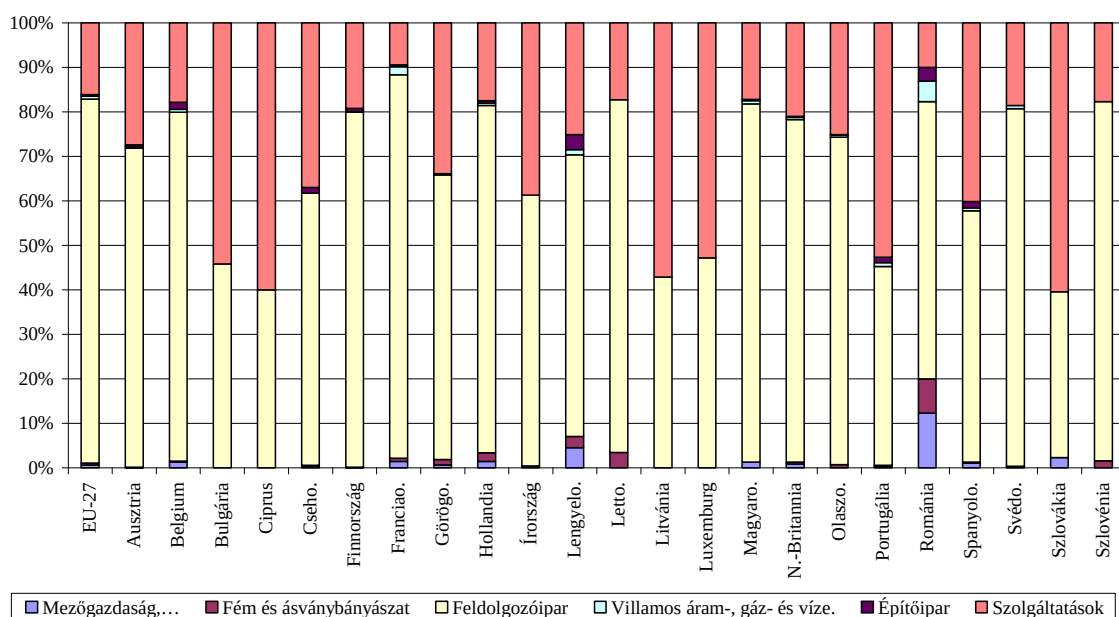
A 2005. évi fajlagos GERD mutató nagysága és a 2000-2005. évi átlagos befektetési portfólió növekmény alakulása az uniós tagországokban és a Közösség néhány kiemelt versenytársánál

Forrás: Eurostat – Science, technology and innovation in Europe 2008. edition

A K+F tevékenység létszám és pénzügyi forrás ellátottságának különbségei részben szerkezeti sajátosságokra vezethetők vissza. Az Unió átlagában és a fejlettebb régi, valamint az új tagországok többségében a K+F ráfordítások több mint 80 százaléka a feldolgozóipar fejlődését szolgálja. Hasonló arány mutatható ki Magyarországnál is. Ez tehát kedvező szerkezeti arálynak tekinthető. Érdekes jellemzője viszont a kevésbé fejlett országoknak, hogy a kutatás-fejlesztési ráfordítások 40–50 százalékát a szolgáltatások területén költik el. Ez inkább az ország szerkezeti fejletlenségére utaló vonás, miként az is, hogy van több ország, ahol a mezőgazdasági kutatások meghaladják az 5 százalékos arányt. Ilyen helyzet van még Románia, Szlovákia és Lengyelország esetében. Magyarországnál a mezőgazdasági kutatások aránya megfelel a fejlett országoknak (például Franciaországnál és Hollandiánál) tapasztaltakkal. Ez azonban nem azonosítható a posztindusztriális (szolgáltatási) korszakban lévő régi tagországok szerkezeti sajátosságával, mivel ezek többségénél e szektor részaránya még így sem haladja meg a 25-30 százalékot.

A 2004. évi K+F ráfordítások főági eloszlása az Európai Unió országaiban
(összes K+F ráfordítás = 100)

Forrás: Eurostat – Science technology and innovation in Europe, 2008 Edit ion

Megjegyzés: A 27 tagállam közül csak 24 ágazati szerkezeti jellemzőiről van információnk.

A K+F tevékenységek koncentrációja nem csupán főági alapon mutatható ki, hanem területi (regionális) metszetben is. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy az alkalmazott kutatásokra és fejlesztésekre épülő intézetek jórészt az ipari centrumok mellé települtek, de az alapkutatásokat végző szervezeteket is vonzzák az egyetemi és közigazgatási centrumok. Ez általánosan, szinte valamennyi tagállamnál megfigyelhető koncentrációs szabály, de **igazi nemzetközi kihatású kutató centrumok csak azokban az országokban alakultak ki, amelyek az ország rangsorok élmezőnyét alkotják.** Ezzel magyarázható például az, hogy az EU Top 15 listában (lásd a következő táblázatot) csak német, finn, svéd brit és francia régiók találhatók.

Magyarország és az új tagországok kutatási régiói nem kerültek be a Top listára. Ez az országosan is alacsony K+F intenzitási mutatóknak tulajdonítható eredmény. Az új tagországokon és köztük **Magyarországon belül ezért a kutatások területi koncentrációja talán még nagyobb, mint az előbb kiemelt tagállamokban.** Ezt tanúsítja az is, hogy például a Közép-Magyarországi régió K+F költsége a nemzetgazdaság egészének kétharmadát teszi ki. A többi magyarországi régió K+F költségének aránya ugyanakkor nem haladja meg a 8 százalékot.¹³

¹³ Forrás: KSH – Kutatás-fejlesztés 2007. (Statistikai Tükör, 2009. január 29.)

8. sz. táblázat

Az uniós országok 2003. évi K+F intenzitás szerinti Top 15 listája

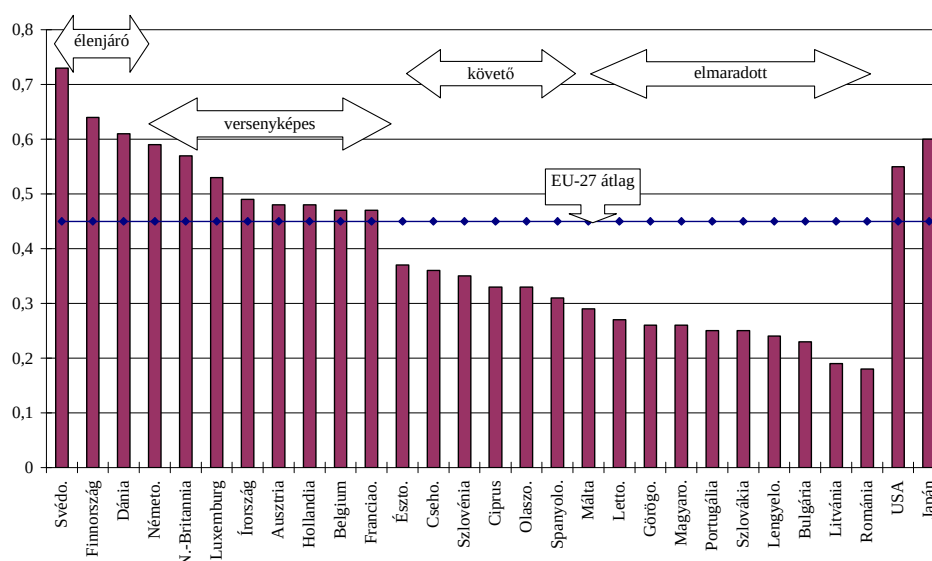
Régió (ország) megnevezése	K+F intenzitás (%)	K+F kiadások értéke (millió €)	A régió EU-27 GDP termeléshez viszonyított aránya (Összes GDP = 100)
EU-27	1,87	187708	100,0
Braunschweig (Németo.)	8,70	3595	1,9
Västsverige (Svédó.)	6,03	3135	1,7
Stuttgart (Németo.)	4,66	5996	3,2
Oberbayern (Németo.)	4,60	7352	3,9
Pohjois-Suomi (Finno.)	4,60	726	0,4
Stockholm (Svédó.)	4,31	3276	1,7
Östra Mellansverige (Svédó.)	4,25	1632	0,9
Sydsverige (Svédó.)	4,13	1490	0,8
Berlin (Németo.)	3,94	3096	1,6
Tübingen (Németo.)	3,89	1908	1,0
East of England (N. Britannia)	3,85	4595	2,4
Karlsruhe (Németo.)	3,83	3166	1,7
Midi-Pyrénées (Franciaó.)	3,72	2283	1,2
Etelä-Suomi (Finno.)	3,55	2933	1,6
Länsi-Suomi (Finno.)	3,49	1139	0,6
Top 15 összesen	-	46322	24,6
Top 15 részarány %	-	24,7	-

Forrás: Eurostat – Science technology and innovation in Europe, 2008 edition

Az összevont Innovációs Index uniós átlaga 0,45 volt. Ez elmarad a két legfőbb versenytárs (USA, illetve Japán) mutatójának 0,55, valamint 0,60-as szintjétől. Ez utóbbiakkal csupán az EU maximumot képviselő Svédország tudja a versenyt felvenni. **Magyarország** 0,26-os indexe kb. 60 százalékat jelenti az EU átlagnak. Ez 44 százalékkal magasabb, mint az EU minimum és harmada az EU maximumnak. Az összevont innovációs indexek 2007. évi rangsorát a következő ábra mutatja be. Ezen **Magyarország a 21-ik helyen áll.**

10. sz. ábra

Az összevont innovációs indexek európai uniós rangsora kiegészítve néhány legfontosabb versenytárs adataival

Forrás: European Comission Directorate-General for Enterprise and Industry – European Innovation Scoreboard 2007, (Pro Inno Europe Paper N°6).

Az ábrán nyíllal megjelöltük: az innováció szempontjából különböző megítélés alá tartozó országok csoportjait. Ezek:

1. a legfőbb versenytársak eredményeit meghaladó **élenjáró országok** csoportja. Ebbe Svédország, Finnország és Dánia sorolható;
2. a **még versenyképes** (a legfőbb versenytársaktól alig lemaradó, és az uniós átlagnál jobb eredményű) **országok** csoportja. Ebben Németország, Nagy-Britannia, Luxemburg, Írország, Ausztria, Hollandia, Belgium és Franciaország található;
3. **követő országok csoportja** (ezek az uniós átlagtól kevésbé lemaradó országok). Ebben Észtország, Csehország, Szlovénia, Ciprus, Olaszország és Spanyolország vehető számításba;
4. **elmaradott országok** (amelyek az uniós átlag 60%-a alatti szinten állnak). Ebbe a körbe Málta, Lettország, Görögország, Magyarország, Portugália, Szlovákia, Lengyelország, Bulgária, Litvánia és Románia sorolható.

Az innovációs aktivitást folytató vállalkozások nemzetgazdasági aránya is kapcsolatba hozható az egyes országok ágazati és vállalatnagyság szerinti szerkezeti jellemzőivel:

- az iparban ez az arány nagy átlagban (például EU-15 átlagában) magasabb, mint a szolgáltatásoknál (a teljes arány 44, az iparé 47, a szolgáltatásoké pedig 40% volt); kivételt ez alól csak néhány nagy idegenforgalmi potenciállal rendelkező tagország (Görögország és Portugália jelent, ahol az innovatív szolgáltató vállalkozások aránya 5-6 százalékponttal meghaladta az ipari szervezetekét);
- a kis-, közép- és nagyvállalatok EU-15 átlagban kimutatott innovációs aktivitási aránya – az előbbi sorrendet követve – 39, 60 és 77 százalék volt; ez alól országonként sem találtunk kivételeket.¹⁴

Az innovációs teljesítmények legutóbbi években megfigyelhető konvergenciája szerint az országok az EU ipari főigazgatósága szerint öt csoportba oszthatók:

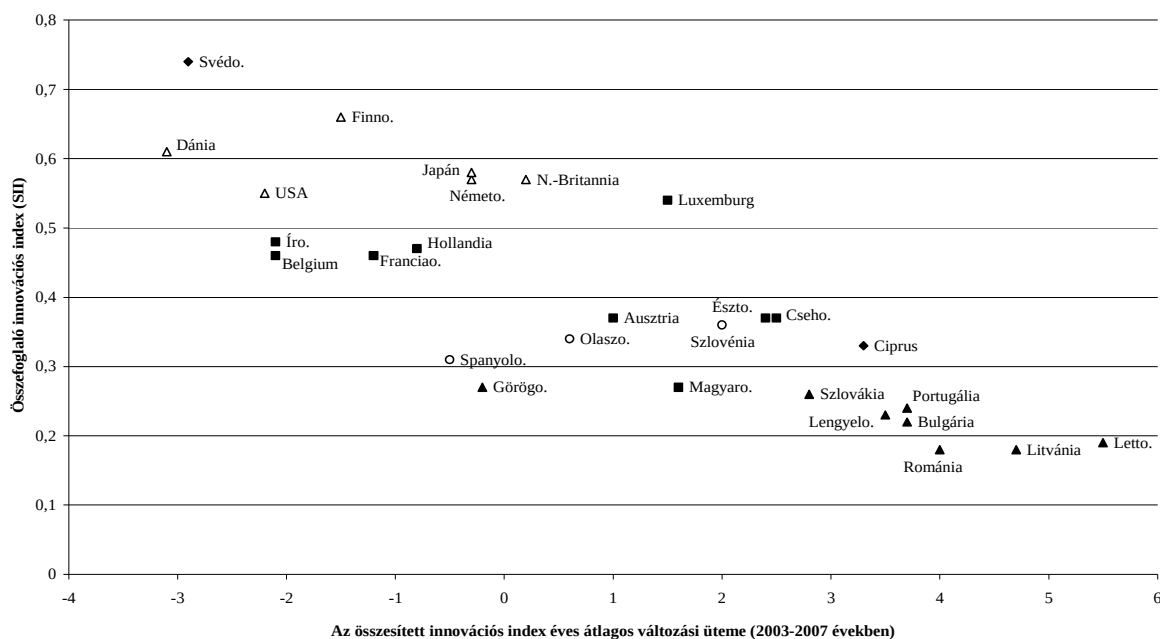
1. a **svédek** külön kimagaslanak a mezőnyből, ezért ők külön kategóriát képeznek (ezt jelzi az ábrán az ország pozícióját jelentő sötét rombusz);
2. **vezető innovátorok** (az üres háromszöggel jelzett országok);
3. **innováció követők** (a sötét négyzettel jelölt országok);
4. **mérsékelt innovátorok** (az üres körrel jelölt országok);
5. **lemaradó innovátorok** (a sötét háromszöggel jelölt országok).

Az új tagországok közül a konvergencia teljesítmények alapján legfeljebb **Észtország emelhető ki**, amely bekerült az innováció követők közé. A többi a két utolsó csoportba került besorolásra. Sajnos köztük van **Magyarország is**, amely **a lemaradók közé került**.

¹⁴ Forrás: Eurostat – A little less than of EU15 enterprises have innovation activity (61/2004, 7 May 2004)

11. sz. ábra

Az innovációs teljesítmények 2003-2007. évek közötti konvergenciája

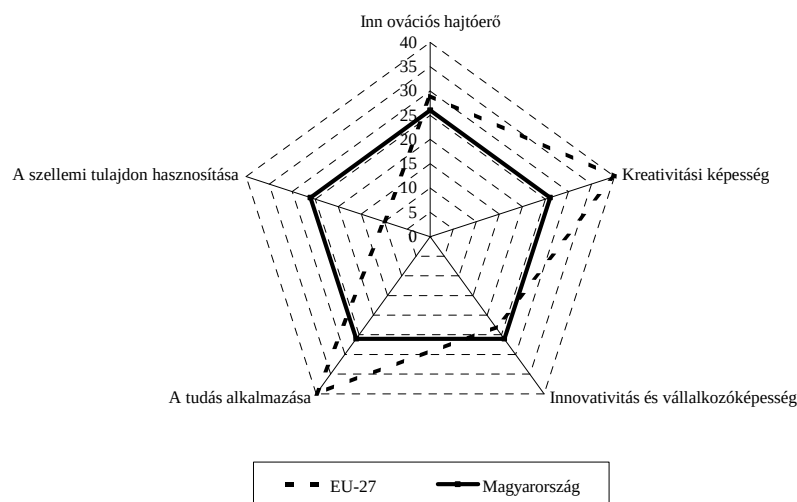

Forrás: European Comission Directorate-General for Enterprise and Industry – European Innovation Scoreboard 2007, (Pro Inno Europe Paper N°6).

A 2007. évi összevont innovációs index összetevőinek magyar és uniós jellemzői közötti aránykülönbségeket a következő ábra szemlélteti. Ebből jó látható, hogy **a magyar innovációs potenciál legerősebb része az innováció hatóerejét és az ismeretek előállítását és a vállalkozóképeséget mérő indikátorok esetében, míg a leggyengébb a szellemi tulajdont hasznosító indikátorok körében.**

12. sz. ábra

A 2007. évi innovációs felmérés tényezőcsoportonkénti magyar és EU-27 szerinti jellemzői

Forrás: European Comission Enterprise Directorate-General – INNO-Policy Trends and Appraisal Report – Hungary 2008.

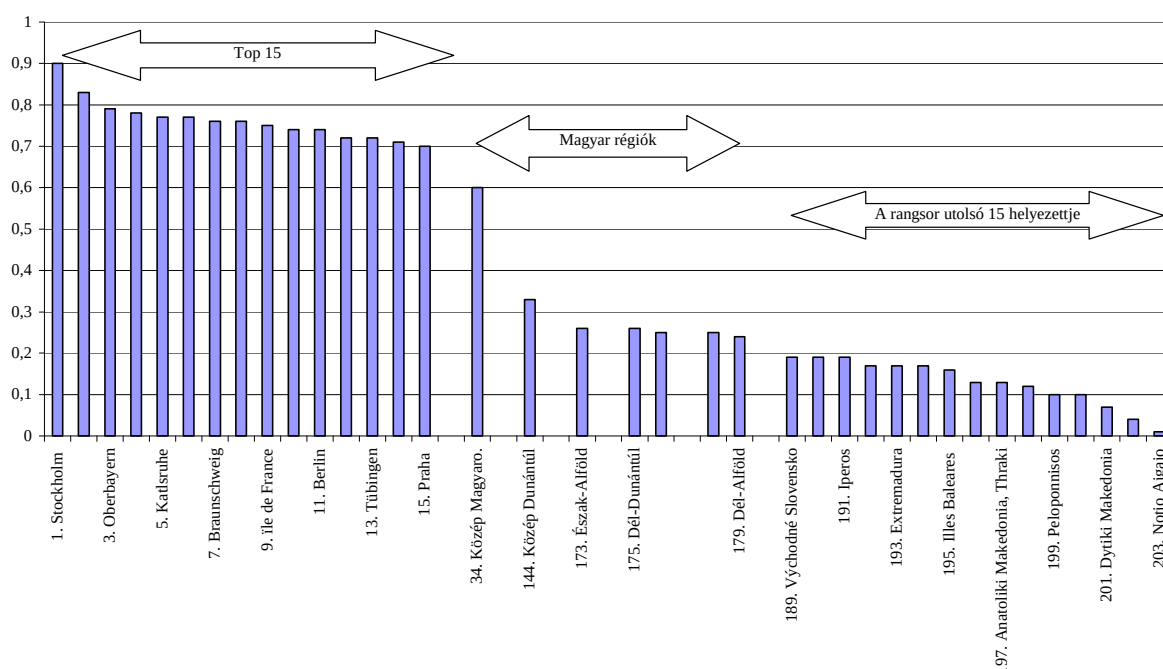
Regionális bontású összesített innovációs index adatok csak a 2006. évre álltak rendelkezésre. Ezek Top 15 listájába a korábban is említett „vezető” országok régióin kívül csak Prága (Praha) került be, mégpedig az utolsó (15.) helyen, 0,70 SII mutatóval. A magyarországi körzetek közül a Budapestet is magába foglaló **Közép-Magyarország a 34. helyen áll**, 0,60-as SII értékkel. A következő régióink a 144. helyre került Közép-Dunántúl az előbbinél lényegesen alacsonyabb (0,33) SII értékkel rendelkezik. A sorban következő magyar régiók helyezési száma és SII értéke pedig az alábbi:

- Észak-Alföld (173. hely, 0,26 SII),
- Dél-dunántúl (175. hely, 0,26 SII),
- Nyugat-Dunántúl (176. hely, 0,25 SII),
- Észak-Magyarország (178. hely, 0,25 SII),
- Dél-Alföld (179. hely, 0,24 SII).

A SII alapú régiós rangsor végén (az utolsó 15 helyen) görög, spanyol, portugál, cseh és szlovák körzetek találhatók.

13. sz. ábra

Az EU-25 tagországok régiók szerinti 2006. évi összevont innovációs index rangsora

Forrás: European Comission Enterprise Directorate-General – INNO-Policy Trends and SAppraisal Report – Hungary 2007.

Megjegyzés: 1 görög, 2 olasz és 2 lengyel régió eredményei nem ismertek.

2.2.6. A K+F szerepe a teljes tényező-termelékenység (TFP) alakulásában

Több szerző is kísérletet tesz a TFP változás ágazati dekompozíciójára. Ezen belül is az ún. információs-kommunikációs szektorok (ICT) és az „új gazdaság” hatásait próbálják elkülöníteni. A munkatermelékenység növekedésre ható tényezők között elkülönítették a TFP növekedésén túl az infokommunikációs és a nem-infokommunikációs szektorok többletváltozását. Számításait az USA-ra, az EU15-ök országaira és a közép-kelet-európai

országokra is elvégezték. Ez alapján Magyarországra vonatkozóan az 1995-2001-es időszakban az alábbi eredmények adódtak: az éves átlagos 3,3 százalékos munkatermelékenység-növekedésből 2,4 százalék tulajdonítható a TFP-növekedésnek, 0,7 százalék az ICT szektorok tökenövekményének, és 0,2 százalék a nem-ICT szektorok tökebővülésének. A TFP növekedés jelentős része pedig az információs-kommunikációs technológia szektorainak tőkeállományának produktív kihasználásból ered, hozzájárulásának pontos mértéke azonban nem határozható meg közvetlenül.

9. sz. táblázat

**Az ICT tőke hozzájárulása a munkaerő-termelékenység növekedéséhez
(GDP/alkalmazottak száma) a közép-kelet-európai országokban, az Európai Unióban és
az Egyesült Államokban**

	GDP/alkalmazottak száma (éves növekedés, %)	Százalékpontos hozzájárulás			Az ICT tőke aránya a teljes munkaerőtermelékenység- növekedésen belül (%)
		Nem-ICT tőkeintenzitás	ICT tőkeintenzitás	Teljes tényező termelékenység- növekedés	
Közép-kelet-európai országok	3,5	1	0,6	2	17
Szlovákia	4,8	1,4	0,6	2,8	12
Lengyelország	4,4	1,8	0,6	2,1	13
Szlovénia	3,8	0,7	0,5	2,5	14
Románia	3,5	1,4	0,3	1,8	7
Magyarország	3,3	0,2	0,7	2,4	22
Cseh Köztársaság	2,8	1,4	0,8	0,6	27
Bulgária	1,9	-0,1	0,5	1,6	26
Európai Unió	1,1	0,4	0,4	0,3	36
Írország	4	0,6	0,6	2,7	15
Görögország	3,2	1,1	0,5	1,7	15
Ausztria	2,3	0,9	0,4	1	16
Finnország	2,2	-0,6	0,6	2,2	28
Svédország	1,8	0,5	0,8	0,6	42
Dánia	1,6	0,9	0,6	0,2	38
Egyesült Királyság	1,5	0,6	0,6	0,4	39
Portugália	1,5	1,1	0,3	0,1	21
Belgium	1,4	0,3	0,6	0,5	46
Németország	1,2	0,3	0,3	0,5	30
Franciaország	1	0,3	0,3	0,4	31
Olaszország	0,8	0,5	0,4	0	46
Hollandia	0,3	-0,2	0,4	0	164
Spanyolország	-0,3	0,1	0,2	-0,6	-51
Egyesült Államok	2,2	0,4	0,7	1,1	34

Forrás: Ark, B. van, M. Piatkowski (2004): *Productivity, innovation and ICT in Old and New Europe. International Economics and Economic Policy*, 1: 1-32

A TFP-szintek közti konvergencia vizsgálatánál az derült ki, hogy e tekintetben sokkal gyengébb az országok közti közeledés, mint az egy főre jutó jövedelmekben. Az országok ugyanis egyre jobban elkülöníthető, három csoportot alkotnak a TFP-szintek tekintetében: a magas technológiájú és az alacsony technológiájú országok csoportját, valamint külön csoportot alkot a kiugróan magas TFP-szinttel rendelkező Egyesült Államok. További érdekes eredménye, hogy a TFP-szintek viszonylag erős kapcsolatot mutatnak az iskolázási

évek számával mért humán tőke-mutatóval, és ez a kapcsolat szorosabbá vált az 1996-2000 közti időszakban.

Fontos kérdés, hogy ha egy ország épp felzárkózóban van egy fejlettebb térséghez, akkor inkább az innovációra (új technikák, eljárások kifejlesztése), vagy inkább az imitációra (már meglévő technológiák lemásolása, illetve adaptálása) helyezze-e a hangsúlyt. Általában a kettő vegyítését szokták javasolni, ám fontosnak tartják azt is leszögezni, hogy a felzárkózási folyamat előre haladtával mind fontosabbá válik az innováció, és fokozatosan ezen a téren is fel kell zárkózni a fejlett országokhoz.

A TFP historikus értékeinek alakulását több nemzetközi tanulmány is megbecsülte. Egyértelműen látszik a számításokból, hogy míg az Egyesült Államokban viszonylag stabil a TFP növekedési üteme, addig az EU-ban fokozatosan lassul ez a dinamika. A GDP növekedésében bekövetkezett változások is jórészt a TFP alakulásával magyarázhatók, igaz, itt jelentős szerepe van a ledolgozott munkaórák számának is.

10. sz. táblázat

Az USA és az EU-15-ök GDP és TFP növekedése, 1966-2002

		1966-1970	1971-1980	1981-1990	1991-1995	1996-2002
USA	GDP	3,4	3,2	3,1	2,4	3,2
	TFP	1,2	1,1	1,1	0,8	1,1
EU-15	GDP	5,0	3,2	2,4	1,7	2,2
	TFP	3,8	2,4	1,5	1,4	0,9

Forrás: EU (2004): An analysis of EU and US productivity developments. European Economy Economic Papers No. 208. European Commission, Buxelles, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication664_en.pdf

11. sz. táblázat

Az USA és az EU GDP és TFP növekedése (%), 1980-2001

		1980-1990	1990-1995	1996-2001
USA	GDP	3,19	2,42	3,52
	TFP	0,75	0,61	0,80
EU	GDP	2,38	1,58	2,42
	TFP	1,14	1,12	0,46

Forrás: Timmer, M., G. Ypma, B. van Ark (2003): IT in the European Union: Driving Productivity Divergence? Groningen Growth and Development Centre, University of Groningen, Research Memorandum GD-67. October. <http://www.ggdc.net/pub/gd67.pdf> ill. saját számítások

Halmai Péter a reálkonvergencia alakulását vizsgálta az Európai Unióban a 2004. évi bővítést megelőzően és azt követően. A 2004-ben csatlakozott tíz új tagországra vonatkozóan azt a következtetést vonja le, hogy a potenciális és a tényleges gazdasági növekedés alapvető tényezőinek a tőkefelhalmozás és a TFP-növekedés tekinthető, a munka-tényező pedig negatívan járult hozzá a növekedéshez. Ezt a 12. sz. táblázat szemlélteti.

Málta kivételével a tíz új tagország a vizsgált időszakban magasabb potenciális növekedési ütemmel rendelkezett, mint az EU15 tagországok. A TFP főleg a balti országok és Szlovákia esetében nőtt a 2000-es évek elején.

12. sz. táblázat

Potenciális növekedés és annak tényezői (%)

	Időszak átlag	Potenciális növekedési ütem	Hozzájárulás a potenciális növekedéshez		
			Munka	Tőke	TFP
EU-10	1998-2000	3,6	-0,8	2,3	2,2
	2001-2005	3,5	-0,4	1,8	2,1
EU-15	1998-2000	2,3	0,3	0,8	1,3
	2001-2005	2	0,4	0,6	1

Forrás: Halmai P. (2007): Konvergencia és növekedés. Fejlesztés és Finanszírozás. 2007/3. 41-51.

A teljes tényező termelékenység-növekedés az OECD országokban lassult az elmúlt évtizedekben. Az 1973 és 1995 közötti időszakban az EU-tagországok TFP-növekedése meghaladta az Egyesült Államokét, amely az EU konvergenciáját mutatja. Az 1990-es évek közepére azonban az USA-ban sokkal magasabb a teljes tényező-termelékenység növekedése, mint az EU tagországokban, mely az ICT szektorban történő magas beruházással magyarázható.

Az Európai Bizottság hosszú távú előrejelzéseket készített az EU25 tagországainak munkatermelékenység- és GDP-növekedésére vonatkozóan (European Commission, 2007). A következő táblázat a 2050-ig tartó előrejelzéseiket tartalmazza az EU25 tagállamainak TFP-bővülésére vonatkozóan.

13. sz. táblázat

A teljes tényező termelékenység éves növekedési üteme

	2004-2010	2011-2020	2021-2030	2031-2040	2041-2050	2004-2050
Belgium	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1
Dánia	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1
Németország	0,8	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Görögország	0,9	0,8	1,0	1,1	1,1	1,0
Spanyolország	0,3	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0
Franciaország	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Írország	2,6	2,0	1,2	1,1	1,1	1,5
Olaszország	0,5	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0
Luxemburg	0,8	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Hollandia	0,7	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Ausztria	0,9	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Portugália	0,6	1,6	1,5	1,1	1,1	1,2
Finnország	2,0	1,6	1,3	1,1	1,1	1,4
Svédország	1,8	1,8	1,3	1,1	1,1	1,4
Nagy-Britannia	1,4	1,5	1,2	1,1	1,1	1,2
Ciprus	1,3	1,6	1,7	1,4	1,2	1,4
Csehország	1,2	1,6	1,7	1,4	1,2	1,4
Észtország	2,5	2,1	1,8	1,4	1,2	1,7
Magyarország	1,2	1,5	1,7	1,4	1,2	1,4
Lettország	3,0	2,2	1,8	1,4	1,2	1,8
Litvánia	3,1	2,4	1,9	1,4	1,2	1,9
Málta	0,1	1,2	1,6	1,4	1,2	1,1
Lengyelország	2,4	2,0	1,8	1,4	1,2	1,7
Szlovákia	2,2	2,1	1,8	1,4	1,2	1,7
Szlovénia	1,1	1,5	1,7	1,4	1,2	1,4
EU25	1,0	1,3	1,2	1,1	1,1	1,2
EU15	0,9	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1
EU12	0,8	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
EU10	2,0	1,9	1,8	1,3	1,2	1,6

Forrás: EU (2007): Identifying the sources of growth in EU Member States between 2000 and 2005: possible methodological approaches. European Commission, Brussels, 27 April 2007.

3. A MAGYAR TÁRSADALMI-GAZDASÁGI STRATÉGIA KONCEPCIONÁLIS ELEMEI

3.1. *RENDSZERSZEMLELET: A MAGYAR GAZDASÁG TELJESÍTMÉNYEI, FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJÁNAK MEGALAPOZÁSA (SWOT ANALÍZIS)*

Magyarországot a globalizációs válság a korábbi, permanensen visszatérő egyensúlyhiányos korszakok korrigálási kényszere miatt elhúzódó pénzügyi stabilizációs időszakban érte. A nemzetközi pénzügyi válság hatása elsőként az államháztartási hiány, és az államadósság finanszírozását sodorta először veszélybe, majd fokozatosan érezhetővé vált a többi szektorban is. Az ország fizetőképességének a fenntarthatóságát csak az európai szolidaritás és a pénzügyi válság elhárítására hivatott nemzetközi pénzintézetek mentették meg. Mindez egyre sürgetőbbé teszi, hogy a válságmenedzselés mellett az ország megbomlott, és **immár krónikussá váló egyensúlytalanságaira az új nemzetközi feltételeket figyelembe véve keressük a kitörési pontokat.**

A jelen kutatássorozat célja, hogy a világgazdasági válság nyomán lendületét veszítő nemzetközi kereskedelem viszonyai között találjuk meg a **magyar gazdaság újbóli növekedési pályára állításának a lehetőségeit.** Ehhez a rövidtávon elkerülhetetlen stabilizációs intézkedéseken és pénzügyi megszorításokon túl további hosszabb távon ható változtatásokra is szükség van. Ez utóbbiaknak ki kell terjedniük a nagy elosztó rendszerek feladatainak újragondolására, gazdálkodásuk racionalizálására, és a nemzeti fejlesztési stratégiánk módosítására, új feltételekhez való igazítására is.

Elemzéseinkből az a következtetés adódott, hogy a túlfogyasztás és a következményeként kialakuló egyensúlytalanság veszélye **azokban az országokban a legnagyobb, amelyek viszonylag nagy államadóssággal és magasabb fejlettségi színtről** (életszínvonal és társadalmi ellátó, szolgáltatói rendszerrel) **indultak el a piacgazdaság és az uniós tagság felé. Magyarország ebben a tekintetben az egyik legnagyobb kockázatú új tagország.** Ennek a magas veszélyeztetettségnek a főbb összetevőit és kockázatait a válság hatása és Magyarország erős kitettsége is jól jelez. Ezt foglaljuk össze a következő két táblázatban a SWOT-analízis módszertanára építve.

A SWOT-analízis a stratégia készítés egyik leggyakrabban alkalmazott módszere, amellyel a vizsgált terület (vállalat, intézmény, de lehet akár egy nemzetgazdaság is) gyengeségeit és erős pontjait veszik számba, és ezekre építve tárja fel a jövőbeni stratégiai mozgás lehetőségterét és veszélyzónáit. A SWOT-analízis első szakaszában áttekintjük, mely területeken milyen erősségek és gyengeségek jellemezték a magyar társadalom és gazdaság egyes kiemelt területeit a válság előtti időszakban uniós összehasonlításban. Ezután empirikus kutatásokkal vizsgáljuk, mely területeken adódnak kitörési tartalékaink. Majd a tanulmánykötetünk záró fejezetében a SWOT analízis másik két elemét, a lehetőségeket és veszélypontokat foglaljuk össze, mintegy végső tanulságul.

A **számításba vett tényezők** tényszerű alátámasztására csak az indikátor csoport legfontosabb magyar jellemzőit és EU-n belüli határértékeit (az uniós átlagokat, és az új tagországok legkisebb és legnagyobb adatait) tüntetjük fel.

**A magyar gazdaság erősségeinek és gyengeségeinek összefoglaló jellemzése
(SWOT-analízis I. rész)**

Indikátor megnevezése	Az indikátor tényadatai				A magyar jellemző minősítése (esetleges további indokolása, értelmezési lehetősége)
	Magyar-ország	EU átlag	Új tagok maximuma	Új tagok minimuma	Erős, közepes, gyenge ¹⁵
a.) A növekedési teljesítmény jellemzői					
1.) Fejlettségi szint (a 2007. évi egy főre jutó GDP uniós átlaghoz viszonyított aránya, vásárlóerő paritáson számolva)	63,5	100,0 (EU-27)	93,1 (Ciprus)	38,1 (Bulgária)	Közepes (EU-12 rangsor 7. helyezése)
2.) A kohéziós összteljesítmény (az 1. sorszámú indikátor 1997. és 2007. évek közötti különbsége)	11,9 százalékpont	-	28,9 százalékpont (Észto.)	-3,4 százalékpont (Málta)	Közepes
3.) A legutóbbi tényév kohéziós teljesítménye (a 2007. évi gazdasági növekedés uniós átlaghoz viszonyított változása)	-1,6 százalékpont	-	+7,5 százalékpont (Szlovákia)	+0,8 százalékpont (Málta)	Gyenge
3.1.) A 2007. évi nettó nemzeti jövedelem GDP-hez viszonyított részaránya (%)	78,7 *****	85,9 (EU-15)	98,9 (Románia)** **	79,4 (Szlovákia)	Gyenge
b.) Egyensúlyi tényezők jellemzői					
4.) Államadósság/GDP arány (%)	66,7	58,7 (EU-27)	62,7 (Málta)	9,7 (Letto.)	Gyenge
5.) Költségvetési hiány/GDP arány 12 évi számtani átlaga (%)	-6,38	-1,77* (EU-27)	-6,09 (Málta)	1,21 (Bulgária)* *	Gyenge
6.) Folyó fizetési mérleg egyenleg/GDP arány 12 évi számtani átlaga (%)	-4,9	-0,6 (EU-27)	-3,7 (Lengyel.)	-22,9 (Letto.)	Közepes
6.1.) Az import 2007. évi volumen változási indexe (2000=100)	189,7	128,7 (EU-27)	314,5 (Románia)	93,1 (Málta)	Közepes
6.2.) Exportváltozás 2007. évi volumenindexe (2000=100)	228,6	138,6 (EU-27)	269,9 (Szlovákia)	99,9 (Málta)	Erős
7.) A 2007. évi fogyasztói árszint nagysága (2005=100)	112,28	104,73 (EU-27)	115,55 (Bulgária)	103,29 (Málta)	Erős (↔)
7.1.) Éves infláció 10 évi számtani átlaga (az előző év százalékában)	7,54	1,94 (EU-27)	25,54 (Románia)	2,23 (Litvánia)	Közepes (↔)
8.) A 2007. évi reál effektív valuta átváltási rátaárfolyam az 1996. évhez viszonyított növekménye (az 1999. év százalékában)	53,30	10,26 (EU-27)	145,49 (Románia)	-0,42 (Szlovénia)	Erős (↔)
c.) Erőforrás adottságok hasznosítási jellemzői					
9.) 2007. évi foglalkoztatási ráta (%)	57,3	65,4 (EU-27)	68,3 (Letto.)	55,7 (Málta)	Gyenge
9.1.) 2007. évi munkanélküliségi ráta 12 évi számtani átlaga (%)	6,73	8,48 (EU-27)	16,24 (Szlovákia)	4,63 (Ciprus)	Erős
10.) Bruttó felhalmozási ráta 12 évi számtani átlaga (GDP %)	21,97	20,37 (EU-27)	21,47 (Cseho.)	16,94 (Románia)	Erős
10.1.) Összes beruházás/GDP 12 évi számtani átlaga (%)	22,64	20,26 (EU-27)	27,44 (Szlovákia)	18,61 (Ciprus)	Közepes

¹⁵ (↔) A megadott minősítéshez illesztett kétirányú nyíl hatása bonyolult, akár ellentétes folyamatokat is indukálhat.

**A MAGYAR GAZDASÁGI-TÁRSADALMI KITÖRÉSI STRATÉGIA ÉS
AZ ÚJ NEMZETKÖZI KIHÍVÁSOK**

Indikátor megnevezése	Az indikátor tényadatai				A magyar jellemző minősítése (esetleges további indokolása, értelmezési lehetősége)
	Magyar-ország	EU átlag	Új tagok maximuma	Új tagok minimuma	Erős, közepes, gyenge ¹⁶
d.) Jövedelemelosztási jellemzők					
11.) Lakossági fogyasztás GDP hányadának 12. évi számtani átlaga (%)	53,5	58,2 (EU-27)	69,9 (Bulgária)	50,92 (Cseho.)	Gyenge (↔)
11.1.) Egy főre jutó kiadások 2006. évi volumen indexe (2000 =100)	129,7	109,5 (EU-27)	192,3 (Letto.)	104,5 (Málta)	Közepes (↔)
12.) A GDP 2007. évi bérhányada (%)	46,5	47,5 (EU-27)	50,0 (Szlovénia)	35,0 (Bulgária)	Közepes (↔)
e.) A nemzetgazdaság nemzetközi piaci integrációját jellemző indikátorok					
13.) Az áruforgalom piaci integrációs foka, nyitottsága (%)***	66,2	10,8 (EU-27)	78,7 (Szlovákia)	21,5 (Ciprus)	Erős (↔)
13.1.) A szolgáltatások integrációs foka, nyitottsága (%)***	11,0	3,5 (EU-27)	5,7 (Lengyelo.)	33,6 (Málta)	Erős (↔)
14.) 2007. évi cserarány index (2000=100)	99,0	104,9 (EU-27)	128,7 (Letto.)	86,2 (Málta)	Gyenge (↔)
f.) A költségvetési (állami) szerepvállalás jellemzői					
15.) Központi kormányzati output/GDP arány (%)	20,9	18,6 (EU-27)	21,2 (Letto.)	14,1 (Szlovákia)	Erős (↔)
15.1.) Kormányzati bevétel/GDP aránya (költségvetési centralizáció I.) 2007. évi adata (%)	44,6	44,9	47,2 (Ciprus)	34,4 (Románia)	Közepes
15.2.) Költségvetési kiadás/GDP aránya (költségvetési centralizáció II.) 2007.évi adata (%)	50,1	45,8 (EU-27)	43,9 (Ciprus)	36,9 (Románia)	Gyenge
15.3.) A 2005. évi szociális és népjóléti kiadások/GDP aránya (%)	21,9	27,2 (EU-27)	23,4 (Szlovénia)	12,5 (Észto.)	Közepes (↔)
15.4.) A 2007. évi egy főre jutó szociális ráfordítások összege (Euró/fő/év)	3165,3	6087,3 (EU-27) 7005,2 (EU-15)	4539,4 (Szlovénia)	1087,9 (Románia)	Közepes (↔)
g.) Versenyképességi és adóterhelési indikátorok					
16.1.) Egy órára jutó termelékenység 2007. évi EU átlag szerinti színvonala vásárlóerő paritáson számolva (%)	55,4	100,0 (EU-15)	75,1 (Málta)	32,0 (Bulgária)	Közepes
16.2.) Egy főre jutó termelékenység 2007. évi EU átlag szerinti színvonala vásárlóerő paritáson számolva (%)	74,3	100,0 (EU-27)	90,1 (Málta)	35,7 (Bulgária)	Közepes
16.3.) Bruttó üzemi eredmény/GDP 2007. évi aránya (%)	40,9*****	39,2 (EU-27) 38,6 (EU-15)	48,2 (Bulgária)	37,5 (Szlovénia)	Közepes
16.4.) Munka egységköltség 12 éves átlagos változási indexe (az előző év %-ában)	-0,35	-0,49 (EU-27)	0,22 (Észto.)	-2,51 (Lengyelo.)	Erős
17.1) Munkát terhelő implicit adók 2006. évi aránya a bérköltség %-ában	39,0	36,7 (EU-27)	41,0 (Cseho)	21,5 (Málta)	Gyenge
17.2.) A 2007. évi termékadók a GDP %-ában	15,6	13,5 (EU-27)	20,1 (Ciprus)	11,8 (Litvánia)	Gyenge
17.3.) Béreket terhelő adók és egészségügyi járulékok 2007. évi GDP-hez mért aránya (%)	10,2	13,4 (EU-27)	14,0 (Ciprus)	6,0 (Szlovákia)	Közepes

Forrás: Eurostat on-line adatbázis

Megjegyzés: */ 11 évi számtani átlag; **/ 7 évi átlag; ***/ 2006. évi adatok; ****/ 2004. évi adat; *****/ 2006. évi adat

¹⁶ (↔) A megadott minősítéshez illesztett kétirányú nyíl hatása bonyolult, akár ellentétes folyamatokat is indukálhat.

Röviden összefoglalva a táblázat indikátor csoportjaiba tartozó mutatók minősítési jellemzőit a következő összefoglaló megállapításokra lehet jutni:

- a.) **A gazdasági növekedés jellemzői** már a válság előtt is csupán közepes és gyenge minősítést kaptak. A növekedési kilátások azt vetítették előre, hogy a világgazdasági válság kitörését követően jelentősen romlanak a növekedési esélyeink. **Az egyensúlyi tényezők tartós**, hosszútávon ható (4-6. sorszámú) főmutatóinak összefoglaló minősítése sem kaphat az előbbinél jobb értékelést (ezek közül 2 gyenge, 1 közepes). A két másik (7-8. sorszámú) főmutató változásai jórészt exogén hatásokat tükröznek, ezért általunk kevésbé befolyásolhatók. A minősítésük viszont „erős”, bár az alternatívák egy része csupán közepes, és még a világméretű pénzügyi válság előtti állapotokat tükrözik. Némelyikhez (például az árszint növekedési indexéhez) fűzött kiegészítő jelzés szerint nem is mindig egy irányba ható előnyt vagy hátrányt jelentenek. Azt mutatják, hogy a magyar gazdaság normál konjunktúra esetén egyensúly felé tartó külgazdasági pozíciókkal rendelkezik. Ezt az adottságunkat gyengítették meg, a világgazdasági válságba csúszó, romló külgazdasági feltételek.
- b.) **Az erőforrás adottságaink** főmutatói is meglehetősen ellentmondásosak. A bruttó felhalmozási ráta erős minősítése ugyan jó kiinduló alapot jelenthet a gazdasági növekedési potenciálunk középtávon való megővésére, a foglalkoztatási viszonyaink gyengése viszont kétségesse teheti ezek elérhetőségét. Ezen a helyzeten ugyan némileg enyhíthet a munkanélküliség erős minősítése, azonban ez csak olyan országokban jelent jó növekedési adottságokat, ahol a munkanélküliek munkára kész és kellő szakmai összetételű tartalékot jelentenek. Sajnos Magyarországra ez kevésbé mondható el, mint mondjuk Lengyelországra vagy Szlovákiára. Az előbbi mutatók javítása lehet tehát, az a kitörési pont, amivel kedvező konjunktúra esetén sikerrel növelhetjük a felzárkózási esélyeinket. Több új tagország (például Szlovákia, vagy Románia) korábban jellemzett magas növekedési üteme mögött ilyen, relatíve kedvező ország adottságok húzódnak meg, amelyek révén egyidejűleg tudták a gazdaságuk extenzív és intenzív módon való növekedését előmozdítani. Az összes beruházás GDP arányának közepes minősítése is egyfajta romlás irányába ható (az FDI behozatal gyengülésére utaló) változások előjele.
- c.) **A jövedelemelosztási jellemzők** közepes és gyenge minősítései a rövid távú érdekek elosztási politikán belüli túlsúlyát jelzik. Ennek ugyan voltak jó (például az életszínvonal növekedését eredményező) oldalai is, de kedvezőtlen (a versenyképességünk romlását) eredményező is, amelyek közül most inkább ez utóbbiak kerülnek előtérbe.
- d.) **A nemzetközi integrációs** főmutatók is felemás képet adnak. Ezek közül az első (az erős minősítésű 13. sorszámú indikátor) jó konjunktúra idején növekedésgyorsító hatású, válság idején viszont fokozhatja a gazdaság sebezhetőségét. A szolgáltatások integrációs együttthatójának alternatív mutatója is erős, ami egyben azt is jelenti, hogy a szektor foglalkoztatás növelő tartalékai az átlagnál kisebbek lehetnek.
- e.) **A költségvetési (állami) szerepvállalási jellemzők** még az erős minősítésű esetekben is egyfajta tartós növekedési gyengésséget mutatnak, mivel jelentős arányú erőforrásokat vonnak el a vállalkozások fejlesztése elől. Ezek az esetek egy részében nem elég célirányosan lekött erőforrásokat jelentenek, amelyek nagysága időnként, a legnagyobb regionális versenytársainkhoz viszonyítva – a GDP majd 10 százalékát teszi ki. Ez, illetve ennek a hányadnak a mérséklése lehet az ország gazdaságának másik kitörési pontja. Ehhez azonban, mivel „szerzet jogok, illetve megszokott

szolgáltatások” mérsékléséről van szó, csak úgy lehet a siker reményében hozzáfogni, ha ehhez megszerzik a leginkább érintettek hozzájárulását. Ezeket a jövedelmek újraosztásával járó változtatásokat még elviselhető módon végrehajtani csak fokozatosan, és jórészt a későbbi többletjövedelmek terhére lehet megvalósítani. Ehhez pedig, új jövedelmekre vagy legalábbis kedvező kondíciójú (rövid idő alatt megtérülő) hitelekre lehet szükség. Ezek azonban hitelválság időszakában csak korlátozottan állnak rendelkezésre. Ezek szükségessége miatt viszont a társadalom nagyobb tűrőképességgel rendelkező rétegeinél nagyobb tehervállalási készségre is szükség lesz.

- f.) **Versenyképességi és adóterhelési indikátoraink** közepes, egyes alternatív indikátoraink többségében gyenge minősítést kaptak. Egyedül a munkaegység költség 12 évi változási indexei mutatnak egyfajta erős visszafogottságot, a vállalati versenyképességet javító bérpolitikára utaló tartós társadalmi szándékot. Az előző pontban elvégzett nemzetközi elemzéseink viszont egyértelműen ezekre a legfőbb regionális versenytárainkhoz képest kimutatott gyengeségeinkre, túlzott versenyhátrányt okozó káros következményeire hívják fel a figyelmet. Különösen a munkát terhelő adók gyenge minősítésén kellene mielőbb változtatnunk.

A fenti tábla a válság előtti utolsó év állapotát tükrözi. Azokat az elemeket (főként változtatási irányokat) jelöli meg, amelyek a korábbi időszak jellemzői alapján adódtak, és a magyar nemzetgazdaság egyensúlyi problémáinak a fokozatos és elviselhetőbb kiegyensúlyozását mozdíthatják elő. A következőkben azokat a nemzeti tartalékainkat tárjuk fel, amelyek már rövidtávon is mozgósíthatóak a válságból való kilábalás érdekében. Az illeszkedési-kitörési stratégia egyes koncepcionális elemeit tárjuk fel. Nem operatív intézkedésekre szorítkozunk: irányokat, súlypontokat emelünk ki, de úgy, hogy ezekhez konkrét javaslatokat társítunk.

3.2. GLOBALIZÁCIÓS CIKLUS ÉS A STRATÉGIA KIEMELT TERÜLETEI

Magyarország Európai Unió belüli jövőbeni felzárkózási esélyeinek a vizsgálatok az uniós konjunktúra várható jellemzőin túl azt is figyelembe kell venni, hogy szemben több új tagországgal **hazánk jelenleg egy lemaradó (divergáló) fejlődési pályaszakaszba került**, amely a válság erősségét nálunk még az átlagnál is jobban felerősítheti. Ez azzal függ össze, hogy Magyarország versenyképessége jelenleg az egyik leggyengébb az uniós tagországok között. Nálunk, ezen túlmenően az is nehezíti a válságkezelést, hogy **az országot egy stabilizációs időszak befejező szakaszában érte el a világgazdasági válság** és ugyan a valuta krízist és az államcsődöt sikerült külső (IMF, EU-s és Világbanki) segítséggel elkerülnünk, de **kevés tartalékunk van az ilyenkor alkalmazott gyógymódokra**, például a különféle keresletélénkítő lépésekre. A magyar gazdaság versenyképességéről készített SWOT analízis eredményei alapján megállapítást nyert, hogy **Magyarországnak napjainkban a régió egyik legkevesbé versenyképes, legsérülékenyebb gazdasága. Ebből következik, hogy az Európai Unió egészét is a világ átlagnál jobban sújtó válság a magyar gazdaságot még mélyebben érintheti, mint a velünk együtt csatlakozó országok többségét.** Ennek sok, eléggé krónikusnak mutató strukturális és egyensúlyi problémára visszavezethető oka van. **Egyensúlyi ok** például az, hogy az ország szinte valamennyi gazdasági szereplője külföldi devizában adósodott el és az is, hogy az átlagos adósság szint ma már az éves jövedelmet meghaladó mértékűre duzzadt. **A reálgazdasági okok közül**

kiemelendő, hogy a magyar ipar „húzó ágazatai” a válság által leginkább érintett tartós fogyasztási cikket előállító iparágak, elsősorban az autóipar. A magyar ipar globális érintettségét a KSH kiemelt feldolgozóipari ágazatokra vonatkozó rendelésállományi adatai alapján lehet megítélni. Az új rendelésállományi adatai a kiemelt ágazatok aggregátumánál már 2008. decemberében is mintegy 12 százalékos visszaesést mutattak, a kiemelték között pedig a járműipar esetében majd 43%-os a csökkenés mértéke, aminek további szűkülésére lehetett számítani. Jelentős (10%-ot meghaladó) rendelésmérséklődés tapasztalható a már korábban is visszafejlődő könnyűipari ágazatoknál, valamint a fémalapanyag és fémfeldolgozó iparágnál.

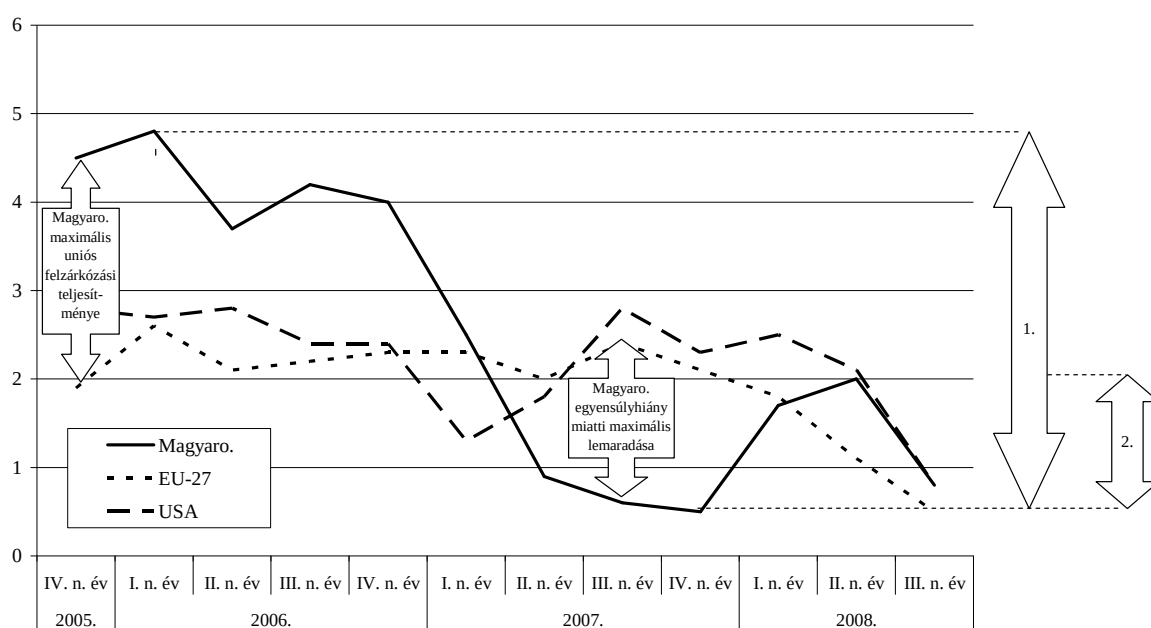
A magyar gazdaság fokozott sérülékenysége kimutatható egyfelől szektorális metszetben, másrészt a magyar gazdaság várározási indexeinek az uniós átlaghoz képest megfigyelhető nagyobb ütemű romlásában. Ezt mutatták a legutóbbi konjunktúra indexig (ami már javulást mutatott), hogy a válság első hulláma leginkább az ipart, annak is főleg a nagy értékű, ezért jelentős részben hitelre értékesített fogyasztási cikket gyártó szektorait (úm. a gépjármű és elektronikai berendezésgyártó ipart), továbbá az ingatlan válság hatásaként és a válságban leginkább visszaeső beruházási tevékenységek visszaesése nyomán az építőipart, ezt követően pedig a szektor legfőbb szállítóját, az építőanyag ipart és a lakosság növekvő egzisztenciális félelmei miatt a turizmust érintette leginkább. Ehhez járulhat hozzá még a válság második hullámaként az energetikai szolgáltatások és a beruházási javakat előállító vállalkozások termelésének a visszaesése. A globalizációs válság középtávon érvényesülő következménye, hogy nemzetközi téren is üzleti bizalmi válság alakult ki, amely hosszú évekre visszaveti majd a globalizáció egyik hajtómotorjának számító tőkekitelt és munkaerő áramlási folyamatokat. Ez különösen a kisebb, kevésbé fejlett államokat érinti hátrányosan. Amennyiben nem reagálunk megfelelő módon és kellő gyorsasággal, évekre visszavetheti ezek felzárkózási folyamatát. Sajnos Magyarország is ebbe az ország csoportba tartozik, ezért különösen fontos lehet számunkra egy, a válság lehetséges következményeivel is számoló új fejlesztési stratégia. Ennek a megújuló növekedésre épített stratégiának a kiinduló pontját az a reális feltételezés szolgáltatja, hogy a válság nyomán a gazdasági növekedés korábbi évről-évre bővülő keresletre (kibocsátási volumennövekedésre) alapozott komponensei minden bizonnyal erős korlátokba fognak ütközni. Ezért a GDP növekedés jövőbeni fő útja a költségek csökkentése és a takarékoság, továbbá a foglalkoztatás növelése és az innovációs potenciálunk erősítése, valamint hatékonyabb kihasználása lesz majd. Ez alapozhatja meg az FDI vonzás és itt tartás gazdaságpolitikáját, és korszerű exportkapacitásaink bővítését. Ennek az új nemzeti fejlesztési stratégiának a megalapozásához az alábbiakban felvázolt fejlesztési irányok jelenthetik a fő pilléreit.

Az Európai Unió legfrissebb (2009. január 8-i) üzleti és fogyasztói várározási felmérése szerint az üzleti bizalmi index (ESI) története mélypontján áll. Értéke jelenleg az EU egészére vonatkoztatva a sokévi átlag 63,5%-a. A jelenlegi konjunktúra ciklus csúcs és mélypontja közötti különbség (az ESI maximum és minimum különbség) mértéke több mint 52 százalékpont. Kicsivel kedvezőbb (67,1%-os) várározási szintet mértek a fejlettebb uniós államokat tömörítő Euro-övezet átlagában. Magyarországon a legutóbb mért ESI (38,4%-kal) szintén a mélypontot jelenti, de még alacsonyabb szinten, mint ahogyan azt az Európai Unió egészére kimutatták. A magyar vállalkozások pesszimizmusára jellemző, hogy ez a legalacsonyabb várározási index az Unión belül. A második legalacsonyabb ESI-t (42,7%-kal) Szlovéniánál mérték a kérdezőbiztosok. Az átlagot jóval meghaladó pesszimista várározások mögött alapvetően két hatás húzódhat meg:

1. a 2006-ban elindított Konvergencia Programhoz kötődő megszorító intézkedések elsődleges teljesítménycsökkentő hatása (ennek mértékét jelzi a következő ábrán megadott 1. számú nyíl);
2. a 2008. évi válság I-III. negyedévi termelés visszafogó hatása, amely majdnem megegyezik azzal a teljesítmény többlettel, amelyet a Konvergencia Program az egyensúlyi viszonyok javulása nyomán 2007. IV. és 2008. III. negyedéve között elérhetővé tett (ennek EU-27, illetve USA növekedéséhez viszonyított nagyságát jelzi az alábbi ábrán a 2. számú nyíl).

14. sz. ábra

A GDP volumenváltozás nagysága a 2005. IV. és 2008. III. negyedév közötti időszakban (előző év azonos negyedéve = 100,0)

Forrás: KSH és Eurostat, illetőleg OECD

Megjegyzés: Az ábrán – a konjunktúraváltozások és időszakos növekedési tényezők, akadályok hatásainak érzékelését megkönnyítendő – megjelöltük mind a magyar gazdaság felzárkózási időszakának legnagyobb teljesítmény többletét, mind az eddigi legnagyobb lemaradást képviselő pályapontokat. Ezeket a korábbi elemzéseinkben mindig az uniós átlag növekedési üteméhez viszonyítva határoztuk meg, és jelenleg is ezt tekintjük viszonyításai alapnak.

A 2009. évre publikált legtöbb hivatalosnak tekintett GDP előrejelzés úgy az Unió egészére, mind az amerikai gazdaságra recessziót (tartósnak mutatózó termelési visszaesést) jelez. Ugyanez vonatkozik a magyar gazdaságra is, amely – jelentős erőforrás tartalékok híján – még jobban megérezhetheti a válság negatív (termelés visszafogó) hatásait, mint a két előbb említett gazdasági erőközpont. **Mivel az elkövetkezendő években (középtávon számolva) a korábbiaknál jóval kisebb esélyünk lesz, a termelés és szolgáltatások volumenének növelésére, mint a korábbi években, ezért a gazdasági növekedés válságot követő években való újraindításának legfőbb esélyét a termelési költségek csökkentése és a fogyasztói takarékoság jelenti majd.** Mindebből természetesen nem következik az, hogy egyszer és mindenkorra le kell mondanunk a gazdasági növekedés, termelési oldali

lehetőségeiről, csupán azzal kell számolnunk, hogy középtávon erre csak a korábbiaknál szűkebb körben lesz lehetőségünk. Erre is csak akkor, ha a kevés piacképes termékünk műszaki, minőségi színvonalát világszintűvé tudjuk tenni. Ehhez pedig a meglévő, nemzetközi viszonylatban eléggé szűkösnek mutató innovatív erőforrásainkat a nemzetgazdaságnak ezekre a világra, illetőleg regionális piacokon versenyképes, illetve azzá tehető szegmenseire kell koncentrálnunk. Ráadásul azzal is számolnunk kell, hogy a piacok újbóli élénkítése – az esetek nagy részében – nem tőlünk, hanem főként a gazdasági erőközpontok meghatározó országaitól (a mi esetünkben például Németországtól) függ majd.

A költségcsökkentés jövőbeni útjainak keresése közben kiemelt figyelmet kell fordítanunk az anyag- és energia ráfordítások racionalizálására, mivel ez „egy az egyben” GDP többletet eredményezhet. A gazdasági növekedés újraindítását célzó stratégiai munkák közben nem hanyagolhatók el a munkaerő költség csökkentését célzó lépések sem, de ezek csak akkor vezetnek közvetlen eredményhez, amennyiben lakossági, vállalati vagy államháztartási többlet jövedelmet hoznak. Az is nemzetgazdasági eredményt jelenthet, ha a szociális támogatások csökkenése jelentősen meghaladja a munkába állási segélyek összegét. De még kisebb többletköltség is eredménynek számít, ha a munkanélküliség egyéb társadalmi, egyéni hatásait is számításba vesszük.

A munkaerő ráfordítási költségeket mérséklő termelékenység növelő lépések egyébként csak hosszú távon, egy újból beinduló konjunktúra esetén eredményeznek tényleges GDP többletet, akkor, amikor a növekedésnek már főként a szűk munkaerő korlátok jelentik a legfőbb akadályát.

Magyarországon a költségek teljes körű mérséklését napjainkban ezért csak egy meglehetősen szűk körben van értelme forszírozni, azoknál a világ- és regionális piacokon versenyképes termékcsoportoknál és szolgáltatásoknál, amelyek volumenét még akár nagy kereslet csökkenés esetén is növelni lehet. **A munkaerő piacokon ezért napjainkban inkább a munkaerő megtartását, esetleg a foglalkoztatás növelését célzó lépések lehetnek az új stratégia lényeges elemei,** mivel ezek végső soron a vásárlóerő megőrzése, illetőleg növelése révén idővel felgyorsíthatják a termelés újbóli bővülésének a folyamatát. A foglalkoztatás magyarországi szintjének védelme, illetőleg javítása annál is inkább fontos stratégiaépítő elem lehet, mivel **ez a mutató nálunk a második legalacsonyabb az uniós tagországok között.**

A továbbiakban ezért a növekedés megújító nemzeti stratégia kidolgozásának fő „célpontjait,” tovább kutatandó területeit kíséreljük meg – a korábbi munkáinkhoz hasonló módszerekkel (statisztikai alapokon) – meghatározni.

3.3. A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS MEGÚJÍTÁSÁNAK LEHETSÉGES IRÁNYAI

3.3.1. Az anyagigényesség csökkentés magyarországi „célterületei”

Az anyagtakarékosság lehetőségeinek a feltárása és megvalósítási módozatainak a kimunkálása elsősorban vállalati (mikroökonómiai) feladat. Makroökonómiai teendővé mindez csak a válság és a válságból való kibontakozás időszakában válik, amikor állami segítségre is szükség van a gazdasági növekedés újraindításához és felgyorsításához. Mivel ilyen célokra többnyire csak korlátozott állami (illetőleg uniós) erőforrás áll rendelkezésre, a meglévő erőforrásainkat átgondoltan és a legnagyobb hatékonyság javulást eredményező területekre koncentráltan kell felhasználnunk. A potenciálisan legnagyobb hatékonyság

javulást lehetővé tevő területek – makroökonómiai megközelítésben – **a viszonylag magas anyag (folyó termelő felhasználási) hányaddal működő al-, illetőleg szakágazatok.**

Hasonló tartalmú szektorokra még egymáshoz viszonylag közelálló részarányok esetén is csak a velünk azonos népességű országok esetén lehet számítani. Ezek az országok a következők: Belgium, Portugália, Finnország, Hollandia, Románia, Svédország, Csehország, Írország, Ausztria, Dánia, Lengyelország, Szlovákia. A továbbiak során ezek az országok lesznek vizsgálataink kiemelt egységei, de a magyar gazdasággal való szoros kapcsolata miatt az összehasonlításba bevont országok közé, bekerült még Németország is. Ez a **13 tagország az, amelyek meghatározó szektorainak anyag igényességi mutatói megszabják az anyaggazdálkodás európai Unión belüli két szélső tartományát** (maximumát, illetve minimumát). A vizsgálataink alapját képező anyag igényességi- és az értékesítési megoszlási viszonyszámok kiemelt országok szerinti adatait a következő táblázatban mutatjuk be. Ebben csak azoknak a szektoroknak (alágazatoknak) az adatait vettük figyelembe, amelyek magyarországi nemzetgazdasági outputhoz viszonyított részaránya elérte, vagy meghaladta a 0,2%-ot.

15. sz. táblázat

A 2000-2005. közötti évek rendelkezésre álló anyagigényességi mutatói és az egyes alágazatok összes kibocsátáson belüli „súlyoknak” az összehasonlító bemutatása

Szektor sor-száma	Magyarország jellemzői			Az EU maximumot képviselő ország megnevezése és jellemzői			Az EU minimumot képviselő ország megnevezése és jellemzői		
	Anyag-igényességi mutató (%)	Output részarány	A magyar fajlagos minősít.	Ország neve	Anyagigényességi mutató	Output részarány	Ország neve	Anyag-igényességi mutató	Output részarány
01	65,6-57,7	4,4	> Max.	Szlovákia	64,0-57,4	3,7	Ausztria	50,5-52,4	1,6
02	54,3-61,0	0,2	Max. k.	Dánia	63,9-50,8	0,3	Finno.	22,8-25,1	1,2
15	78,4-77,6	6,0	> Max.	Portugália	78,4-76,8	4,8	Ausztria	66,8-67,5	3,0
16	74,1-64,4	0,2	Közepes	Belgium	81,3-76,8	0,2	Íro.	39,0-42,2	0,3
17	76,7-73,5	1,0	> Max.	Belgium	73,6-74,1	1,3	Finno.	59,7-59,0	0,3
18	73,3-74,9	1,3	Max. k.	Belgium	78,9-79,2	0,4	Íro.	48,8-58,3	0,3
19	76,6-76,2	0,5	Max. k.	Cseho.	78,2-75,1	0,3	Ausztria	69,0-71,7	0,3
20	69,2-71,9	0,6	Közepes	Portugália	77,0-75,6	1,4	Dánia	61,6-61,6	1,3
21	78,4-75,8	0,7	> Max.	Cseho.	73,6-74,1	0,9	Portugália	60,5-68,3	1,0
22	72,0-69,7	1,3	> Max.	Belgium	66,2-65,1	1,2	Németo.	55,5-57,5	1,5
23	64,0-74,0	2,0	Közepes	Dánia	98,0-99,4	1,8	Hollandia	56,3-55,2	1,3
24	69,4-68,1	2,5	Közepes	Románia	74,7-73,7	1,6	Dánia	59,0-60,0	4,7
25	72,9-71,9	1,5	Közepes	Szlovákia	76,2-75,8	1,4	Íro.	49,4-57,2	1,5
26	60,8-67,7	1,1	Max. k.	Szlovákia	67,2-65,4	1,7	Dánia	54,3-56,2	1,7
27	84,9-80,2	1,5	Max. k.	Románia	80,5-86,0	2,9	Íro.	55,7-57,1	0,5
28	67,1-70,2	1,9	Max. k.	Hollandia	67,8-67,1	0,8	Ausztria	55,4-57,6	3,1
29	68,7-72,0	1,9	Max. k.	Finno.	69,7-70,4	4,2	Németo.	56,7-60,6	5,0
30	93,4-82,8	2,8	> Max.	Szlovákia	89,8-95,0	0,2	Dánia	58,9-66,3	0,2
31	81,3-66,0	4,9	> Max.	Szlovákia	73,6-73,6	1,8	Németo.	59,7-62,0	2,2
32	86,0-86,6	4,2	> Max.	Cseho.	84,3-83,4	1,4	Románia	47,9-53,4	0,4
33	59,2-57,7	0,5	Közepes	Cseho.	69,4-70,9	0,7	Lengyelo.	48,7-55,0	0,4
34	81,0-81,2	5,9	Közepes	Szlovákia	85,2-88,3	4,3	Finno.	62,5-77,2	0,4
35	69,3-66,6	0,2	Min. k.	Szlovákia	80,5-76,3	0,5	Portugália	61,5-60,4	0,3
36	67,7-69,9	0,6	Közepes	Szlovákia	79,6-75,0	1,0	Hollandia	39,5-43,2	6,3
40	59,2-66,9	3,1	Közepes	Cseho.	79,7-64,8	2,2	Svédo.	37,0-36,0	1,5
41	52,0-70,2	0,4	Max. k.	Cseho.	59,1-52,1	0,4	Belgium	29,5-34,4	0,2
45	59,0-49,6	4,8	Min. k.	Cseho.	72,1-73,1	8,5	Ausztria	47,0-52,7	7,9
50	56,8-62,3	1,4	Max. k.	Belgium	59,2-61,3	1,7	Íro.	31,2-29,2	1,4
51	61,3-58,6	4,4	Max. k.	Szlovákia	61,2-62,1	7,5	Íro.	34,7-36,2	4,6
52	47,8-47,3	3,6	Közepes	Belgium	56,2-50,3	3,6	Íro.	29,0-29,1	4,4
55	56,7-59,8	1,6	Közepes	Lengyelo.	68,5-55,3	1,4	Ausztria	40,7-39,3	3,7

**A MAGYAR GAZDASÁGI-TÁRSADALMI KITÖRÉSI STRATÉGIA ÉS
AZ ÚJ NEMZETKÖZI KIHÍVÁSOK**

Szektor sor- száma	Magyarország jellemzői			Az EU maximumot képviselő ország megnevezése és jellemzői			Az EU minimumot képviselő ország megnevezése és jellemzői		
	Anyag- igényességi mutató (%)	Output részarány	A magyar fajlagos minősít.	Ország neve	Anyagigényességi mutató	Output részarány	Ország neve	Anyag- igényességi mutató	Output részarány
60	49,3-54,1	2,8	Min. k.	Szlovákia	65,0-55,5	6,3	Ausztria	38,9-45,4	3,0
62	85,4-90,6	0,4	Max. k.	Lengyelo.	90,7-77,7	0,3	Románia	55,6-63,2	0,3
63	50,5-47,2	0,9	Min. k.	Íro.	81,0-76,1	3,0	Finno.	43,5-44,7	1,9
64	37,4-36,9	2,5	Min. k.	Ausztria	56,9-54,6	2,4	Finno.	34,9-35,5	2,3
65	46,1-43,6	1,7	Max. k.	Németo.	48,2-46,8	2,8	Ausztria	27,6-35,9	4,0
66	61,3-61,8	0,6	Közepes	Cseho.	89,9-83,0	0,5	Finno.	22,3-60,5	1,1
67	49,5-46,7	0,4	Közepes	Belgium	60,0-54,8	0,9	Hollandia	27,3-29,2	0,7
70	25,0-32,7	4,6	Min. k.	Cseho.	46,3-54,1	4,5	Belgium	21,9-29,3	5,6
71	29,7-28,6	0,3	Min. k.	Dánia	57,3-61,2	0,9	Lengyelo.	22,4-37,8	0,2
72	44,7-44,6	0,9	Közepes	Belgium	59,8-50,8	1,2	Németo.	31,3-32,5	1,1
73	43,0-45,0	0,3	Közepes	Szlovákia	57,7-49,8	0,4	Portugália	24,5-28,9	0,2
74	45,5-47,0	4,4	Közepes	Cseho.	61,4-58,8	4,8	Németo.	35,1-34,2	6,5
75	26,6-24,4	4,4	Min. k.	Finno.	44,5-46,6	4,0	Belgium	24,1-26,4	4,4
80	23,9-23,1	2,5	Közepes	Svédó.	32,6-27,1	3,6	Szlovákia	18,3-18,1	1,7
85	37,1-36,9	2,9	Közepes	Románia	57,4-51,7	2,4	Hollandia	25,6-26,2	4,8
90	49,9-54,2	0,4	Közepes	Belgium	66,8-48,5	0,3	Íro.	28,0-69,1	0,4
91	62,5-52,1	0,4	Közepes	Portugália	81,7-78,6	0,8	Dánia	26,8-27,1	1,7
92	62,6-58,3	1,5	> Max.	Szlovákia	59,9-59,9	1,2	Íro.	33,9-32,1	1,0
93	37,4-37,3	0,6	Min. k.	Cseho.	63,6-38,8	1,5	Németo.	24,9-24,0	0,9
Σ	61,2-58,6	99,4	Max. k.	Szlovákia	63,3-60,3	-	Ausztria	49,2-50,1	-

Forrás: Eurostat – Input-output adatbázis

Megjegyzés: > Max. = az EU maximumnál nagyobb (ezekre a szektor sorszáma tartalmazó oszlop szürke árnyékolásával hívjuk fel a figyelmet); Max. k. = EU maximum közeli; Min. k. = EU minimum közeli; Közepes = EU maximum és minimum közötti; A romló anyagfelhasználású szektorokat a táblázat második oszlopában szürke árnyékolással jelöltük meg.

Az előző táblázat „magyar fajlagos minősítése” című oszlopában megadott értékelések segítségével megállapítható, hogy az 50 kiemelt szektor közül **7 ágazat anyagigényességi fajlagosa meghaladja az összehasonlítási alapul szolgáló 13 bázis ország maximumnak az arányát. Ezek azok a szektorok, amelyeknél** – amennyiben a később elvégzendő részletes szerkezeti vizsgálataink is erre utaló eredményt hoznak – **mindenképpen szükség lesz ráfordítás mérséklő intézkedésekre.**

A táblázat magyar és az Unió két szélső reprezentánsa adatainak egymással való összevetése nyomán **az anyag-és energiatakarékosság szempontjából további strukturális vizsgálatokra érdemes szektorok** az alábbiak (ezek azok az ágazatok, amelyeknél a magyar folyó termelő felhasználási együtthatók meghaladják az uniós maximumot reprezentáló országok jellemzőit):

- 01 Mezőgazdaság, vadgazdálkodás;
- 15 Élelmiszer, ital gyártása;
- 17 Textília gyártása;
- 21 Papír, papírtérkép gyártása;
- 30 Iroda, számítógép gyártása;¹⁷
- 31 Máshová nem sorolt villamos gép gyártása;
- 32 Híradástechnikai termék, készülék gyártása;
- 92 Szórakoztatás, kultúra, sport.¹⁸

¹⁷ A hazai számítógépgyártás – miként azt a rendkívül magas folyó termelő felhasználási fajlagos is jelzi – az esetek nagy részében import alkatrészek összeszerelését jelenti.

¹⁸ E szektorban nyilvánvalóan az anyagtakarékosság sajátos szakmai értelmezésére is szükség lesz.

Az előbbieken túl még mintegy tucatnyi olyan ágazat van, ahol a folyó termelő felhasználási fajlagosok az uniós maximumhoz közel állnak. Nem árt, sőt ajánlott, hogy ezeket is tovább elemezzük. Ezek között az erdészetet, további két könnyűipari szakágazatot, az építőanyag- valamint fémalapanyag gyártás és feldolgozás, gép, berendezésgyártás, víztermelés, -kezelés, -elosztás, jármű-kereskedelem, javítás, üzemanyag-kereskedelem, nagykereskedelem, légi szállítás, pénzügyi tevékenység szektorait lehet megemlíteni.

Figyelmet érdemelnek továbbá azok a szektorok is, amelyeknél – a két szélső megfigyelési időszak között – jelentős (2 százalékpontot meghaladó) fajlagos együtthatóromlás mutatható ki. Ezek száma szintén elég nagy (16). Ezek zömmel olyan szektorok, amelyeket ebben az időszakban jelentős alapanyag áremelkedés sújthatott (ennek a véleménynek az alátámasztására talán elég a kőolaj-feldolgozás példáját megemlíteni). Ezekben a szektorokban azt kellene megvizsgálni, hogy a tapasztalt romlás arányban van-e az alapanyagok áremelkedésének a mértékével?

Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy nem minden esetben az a legkedvezőbb fejlesztési irány, ahol az anyag-felhasználási fajlagosok csökkenést mutatnak, illetve az EU minimum felé közelítenek. Van néhány ágazat (például az élelmiszer, italgyártás), ahol a megfelelő anyag mennyiség, vagy még inkább érték fenntartása, vagy akár még növelése is, a minőség garanciája. Ilyen **minőségromlásra** utaló, sőt egyes esetekben egészséget is veszélyeztető jelekre sajnos, a globalizálódó kereskedelem miatt kevésbé ellenőrzött termékek körében – az utóbbi években – több esetben is volt precedens (gondoljunk például a paprika, vagy a mézhamisításokra, vagy az ún. melamin botrányra). Ezeket az eseteket egyedi módon, számos kiegészítő (naturális mutató és híryanag felhasználásával) kell és lehet vizsgálatok közben előzetesen kiszűrni. EU minimum felé közelítő anyagfelhasználási változás – a magyar termelő és szolgáltató szektorok között – ötnél fordul elő. Ezek közül kettő termelő, három szolgáltató ágazatnak számít. Véleményünk szerint ez utóbbiak között képzelhető el, hogy az anyagfelhasználás túlzott mérséklése a szolgáltatás színvonalának a kárára valósulhatott meg.

Végezetül hasznos lehet annak az elemzése is, hogy a nemzetgazdaság összességében tapasztalt fajlagos javulások vagy romlások mennyiben vezethetők vissza szerkezetváltozási hatásokra és mennyire a verseny által kikényszerített hatékonyabb gazdálkodásra?

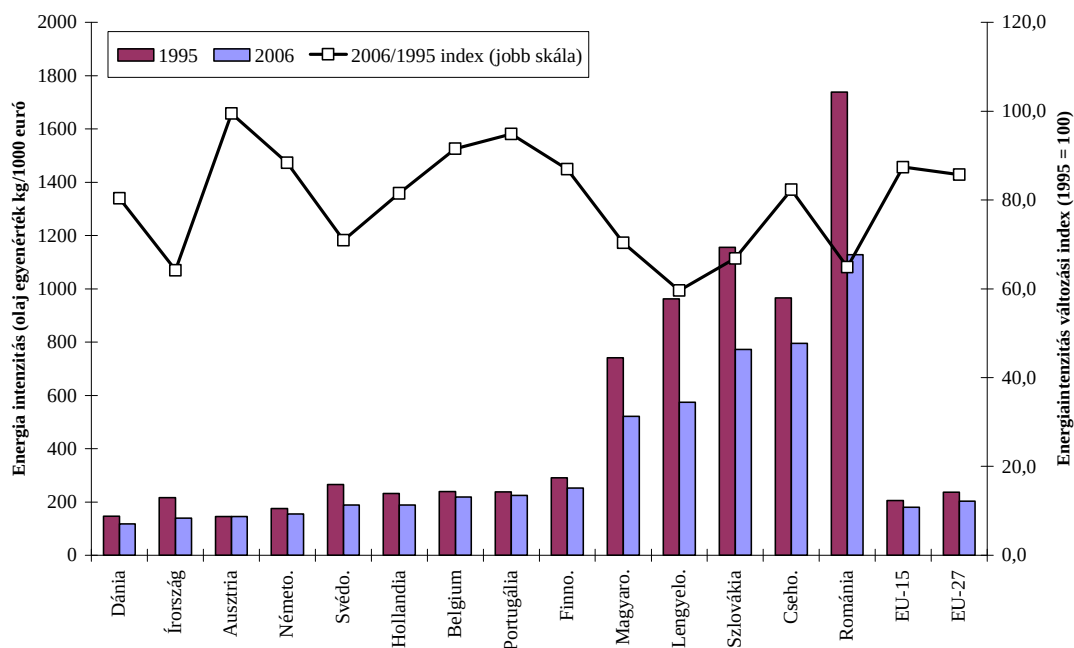
3.3.2. Az energiaigényesség jelentős mérséklése és további szerkezeti változtatási irányok meghatározásának jelentősége

Az anyagfelhasználás magyarországi csökkentésének szükségessége nem kis részben a pazarló energiafelhasználás következménye. Ennek a lehetséges „célterületeit” itt az értékmutatók elemzésére korlátozódó kutatási szakaszunkban még nem tudjuk kijelölni. **Ehhez további mélyebb és jórészt naturális jellemzők vizsgálatára alapozott, szakmailag differenciált elemzésekre lesz szükség.** Amit itt a kutatásunk első részében be lehet mutatni, az a magyar és a többi új tagország múltból öröklött és máig fennmaradó „pazarló” energiaintenzitása. **Az energiahatékonyság kérdését az Európai Unió nemrég elfogadott Energiapolitikai Csomagja** is az egyik legfőbb prioritásnak tekinti. A második feladat az energiaellátás biztonságának a javítása (ennek külön aktualitást ad a rendszeresen megújuló orosz-ukrán gázár vitájával összefüggő kelet-európai gázellátási gond).

Az energiaintenzitás makroszintű bemutatására az Eurostat, az 1000 euróra jutó olaj egyenértékben mért energiamennyiség mutatóját használja.

15. sz. ábra

A kiemelt uniós országok energaintenzitásának jellemzői és
1995 és 2006. évek közötti változási indexei

Forrás: Eurostat – Sustainable Development Indicators

Ez a mutató a legutóbbi rendelkezésre álló (2006. évi) tényadatok szerint (lásd 15. sz. ábrát) **Magyarországon 2,8-szorosa az uniós átlagnak.** Még szembetűnőbb a pazarló energiafelhasználás, ha nem az Unió egészéhez, hanem annak fejlettebb részéhez, az **EU-15-höz** viszonyított arányt vesszük alapul. Ehhez képest a magyar energaintenzitás **háromszoros, a legfejlettebb országokhoz viszonyítva majd ötszörös.** Örvedetes viszont, hogy az új tagországok rangsorát Magyarország vezeti, bár még így is az uniós országok második felében foglalunk helyet. **Mindez a korábról öröklött rossz termelési szerkezet és az relatíve olcsó szovjet energiaiimport máig továbbélő, teljesen fel nem számolt következménye.** Ezek felszámolására az új tagországok többsége már jelentős erőfeszítéseket tett (ezt tanúsítják az új tagországok többségének a régi tagországok nagy részét meghaladó ütemű intenzitás mérséklő eredményei), de **a javulás mértéke még annak ellenére sem elegendő, hogy a magyar energaintenzitás csökkenési indexe a harmadik legjobb a kiemelt országok között.**

Az energiatakarékosság fokozására nem csupán a költségek csökkentése miatt van szükség, hanem azért is, mivel **a fejlődéssel együtt járó életszínvonal javulás nyomán a felhasznált energiamennyiség is majd minden országnál jelentős többletet mutat.** Ennek pedig környezetkárosító (klímaváltozást előidéző) következményei is lehetnek. Magyarországon a mind szűkösebb hazai energiaforrások miatt, ez a tendencia az importfüggőség növekedésével járhat együtt. Amennyiben az ellátás sem elég diverzifikált, akkor, a jelenlegi geopolitikai viszonyok között – miként a közelmúltbeli gázkrízis is mutatta – jelentős gazdasági nehézségeket és költségek többletet is okozhat.

A későbbi stratégiai kutatásainknak ezért nem csupán az energiatakarékosság különböző „célterületeinek” a meghatározására, hanem az energiatermelés- és fogyasztás szerkezeti

javítására, az energiafüggőségünk csökkentésére, valamint a környezeti fenntarthatóság miatt, a megújuló energiaforrások hazai kiaknázási útjainak a kijelölésére kell irányulnia. Ennek érdekében, **az erre irányuló innovációs ösztönzőttség¹⁹ további megerősítésére van szükség.** Annál is inkább indokolt **az állami támogatási politikán belüli prioritásváltás,** mivel egy Eurostat felmérése szerint **az anyag és energiatakarékos innovatív vállalatok aránya Magyarországon az uniós átlag alatt van.** Az uniós átlag 9,5%, Magyarországon viszont csak 7,6%. Ehhez még azt is hozzá lehet tenni, hogy e mutató uniós rangsorát (56,5%-kal) vezető Litvániától eléggé le vagyunk maradva, de e rangsor utolsó tagállama Ciprus (4,4%-kal) sem sokkal kisebb érdekeltséget mutat az energiatakarékosság iránt, mint a magyar gazdaságpolitika. A fejlett innovációs potenciállal rendelkező régi tagállamoknál (például Németországnál, Svédországnál) ez a mutató 20% körül van. Néhány esetben ez az arány meghaladja a 35%-ot is. Meglepő módon ilyen jellemzővel bír az innovációban élenjáró Finnország és Hollandia mellett Bulgária és Románia is, ahol az innovációs ösztönzőttség viszonylag magas aránya minden bizonnyal a kiugróan magas anyag és energiaintenzitás következménye lehet (itt ezért nagy a készlet ezek mielőbbi mérséklésére).

3.3.3. Új foglalkoztatási stratégia

A foglalkoztatás növelés stratégiai szerepe

A foglalkoztatás növelés hosszú távú céljainak a meghatározása a nemzeti stratégia készítés egyik legösszetettebb feladata. Ennek során figyelemmel kell lenni az adott ország:

1. demográfiai folyamataira (például a népesség szám változásaira, kor és nemenkénti összetételére, képzettségi, területi, esetlegesen etnikai és egészségügyi szerkezetére),
2. általános versenyképességi szempontokra (például a termelékenység, bér és adóterhek változási arányaira),
3. a gazdasági növekedés potenciáljának a fenntarthatóságára (például a termelői, szolgáltatói kapacitások bővítési és modernizációs szükségleteire, a lakóközösség fenntarthatóságára, a belső és külső fogyasztói kereslet változásaira),
4. életszínvonal politikai összefüggésekre (például a foglalkoztatottak ösztönzőttségének a növelésére, az eltartottak számának változásaira, a társadalmi és egyéni szükségletek arányaira),
5. a lakosság általános képzettségi színvonala növelésének, a gazdasági-társadalmi szükségletei kielégítésének, továbbá a termelő (szolgáltató) kapacitásokhoz szükséges munkaerő szakmai összetételének a minél teljesebb kielégítési szempontjaira, stb.

Bármelyik itt felsorolt összefüggés figyelmen kívül hagyása a potenciális gazdasági növekedés kihasználatlanságához vezethet, bár egy olyan nyitott gazdaságban, mint amilyen Magyarország a foglalkoztatásra a legnagyobb hatással a 3. pontban felsoroltak lehetnek. Tapasztalatok szerint **az az ország ért el** – a legújabb kori történetében – **kiemelkedő**

¹⁹ Az innovációs ösztönzés „célterületeinek” további kutatásokkal való meghatározása nem csupán a költségcsökkentési lehetőségek miatt fontos számunkra, hanem azért is, hogy a jelenlegi szűkülő piacainkon is megtaláljuk a magyar áruk és húzó ágazatok exportbővítési lehetőségeit. Erre koncentrálni innovációs politikával ugyanis a jelenlegi szűkös forrásaink mellett is meg lehet ragadni azon kevés lehetőségünket, amely a gazdaság tartós (extenzív) növelésének a jövőbeni útját jelentheti számunkra.

gazdasági és életszínvonalbeli növekedést, amely a szűken vett foglalkoztatási politikában nem csupán a termelékenység javítására, hanem a foglalkoztatási ráta növelésére is súlyt helyezett. Ennek illusztrálására a következő táblázatban bemutatjuk néhány fejlesztéspolitikai szempontból reprezentatívnak tekintett OECD ország ezzel kapcsolatos adatait.

16. sz. táblázat

**A termelékenység, a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás változási indexei
néhány OECD országban és ország csoportban 1995-2007 évek között**

Ország/ország csoport megnevezése	Változási indexek megnevezése	1995-2000	2000-2007	1995-2007
		év/év változási index átlagos százaléka		
EU-15	Termelékenység	1,8	1,3	1,5
	GDP	2,9	2,0	2,3
	Foglalkoztatás	1,1	0,7	0,8
OECD összesen	Termelékenység	2,2	1,8	2,0
	GDP	3,3	2,3	2,7
	Foglalkoztatás	1,1	0,5	0,7
Európai OECD országok	Termelékenység	2,1	1,7	1,9
	GDP	2,9	1,8	2,2
	Foglalkoztatás	0,8	0,1	0,3
USA	Termelékenység	2,2	2,0	2,1
	GDP	4,1	2,3	3,0
	Foglalkoztatás	1,9	0,3	0,9
Japán	Termelékenység	2,1	2,0	2,0
	GDP	1,0	1,6	1,3
	Foglalkoztatás	-1,1	-0,4	-0,7
Koreai Köztársaság	Termelékenység	4,6	4,3	4,5
	GDP	4,3	4,6	4,5
	Foglalkoztatás	-0,3	0,3	0,0
Magyarország.	Termelékenység	2,5	4,0	3,4
	GDP	3,9	3,7	3,8
	Foglalkoztatás	1,4	-0,3	0,4
Finnország.	Termelékenység	2,7	2,2	2,4
	GDP	4,7	3,1	3,7
	Foglalkoztatás	1,9	0,9	1,3
Németország	Termelékenység	2,0	1,4	1,6
	GDP	2,8	1,8	2,2
	Foglalkoztatás	0,8	0,4	0,6
Ausztria	Termelékenység	2,5	1,7	2,0
	GDP	2,9	2,1	2,4
	Foglalkoztatás	0,4	0,4	0,4
Írország	Termelékenység	5,3	3,1	4,0
	GDP	9,2	5,5	7,0
	Foglalkoztatás	3,7	2,3	2,9
Csehország	Termelékenység	2,0	4,4	3,4
	GDP	1,5	4,4	3,2
	Foglalkoztatás	-0,5	0,0	-0,2
Szlovákia	Termelékenység	4,9	5,5	5,2
	GDP	3,3	5,0	4,9
	Foglalkoztatás	-1,4	-0,5	-0,3
Lengyelország	Termelékenység	6,0	3,4	4,5
	GDP	5,3	4,0	4,5
	Foglalkoztatás	-0,7	0,6	0,0
Hollandia	Termelékenység	1,7	0,8	1,2
	GDP	4,0	1,9	2,8
	Foglalkoztatás	2,3	1,1	1,6

Forrás: OECD – Stat Extracts

Megjegyzés: egy-egy ország csökkenő foglalkoztatási színvonalú időszakaira szürke árnyékolással hívjuk fel a figyelmet.

Az előző táblázatból kiolvasható, hogy a világpiaci versenyt meghatározó **fejlett gazdasági erőközpontok a globalizációs versenyben leginkább meghatározó tényezőnek, a termelékenység növelésének adnak prioritást, és csak kisebb súllyal esik latba a foglalkoztatás növelése.** Az OECD országok összességében például az elmúlt több, mint egy évtized alatt a gazdasági növekedés átlagos üteme 2,0%-ot tett ki. A globalizációs versenyben élenjáró országok (lásd USA, Japán, Koreai Köztársaság) termelékenység javulási tempója az esetek nagy részében elérte vagy meghaladta a gazdasági növekedés ütemét. Úgyszintén ezt meghaladó termelékenységi tempónak és a vele együtt végrehajtott foglalkoztatás növelő politikának az eredménye számos régi kohéziós tagország (példaként leginkább Finnország és Írország említhető) és több dinamikus feltörekvő ország (úm. Kína és India) ezredforduló körüli években elért imponáló felzárkózási teljesítménye. Ez utóbbiak nagy mennyiségben fogadtak be fejlett technológiával dolgozó világpiacra, termelő külföldi működő tőkével létesített új üzemeket, mialatt nem mondtak le a hazai foglalkoztatás növekedésben meghatározó kis- és középvállalkozásaik támogatásáról sem.

Az új vállalkozások munkahely teremtő hatásának a megállapítása nem egyszerű feladat, mivel a statisztikában megfigyelt vállalatdemográfiai adatok (megszünések, egyesülések és újak alapításának, továbbélésének) hatásai egymással összefonódva jelennek meg. **Erre a célra szolgál egy nemzetközi vállalati monitor rendszer.** Ezt röviden GEM-nek (Global Entrepreneurship Monitor) nevezik. GEM vizsgálatokra először 2001-2003. években került sor, több mint 40 ország részvételével,²⁰ amelyek a világ lakosságának 63%-át reprezentálták. **A GEM alapvető célja,** hogy választ találjon arra, hogy:

- hogyan hat a vállalkozók aktivitása a nemzeti és nemzetközi gazdasági fejlődésre;
- mit tehetnek a kormányok, hogy bátorítsák a vállalkozói tevékenységet?

A GEM vizsgálatok során két mérőszámot használtak fel:

- o **Teljes Vállalkozói Mutató (TVM),** amely a születőben lévő új (42 hónapnál nem régebbi) vállalkozásokat indítani szándékozók, és az új vállalkozások együttes részarányát mutatja a teljes felnőtt lakosság körében. Ezen belül is megkülönböztetnek még kényszer és lehetőségek motiválta vállalkozásokat;
- o **Vállalati Vállalkozási Mutató (VVM),** amely a létező vállalkozások vállalkozói aktivitási szintjének kombinált indexe. Ez egyrészt azt mutatja, hogy a már létező vállalkozások hány százaléka kínál új termékeket, szolgáltatásokat, illetve, hogy az ilyen cégek a foglalkoztatottak hány százalékát alkalmazzák.

A vizsgálatba bevont ország csoportok a következők:

1. fejlett ázsiai országok (5 ország);
2. fejlődő ázsiai országok (4 ország);
3. Kelet-Közép-Európa, közte Magyarország és Oroszország (5 ország);
4. Európai Unió+4 (EU-15 + Izland, Izrael, Norvégia és Svájc);
5. Latin-Amerika (5 ország);
6. volt brit gyarmatok (5 ország, közte USA).

A két itt megjelölt mutató 2001-2002. évekre vonatkozó eredményeit röviden összefoglalva az alábbi következtetések vonhatók le:

1. A vizsgált országok 2,4 milliárd főt kitevő 18-64 éves korosztályának 12 százaléka, azaz mintegy 300 millió ember próbált új vállalkozást létrehozni;
2. Ezen belül az egyes ország csoportok és országok között jelentős vállalkozási készségbeli különbségek tapasztalhatók.

²⁰ Forrás: Szerb László-Zoltán J Ács-Ulbert József-Bodor Éva: Global Entrepreneurship Monitor – Az új vállalkozások gazdaságra gyakorolt vizsgálata nemzetközi összehasonlításban 2001-2003-ban. A tanulmány megjelent a VIII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia előadásait ismertető konferencia kötetben (Pécs, 2004. október 21-22.)

3. A leginkább és legkevésbé vállalkozó országok Ázsiában mutathatók ki. A vállalkozások abszolút száma tekintetében a fejlődő ázsiai országok, közöttük Kína és India vezeti a világrangsorot;
4. A volt brit gyarmatok vállalkozói hajlandósága is átlag felettinek mondható;
5. A közép-kelet-európai országok vállalkozói hajlandósága az Unió átlagánál kisebb.

Magyarország régióon belüli helyzete jónak mondható: **a TVM itt a régió legmagasabb értékét éri el** (2001-ben 11,4, 2002-ben 6,6 volt). Ennél általános viszonyítási alapként figyelembe kell venni, hogy a legmagasabb TVM értéket 2002-ben Thaiföld érte el 19,0 százalékkal).

A VVM számítások főbb eredményei a következőkben foglalhatók össze:

1. A cégek legmagasabb aktivitása a Latin-Amerikai országokban mutatható ki;
2. Az új tagországok az élcsoporthoz Szlovénia került, ahol a vállalkozások 16%-a minősül vállalkozóinak, és amely vállalkozásokban a munkaerő 17%-át foglalkoztatják;
3. Az átlagtól némileg elmaradva **Magyarország a középmezőny második felébe került** (itt a cégek 9 százaléka innovatív és ezeknél alkalmazzák a foglalkoztatottak 12%-át). A magyar VVM érték 1,82 (az EU átlag 1,75);

Az elemzés végeredményeként megállapítást nyert, hogy **Magyarországon az új vállalkozásokban létesített munkahelyek száma** ebben az időszakban **188 ezer fő lehetett**. Ezeknél az eredményeknél azonban figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a vizsgált évek még a világgazdasági válságot megelőző, jó konjunktúrájú évek számíthatnak, amikor a vállalkozások aktivitási és foglalkoztatási hajlandósága élénken mondható volt.

Az előbbieken bemutatott többoldalú (új, régi, kis-közép és nagyvállalatokra egyaránt kiterő) uniós foglalkoztatáspolitikai tapasztalatait foglalta össze **az Európai Unió Lisszaboni Programja** (2000). Ez, mint ismeretes a Közösség versenyképessége növelésének egyik legfőbb útjaként – 2010-re – a foglalkoztatási ráta 70, a nők foglalkoztatási színvonalának pedig 60%-ra való növelését tűzte célul. Ennek a közösségi igénynek a megvalósításhoz **a 2005. évi Európai Tanácsi értekezleten egy gazdaságpolitikai iránymutatást fogadtak el**. Ebben az iránymutatásban az ún. Win Kok jelentésre (2004) támaszkodva nyolc pontban foglalták össze a szükséges tennivalókat. Ezek az alábbi elemeket foglalják magukba:

1. teljes foglalkoztatás, a munka minőségének a javítása, a szociális kohézió erősítése;
2. a munka életciklus alapú megközelítésének elősegítése;
3. a munkavégzés vonzóvá és kifizetődővé tétele;
4. a munkaerő-piac igényeinek az összehangolása;
5. rugalmasság és biztonság megteremtése a munkaerő-piacon;
6. foglalkoztatás-barát munkaerőköltség-fejlesztés biztosítása;
7. humán-erőforrás befektetések fokozása;
8. képzési rendszerek új munkahelyi körülményekre figyelemmel történő kiigazítása.

Az itt felsorolt iránymutatások természetesen még a világgazdasági válság előtti, de már akkor sem minden részében reálisnak tekinthető foglalkoztatási célokat fogalmaznak meg (gondoljunk csak mindjárt az elsőként említett teljes foglalkoztatásra, amely még a holland értelmezés és példa alapján sem tűnt 2010-ig az Unió egészében teljesíthetőnek).

Más felzárkózó (átmeneti) országok, köztük Magyarország is kiemelt hangsúlyt fektetett a működő tőke importra. Ennek eredményeként számos új, piacképes termék előállítására

alkalmas „zöld mezős” beruházás valósult meg, amelyek néhány év alatt világszínvonalú (vagy ahhoz közelítő) termelékenységűt értek el és az országon belüli növekedési rangsorban is egyre nagyobb részesedésre tettek szert. Ehhez társult ugyanakkor az, hogy ezekben az országokban a zömmel hazai tulajdonú kis- és közepes vállalkozások fejlesztésére – múltból öröklött tőkehiányos környezetben – nem jutott elég fejlesztési erőforrás. Emiatt ezek nemzetgazdaságon belüli „súlya” fokozatosan csökkent, legyen az akár a GDP-hez való hozzájárulás, vagy akár az alkalmazottak arányának mutatója. Ha röviden jellemezni akarnánk ennek a sokak által „duálisnak” nevezett gazdasági fejlődési időszaknak a legfőbb eredményeit, akkor **azt lehet mondani, hogy „a gazdasági növekedés oltárán jórészt feláldoztuk a foglalkoztatás növeléscéljait”**. Ez a folyamat, a foglalkoztatási szerkezetben úgy valósult meg, hogy a gazdasági növekedést meghatározó nagy és középvállalatokban a foglalkoztatottak száma csökkent, a kevésbé produktív kis és mikro vállalkozásokban dolgozók száma viszont ezt kissé meghaladó növekedést mutatott. Mindez végső soron nem volt képes ellensúlyozni a piacgazdasági átalakulással együtt járó nagy foglalkoztatási szint süllyedés hatásait. **Ez tehát egy a szükségesnél kevésbé optimálisnak tekinthető termelési és foglalkoztatási fejlődés következménye.**

Az előzőekben vázolt kedvezőtlen hazai foglalkoztatási trendeket felismerve és a hazai feltételeket alapul véve **a magyar kormányzati foglalkoztatáspolitikát az uniós irányelveknél realitásosabb célokat fogalmazott meg**. Ezek a következőkben foglalhatók össze:

- a gazdasági aktivitás növelése;
- a foglalkoztatás bővítése, több munkahely létesítésével ²¹;
- a munkaerőpiacra való be- és visszalépés segítése;
- a munkavállalás esélyegyenlőségének mindenki számára való biztosítása. Mindennek érdekében:
 - az aktivitás területi különbségeinek a csökkentése;
 - a kereslet-kínálat összhangjának a megteremtése;
 - a foglalkoztatás és képzés közötti összhang erősítése.

Egy megújuló foglalkoztatáspolitikai részkonceptió alapjai

A magyar foglalkoztatási szint immár hosszú távon és rendszeresen mintegy 6-8 százalékponttal elmarad az uniós átlagtól. Még nagyobb a különbség, ha a legjobb eredményt elérő tagország (Dánia) eredményét vennénk célba, amelytől való távolságunk 18-22 százalékpont.

Az elmaradás részben annak a következménye, hogy a rendszerváltozást követő piacgazdasági átalakulás nyomán közel 1,5 millió munkahely szűnt meg. Annak részben előnytelen hatásai ugyan a későbbiekben részben ellensúlyozni lehetett a nagyarányban beáramló működő tőke által létesített munkahelyekkel, de ezek olyan fejlesztéseket eredményeztek, amelyeknél a munka termelékenysége jelentősen meghaladta a termelés növekedésének az ütemét, és nem eredményeztek a korábbi nagy visszaesést ellensúlyozó új munkahelyeket. Ez részben azzal hozható kapcsolatba, hogy a hazai célzatú fejlesztések viszonylag háttérbe szorultak. Ez hátrányt jelentett a foglalkoztatást növelő (munkaigényes) szektorok fejlesztése esetén. A problémák gyökere tehát szerkezeti fejlesztési hibákra is visszavezethető, amelyeknek növekvő területi hátrányai is jól kimutathatók.

²¹ A válság éveiben ezt értelemszerűen a meglévő munkahelyek megőrzésének célja váltotta fel.

A magyar foglalkoztatási színvonal relatíve alacsony értéke két tényező (a nemzetközi viszonylatban alacsony aktivitási ráta és a tartós munkanélküliek nagy és nehezen „ledolgozható” hányadának) eredménye. A magyar munkanélküliségi ráta ugyan relatíve nem rossz (az elmúlt egy évtized egészében az uniós átlag alatti), de növekvő tendenciájú, amely jelentős szerkezeti és versenyképességi problémákra utal.

Különösen erős az alulfoglalkoztatás az alacsony képzettségű vidéki munkavállalók körében, amelyet még esetenként területileg koncentrálódó etnikai különbségek és életkori sajátosságokra visszavezethető diszkriminációs jelenségek is súlyosbítanak. Egyes népesség csoportoknál az alulfoglalkoztatásnak etnikai és nemenkénti különbségekre visszavezethető okai is vannak. Különösen magas a munkanélküliség egyes kelet, észak-kelet, és dél-magyarországi régiókban, amelyekben a roma lakosság nagy hányada lakik. Jelentős mértékű foglalkoztatási hátránnyal indulnak még a pályakezdő fiatalok és a részben még mindig történelmi, illetve a hagyományos családmóddal alapján korlátozottan szűk foglalkozási szerepkörre ítélt női munkavállalók is. E mellett többszörösen nehéz elhelyezkedniük a testi fogyatékkal élő, korlátozott munkaképességű embereknek és az idős korosztályhoz tartozó, alacsony képzettségű rétegnek. Időnként ezek az időskori elhelyezkedési nehézségek azzal is kapcsolatba hozhatók, hogy a magyar gazdaságban kampányszerű létszám leépítésekre került sor. Elemzéseinkben ezekkel a helyi és korosztályos különbségekkel kiemelten foglalkozunk, főleg azért, mivel ezek a csoportok azok, amelyek a leggyorsabb növekedési potenciált jelentő kettős (intenzív és egyben extenzív elemeket is magában foglaló) fejlesztési politika legnagyobb munkaerő tartalékát jelenthetik az ország számára.

Elemzésünkben kiemelten nagy súlyt helyeztünk három munkaerő csoport (a mélyszegénységben élő többszörösen hátrányos családok, ezen belül a romák, valamint a csökkent munkaképességű férfiak és a nők) foglalkoztatási gondjainak a bemutatására, alulfoglalkoztatásuk okainak a feltárására. Bemutatjuk az ennek megszüntetésére tett eddigi intézkedések kudarcainak főbb okait és tanulságait, például az ún. szociális földprogram és a különféle egyéb szociális segélyezési intézkedések, közmunkák elaprózottságának, koncepciótlanságának és alacsony hatékonyságának a hatásait. Rámutatunk arra, hogy az ezekre fordított források koncentrációjával, **célirányos és munkára ösztönzőbb felhasználásával** több csoportnál is az eddigieknél jobb foglalkoztatási eredményeket lehetne elérni.

Történelmi és nemzetközi tapasztalatok, valamint számos helyi (kistérségi, kistélepusú) foglalkoztatás növelő kezdeményezés példája alapján javaslatot teszünk **egy kétpilléres magyar foglalkoztatási politika** kialakítására. Ezen belül:

- az első pillért a piacgazdasági viszonyok között hatékonyan alkalmazott, de megfelelő oktatási (képzési) és foglalkoztatás ösztönző adó és járulék politikával kiegyenlített, a keresleti-kínálati viszonyok mellett működtetett **üzleti foglalkoztatás politika** jelentheti;
- a másik pillért a nonprofit szektorban működtetett, meghatározott hátrányos csoportok foglalkoztatásának növelése céljával létrehozott és koncentrált állami támogatásban részesített **szervezetek és szövetkezetek** létrehozása képezheti

A többszörösen hátrányos helyzetű és gyakran mélyszegénységben élő csoportok foglalkoztatásához természetesen megfelelő számú **új munkahelyet** is kell létesíteni. Ehhez a sikeres kohéziós teljesítményt felmutató több uniós tagország-, és számos korábbi foglalkoztatás növelő program példája alapján egyfelől a szakképzés hatékonyságát és gyakorlati igényekhez való rugalmas alkalmazkodását lehetővé tevő **szakiskolai programokra** és az általános képzettségnek ehhez alapot nyújtó, vasárnapi népiskolai képzés

elterjesztésére lenne szükség. Ilyen intézkedésekkel az eddigieknél jobban illeszthető lenne a nagyszámú munka nélkül élő lakosság munkaerő kínálata a tényleges munkaerő kereslet struktúrájához. Emellett hosszabb távon kiemelt szerepet kellene szánni olyan **közmunkákra**, mint például a Vásárhelyi tervre. Ennek intenzív megvalósítása esetén jelentős számú képzetlen és mélyszegénységben élő, területileg is könnyen mobilizálható falusi ember önbecsülést nyújtó foglalkoztatására nyílna lehetőség. A meglévő állami és uniós források egy részét ezért erre és ehhez hasonló munkaigényes programokra kellene koncentrálni.

Az alacsony magyar foglalkoztatási ráta egyik okaként szokták megemlíteni, hogy a mélyszegénységben és gyakran szociális segélyen élő szakképzetlen rétegek foglalkoztatási hajlandósága is alacsony. Valóban, a rendszeres szociális és egyéb (például gyermek) támogatásokra fordított állami és társadalmi támogatások több esetben egyes emberek (családok) szintjén olyan összeget tesznek ki, amely eléri, vagy talán még meghaladja a minimálbér összegét. Ilyen körülmények között – különösen, ha még a segélyeket ki tudják egészíteni fekete vagy alkalmi munkavégzéssel szerzett jövedelmekkel – a foglalkoztatásukra szervezett közmunkák nem elég vonzóak.

A mélyszegénységben élő családokból kikerülők alulképzettsége – az esetek egy jelentős részében – fokozott társadalmi támogatás mellett és pozitív diszkrimináció esetén is – jelentős arányban újrateremtődik. Különösen igaz ez a cigány lakosság egyes mélyszegénységben élő rétegeire, amelyek a tradicionális életmódjuk és a nagycsaládos életforma miatt különösen ki vannak téve ennek az alulképzettségnek az újrateremtésére. Ezért vetődött fel több, a cigányság foglalkoztatási, felzárkóztatási kérdéseivel foglalkozó szakemberben annak a történelmi példának az alkalmazhatósága, amelyet az izraeli kibucok jelentettek a zsidóság történetében. Ez a magyar szövetkezeti jogrendszerbe is beilleszthető és különböző fejlettségi viszonyokhoz, feltételekhez is jól hozzáigazítható **szövetkezeti gazdálkodási forma** azért lehet – megfelelő állami segítség mellett – a cigányság foglalkoztatási, integrált képzési és megélhetési gondjainak az egyik alternatív megoldása, mert nagyfokú öngazgatási lehetőséget nyújtva komplex módon képes a cigányság társadalmi integrációját, és méltó megélhetését, valamint sajátos kultúrájának a megőrzését lehetővé tenni. A tanulmány az előbbiekben felvázolt komplex, és a mindenkor foglalkoztatási, megélhetési, képzési, gondoskodási szükségleteket és lehetőségeket maximálisan figyelembe vevő szervezeti, gazdálkodási formára példát nyújtó kibucok rövid fejlődéstörténeti áttekintésével érveket próbál nyújtani egy, a cigánysághoz igazítható szövetkezeti megoldás mellett. Ezeknek azonban nem csupán etnikai alapú megközelítése képzelhető el, hanem akár vegyes összetételű (többségi-kisebbségi lakosságra egyaránt kiterjesztett) települési és kistérségi változatai is. Egy-egy jó szervezőképességű polgármester vezette településen ilyen példa ma már nem számít ritkaságnak, ezekről napjainkban, a médiákban is hallani. **Ezek jellemzője, hogy a térségi foglalkoztatás javítására létrehozott nonprofit vagy szövetkezeti jellegű termelő- és szolgáltató szervezetben külső szakemberek bevonásával jól szervezett munkavégzést és piacképes, az átlagnál magasabb hozzáadott értékű termelést (szolgáltatást) próbálnak meghonosítani.** Ehhez természetesen arra is szükség lehet, hogy a leginkább érintettek is, egyetértsenek ezekkel az **önerőre építő foglalkoztatás** növelő megoldásokkal. Itt is fontos, különösen a kezdeti években az önkéntesség, és kellő állami pénzügyi és szakmai segítség.

A **nők foglalkoztatási** színvonala a tények szerint majd minden uniós országban alacsonyabb, mint a férfiaké. Ennek országonként gyakran különböző történelmi, társadalmi okai vannak. A női nem alulfoglalkoztatása azért is bonyolult kérdés, mivel egyes korcsoportjaik társadalmilag többlet szerepvállalásra vannak „ítélve”; azaz nem csupán a

maguk, illetve családjuk megélhetéséről, egyéni karrierjük építéséről kell gondoskodniuk, hanem a gyermekvállalásról, és külön törődést igénylő felnevelésükről is a nagyobbik részt kell vállalniuk. E többlet terhek miatt a nőknek munkájához, hivatásuk ellátásához az átlagnál nagyobb támogatást kell nyújtani. Ezek egy része például a gyermekvállalási kedvezmények formájában a kezdeti időkre ma már többnyire rendelkezésre áll (példaként a GYES, GYED intézménye említhető meg). Gondot főként a vélt vagy valós terhekkel együtt járó félelmek által generált kisebb-nagyobb munkaerő keresleti diszkrimináció, illetve az „női foglalkozások” szűk keresztszete és gyakran alacsonyabb képzettségi, szakismereti kínálati összetétele jelent. Ezeket részben a szakképzettség növelésével, munkaerő kereslethez való jobb hozzáigazításával és a családon belüli többlet feladataik megkönnyítésével lehet megoldani. Ilyen segítségként vehető számításba például a rugalmas munkavégzés, a meghatározott idejű szerződéssel foglalkoztattak, továbbá a részfoglalkozásúak részarányának a növelése. Ez utóbbi munkavégzési formával különösen nagy sikereket értek el például Hollandiában, bár nem csupán a női foglalkoztatási viszonyok javítására, hanem a munkanélküliség általános visszaszorítására is igénybe veszik ezeket a foglalkoztatási módozatokat.

Hasonlóan kedvező feltételt jelentenek egyes részleges (segélyezést és tényleges munkavégzést is egyesítő) megoldási módok a **csökkent munkaképességűek foglalkoztatásában** és emberibb életviteli körülményeinek a megoldásában is. A rokkantsági nyugdíjat korábban – a transzformációs válság időszakában – egyfajta menekülési útként használtuk. Emiatt Magyarországon jóval nagyobb a csökkent munkaképességű lakosság aránya, mint számos hozzánk hasonló uniós tagországban. Ezért az utóbbi években szigorításokat vezettek be a rokkanttá nyilvánítás szabályaiban, azonban ez csak évek múlva vezethet e népesség csoport arányának normalizálódásához. Ebből következik, hogy a csökkent munkaképességű emberek részleges foglalkoztatásával is jelentős munkaerő tartalékot lehetne kihasználni. Ehhez azonban sajátos feltételeket biztosító és ezért nem üzleti alapon működtetett munkahelyek tömegére is szükség lesz. Fontos az is, hogy a munkaképességük akár részleges visszaszerzéséhez is megfelelő egészségügyi programok révén kellő társadalmi segítséget kapjanak.

Az **időskorú népesség** foglalkoztatását esetenként jelentős mértékben befolyásolják a nyugdíj szabályok változásai. Ezeket sokszor a foglalkoztatási gondok megoldásaként egyfajta zsilipként használt az állami vezetés. Ezzel függ össze az a tény, hogy a nyugdíjasok átlag életkora ma még az esetek jelentős részében alacsonyabb, mint amit a hivatalosan megszabott nyugdíj korhatár jelent. Emiatt a nyugdíjasok között jelentős számban vannak jól képzett és alkalmanként jól foglalkoztatható, munkaképesek. Ez a réteg, megfelelő foglalkoztatási formák mellett egyfajta **puffer szerepet is betölthet** a munkaerő-piacon. A nyugdíjrendszer módosításai ma már egyértelműen a korhatár emelése irányában változnak, ezért ez a tartalék idővel minden bizonnyal csökkenni fog. Ahhoz, hogy ezt a tendenciát ellensúlyozni lehessen, lépéseket kell tenni az idősek foglalkoztatásával szemben kialakult egyes hamis félelmek feloldására is.

A magyarországi alacsony aktivitási ráta másik oka a fiatal népesség tanulási részvételi arányának és időtartamának a növekedése. Ez az utóbbi években párosult egyfajta felsőoktatási tömegtermelési hajlammal, amely mindkét piaci résztvevőt (a fiatalokat és a felsőfokú oktatási intézményeket) egyaránt érdekeltté tette a felsőfokú képzésben. Ez egyes területeken munkaerőhiányt, más területeken pedig foglalkoztatási (túlképzési) gondokat okozott. Ezért a **foglalkoztatási és oktatási politika szigorúbb összehangolására** is szükség van. E mellett javítani kell egyes fiatal korcsoportok munkaerő kereslethez igazodó továbbképzési lehetőségeit is, és lépéseket kell tenni a fiatalok egyes területeken fellelhető

idősek foglalkoztatásának kizorító hatása ellen. El kell érni, hogy a társadalom minden tagjának hasznot hozó (optimálishoz közeli) arány alakuljon ki a fiatalok és az idősek foglalkoztatási jellemzői között.

Összességében megállapítható, hogy **Magyarországon ma még bőven van gazdaságfejlődési tartalék. Ezek megfelelő ösztönzésével, képzésével és munkaerő irányítási módszerek közbeiktatásával való aktivizálásával a termelés akár több százezer emberrel való extenzív növelésére is lehetőség nyílik.** Ez abban az esetben, amikor a külső és belső üzleti konjunktúra a válság elmúltával fellendülő szakaszba jut, jelentős gazdasági növekedést, de mindenképpen felzárkózást eredményező fejlődési pályát jelenthet Magyarország számára. Amennyiben a kedvező konjunktúrájú időszak bekövetkeztére még éveket várni kell, akkor is – az általános üzemi és társadalmi költségek csökkentése révén – hozzásegítheti a nemzetgazdaságunkat egy gyorsabb kibontakozáshoz és egy újbóli növekedési pályához való csatlakozáshoz. Ehhez természetesen arra is szükség van, hogy a népesség azon csoportjainak foglalkoztatását elősegítsük, amelyek önerőből rövidtávon nem képesek a társadalom aktív tagjaivá válni.

3.3.4. Kutatás-Fejlesztés stratégia

Az Európai Unió már a múlt század nyolcvanas évtizedében tudatában volt annak a ténynek, hogy a globális piacokon – a legnagyobb versenytársaihoz képest – folyamatosan teret veszít, emiatt sokoldalú modernizációra van szükség. Az Európai Unió versenyképességének javítását az Unió vezetése a 2000 márciusában elfogadott **Lisszaboni Program** révén tervezte 10 éves távlatban elérni. A Lisszaboni Program főbb céljai között kiemelt szerepet szántak a **tudásalapú társadalomnak és gazdaságnak.** Ennek egyik legfőbb eszköze **a tagországok K+F tevékenységének és innovációs potenciáljának az erősítése,** hatékonyságának javítása. E mellett arra is szükség van, hogy egyes nemzeti keretekben nehezen megoldható modernizációs feladatokat közös erőfeszítéssel valósítsák meg. Ezeket a közös kutatási-fejlesztési feladatokat segítheti az **Európai Kutatási Térség,** illetőleg az **Európai Kutatási-keretprogramok** rendszere. Jelenleg ennek már a második, 2007–2013. évre vonatkozó változata van érvényben. E négy célkitűzés köré feladatokat szerveztek az alábbiak szerint:

- **együttműködés:** a vállalkozások és az egyetemek közötti tudományos és fejlesztési kooperáció ösztönzése a kulcsfontosságú technológiai ágazatokban;
- **ötletek:** a tudomány határait érintő alapkutatások támogatása;
- **emberek:** Európa és a világ más részei kutatói mobilitásának és pályafutás-fejlesztésének a könnyebbé tétele;
- **kapacitások:** az Európa virágzó tudásalapú gazdasággá válásához szükséges kapacitások fejlesztése.²²

A K+F tevékenység fejlesztésére, hatékonyságának a növelésére nem csupán az uniós tagországok legnagyobb versenytársaikhoz történő felzárkózása, versenyképességének a növelése miatt van szükség, hanem a jelenlegi világválságból való mielőbbi kilábalás érdekében is. A korábbi tapasztalatok szerint ehhez az innováción keresztül vezet a leggyorsabb és egyben a legrövidebb út.

²² Forrás: Európai Unió: Általános jelentés (2007) és Competitiveness and Innovation Framework Programme (CIP) 2007-2013.

A kutatás-fejlesztési ráfordítások egy-egy országra jellemző súlyát, kiterjedtségét és alkalmazásának intenzitását elsőként a következő táblázatban szereplő indikátorok alapján lehet megítélni:

17. sz. táblázat

A K+F ráfordítások uniós tagországok szerinti jellemzői

Ország/ország csoport megnevezése	K+F kiadás (millió euró)	K+F intenzitás (K+F kiadások aránya a GDP százalékában)			Kutatók és mérnökök aránya (összes foglal- koztatottak száma = 100)
		2006*	2000	2005	2006**
EU-27	212837***	1,86***	1,84	1,84***	4,8***
Ausztria	6324***	1,91***	2,41***	2,45***	3,0
Belgium	5798***	1,97	1,84	1,83***	7,9
Bulgária	121	0,52	0,49	0,48	3,0
Ciprus	62***	0,24	0,40	0,42	4,2
Csehország	1761	1,21	1,41	1,54	3,3
Dánia	5349***	2,24	2,45	2,43***	6,0
Észtország	151***	0,61	0,93	1,14***	4,0
Finnország	5761	3,34	3,48	3,45	6,7
Franciaország	37983***	2,15	2,13	2,12***	4,8
Görögország	1223***	..	0,58	0,57***	4,3
Hollandia	9168***	1,82	1,73***	1,72***	5,6
Írország	2306	1,12	1,26	1,32	6,8
Lengyelország	1513	0,64	0,57	0,56	5,2
Lettország	112	0,44	0,56	0,69	3,4
Litvánia	191	0,59	0,76	0,80	4,1
Luxemburg	497***	1,65	1,57	1,47***	5,6
Magyarország	900 (17)	0,78 (19)	0,94 (16)	1,00 (17)	4,2 (17)
Málta	28***	..	0,54	0,55***	3,9
N.-Britannia	31828	1,85	1,76	..	4,9
Spanyolország	11382***	0,91	1,12	1,16***	4,6
Németország	58231***	2,45	2,48	2,51***	5,7
Olaszország	15599	1,05	1,10	..	3,1
Portugália	1201	0,76***	0,81	..	2,7
Románia	444	0,37	0,41	0,46	4,0
Svédország	11691	..	3,89***	3,82	6,5
Szlovákia	217	0,65	0,51	0,49	3,0
Szlovénia	486***	1,41	1,46	1,59***	5,5
EU maximum	Németország	Finnország	Svédország	Svédország	Belgium
EU minimum	Málta	Ciprus	Ciprus	Ciprus	Bulgária, Ausztria és Szlovákia

Forrás: Eurostat – EU-27 R&D spending stable at 1,84 of GDP in 2006 (News release 34/2008, 10 March 2008)

Megjegyzés: */ Portugália és N.-Britannia 2005. évi adata. Luxemburg 2005. évi adata. **/*** / Előzetes, illetve becsült (prognosztizált) információk. Magyarországnál a viszonyítást megkönnyítendő zárójelben megadtuk az adott mutató magyarországi szintjéhez tartozó Unión belüli „helyezési számát” is.

A K+F tevékenység eredményességéhez többnyire jól képzett kutatókra/mérnökökre, munkájukat megkönnyítő segédszemélyzetre és „optimális méretgazdaságot” figyelembe vevő forráselosztásra van szükség. Széles kutatási spektrum mellett ilyen

adottságokkal többnyire csak a nagy népesség számú, fejlett gazdaságú országok rendelkeznek. **A kisebb és főleg a felzárkózási szakaszban lévő országokban csak szerényebb forrás- és személyzeti igényű kutatásokkal és a nemzetgazdaság legdinamikusabban fejleszteni szándékozott részére összpontosító forráselosztással lehet a siker reményében a versenyt felvenni.** A táblázat első oszlopában dokumentált adatok szerint Magyarország (az 1000 millió eurót el nem érő K+F ráfordítási adatával) ez utóbbi csoportba tartozik. Ezért **a gazdasági növekedésünk megújításhoz olyan K+F stratégiára van szükség, amely az alkalmazott kutatási, fejlesztési erőforrásaink nagy részét²³ az ún. húzó, vagy potenciálisan húzó ágazatokra összpontosítja.** Mivel ezek jelentős hányada többségi külföldi tulajdonú²⁴ vállalkozást jelent (gondoljunk csak a híradástechnikai és gépjárműipari, gyógyszeripari, de még az élelmiszeripari vállalkozásaink nagy részére), ezért ahhoz, hogy az „erőkoncentráció” ilyen körülmények között is meg hozza a kívánt eredményt, **nemzetközi együttműködésre is szükség van.** Annál is inkább ebben kell gondolkodnunk, mivel a globalizáció korában nagyon sok piacvezető termék széleskörű termelési és fejlesztési együttműködésben valósul meg. Ilyenre már nálunk is vannak példák, gondoljunk csak az Audi, vagy a Nokia Magyarországra telepített kutatás-fejlesztési részlegeire. Ezen túlmenően csak nemzetközi összefogással van esély olyan jelentős kihatású újszerű fejlesztési eredményekre, amelyek a recesszió időszakában is esélyt biztosítanak új piacok meghódítására, vagy a már meglévők bővítésére, vagy éppen megtartására. **Általános történelmi tapasztalat ugyanis, hogy a válságból kikerülni és kihasználni a recesszióból fellendülő gazdaság által nyújtott esélyeket csak innovatív vállalatok képesek.**

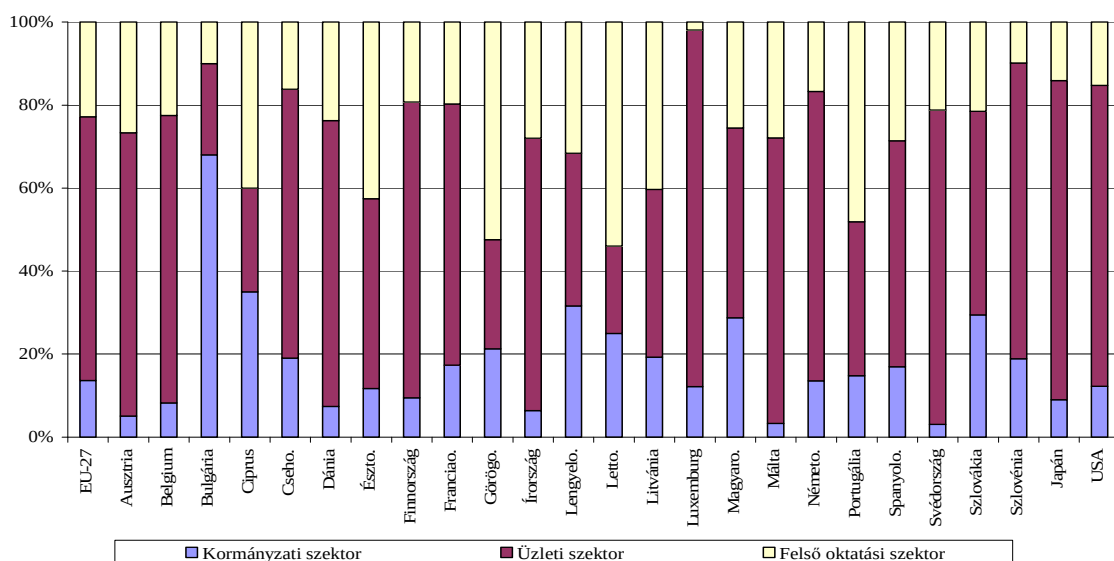
A K+F ráfordítási rangsorok mutatta kép értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a költségek mekkora hányadát finanszírozzák közvetlenül a vállalkozások és mekkora rész jut az államra vagy egyéb finanszírozókra (például alapítványokra, esetleg külföldre). Az egyes országok **finanszírozási arányai** a következő ábra segítségével tekinthetők át. Ennek alapján jól érzékelhető az új tagországok többségének az a – korábbi állami finanszírozási dominanciára visszavezethető – sajátossága, amely még mindig nagy szerepet szán az államháztartás szerepvállalásnak. Az állami finanszírozású K+F tevékenységeknek különösen kiugró aránya van például Bulgáriában, ahol a teljes K+F közel 70 százalékát még mindig az állami költségvetés finanszírozza. Ugyanez az arány az Unió átlagában 15 százalék körül van, a leginkább K+F orientáltságú skandináv országokban pedig 10 százalék alatti ez a hányad. **Magyarországon az állami finanszírozás aránya közel 30 százalék – a felsőoktatás K+F ráfordításai nélkül –, amit túlnyomó részben szintén az állam finanszíroz.** Bár ehhez hozzá kell tenni azt a tapasztalati tényt is, hogy ez utóbbiak jelentős részben inkább az oktatási tananyag bővítését szolgáló ráfordítások, semmint közvetlen termelési és szolgáltatási célú tevékenységek.

²³ K+F erőforrások alatt itt az összes, tehát a vállalati, állami és egyetemi szinten finanszírozott kutatás-fejlesztési ráfordítások összegét értjük.

²⁴ Intézetünk egy korábbi (2007. évi) felmérése szerint – lásd ECOSTAT: „A magyarországi vállalkozások gazdálkodásának jellemzői” című kiadványának 57. oldalát – „a vállalkozások tulajdonosi szerkezete az ezredfordulóra kialakult. A szűkös hazai fejlesztési források miatt a magánosításban a külföldi tőke szerepe volt a domináns, ami napjainkban is érződik és jól kimutatható. A 40 százalékot meghaladó külföldi tőke aránya a jegyzett tőkében nemzetközi összehasonlításban is kiugróan magas.” Az átlag mögött azonban vállalat csoportonként jelentős különbségek vannak. A hivatkozott tanulmány szerint a mikro- és kisvállalkozásoknál a külföldi tőke részesedése 20-30 százalék közötti, ugyanez a középvállalatoknál 40, míg a nagyvállalati körben már akkor átlépte az 50 százalékot.

16. sz. ábra

A K+F ráfordítások fő finanszírozók szerinti megoszlása (összes K+F = 100)

Forrás: Eurostat – Science, technology and innovation in Europe 2008. edition

Napjainkban, az államháztartási egyensúly majd mindenütt kimutatható megbomlása nyomán nyilvánvaló, hogy **a K+F orientáltság erősítésének egyetlen járható útja az üzleti finanszírozású vállalati K+F projektek arányának a növelése.** Ennek a finanszírozási szemléletváltásnak a jellemzőit (amely egyben egyfajta K+F tevékenységen belüli gyakorlatiasabb célok irányába történő szemléletváltást is igénylő folyamat), a vállalati forrásokból finanszírozott K+F ráfordítások GDP-hez viszonyított arányával, az ún. **BERD mutató** (Business Enterprise on R&D) relatív nagysága alapján lehet megfigyelni. **Az üzleti finanszírozású K+F tevékenység zömmel a régi piacgazdaságú országok jellemzője.** Magyarországon ennek aránya, a legutolsó tényévben (2006-ban) 0,48 százalék volt. Ez az indikátor még a GERD mutatónál is jóval nagyobb arányú a rangsort vezető „K+F hatalmaknál”. Svédországban például 2,79 százalék, Japánban 2,62 százalék, Finnországnál 2,46 százalék, Svájcnál 2,14, és az USA-ban 1,84 százalék. Nálunk kisebb BERD adatot csak három, uniós tagországnál mutattak ki. Ezek: Portugália 0,35 százalék, Szlovákia 0,21 százalék és Lengyelország 0,18 százalék. Az üzleti finanszírozású, gyakorlatiasabb célú kutató-fejlesztő tevékenység kisebb súlya ezen országok GDP növekedésének a potenciálisan lehetségeshez képest kimutatható, átlagot meghaladó lemaradásában is kifejezésre jut. **Ennek a hátránynak a mértékét az ún. output gap mutatók fejezik ki. 2008–2009-ben ez Magyarországon, az aktuális Konvergencia Programban bemutatott számítások szerint 0,8, illetőleg 0,5 százalék volt.** Ez azért különösen sajnálatos helyzet, mivel azt tükrözi, hogy **a legnagyobb tőkeerővel rendelkező külföldi tulajdonú vállalkozások ma még kevésbé hajlandóak az új tagországokban lévő leányvállalataikhoz telepíteni a K+F kapacitásaikat.** A magyar tulajdonú vállalkozások viszont nem elég tőkeerősek ahhoz, hogy önmaguk (jelentős állami segítség nélkül) végezzenek nagyobb arányban kutatás-fejlesztési tevékenységet. A vállalatnagyság és a K+F koncentráció közötti kapcsolat jól megfigyelhető a következő táblázat adatain keresztül.

**Az üzleti K+F ráfordítások vállalatnagyság szerinti megoszlása
néhány kiemelt tagországban (a 2004. évben)**

Ország	Mértéke.	Vállalatnagyság (foglalkoztatott/vállalat)					Összes
		0-9 fő	10-49 fő	50-249 fő	250-499 fő	500 fő<	
EU-27	M €	1408	5872	14257	8700	93345	123582
	%	1,1	4,8	11,5	7,0	75,5	100,0
Magyarország	M €	10	20	23	23	220	296
	%	3,4	6,8	7,8	7,8	74,3	100,0
Svédország	M €	-	-	964	455	6466	7886
	%	-	-	12,2	5,8	82,0	100,0
Németország	M €	70	668	2448	1705	33139	38029
	%	0,2	1,8	6,4	4,5	87,1	100,0
Dánia	M €	148	357	518	413	1919	3355
	%	4,4	10,6	15,4	12,3	57,2	100,0
Finnország	M €	80	268	403	338	2595	3684
	%	2,2	7,3	10,9	9,2	70,4	100,0
Szlovénia	M €	9	11	52	16	166	254
	%	3,5	4,3	20,5	6,3	65,4	100,0
Csehország	M €	16	62	176	81	365	700
	%	2,3	8,9	25,1	11,6	52,1	100,0
Lengyelország	M €	3	18	106	73	126	326
	%	0,9	5,5	32,5	22,4	38,7	100,0
Szlovákia	M €	4	5	33	19	26	87
	%	4,6	5,7	37,9	21,8	29,9	100,0

Forrás: Eurostat – Science, technology and innovation in Europe, 2008 Edit ion

Ahhoz, hogy ezen a helyzeten változtatni lehessen, **az államnak az eddigieknél nagyobb súllyal részt kell vennie a K+F tevékenységek finanszírozásában.** Ez a tendencia azonban újabban többnyire nem közvetlen finanszírozás formájában érvényesül, hanem közvetett módon, adókedvezmények nyújtásával. 2008-ban például már 21 OECD ország biztosított adókedvezményt az üzleti K+F-re, szemben az 1995. évi helyzettel, amikor még csak 12 ország élt ezzel az eszközzel. Sőt ezekből az adatokból az is kimutatható, hogy nem csupán az adókedvezmények száma, hanem a mértéke is növekedett.

A magyar kormány középtávú (2007–2013. évi) tudomány-, technológia- és innováció-politikai (TTI) stratégiájának tervezetében (munkaanyagában) a K+F és innovációs politikában tervezett előrelépésnek a következő súlypontjait határozták meg:

- a vállalati források aktivizálása (2010-re a GDP 1,4, 2013-ra 1,8%-ot tenne ki a GERD mutató értéke. Ezen belül a vállalkozások részesedése 2010-re érje el a 45, 2013-ra az 50%-ot);
- az innovációs ráfordítások célaránya 54%;
- Magyarország összevont innovációs indexe 2013-ra érje el az uniós átlagot;
- a műszaki és természettudományos szakemberek aránya 2010-ben a foglalkoztatottak 5,5, 2013-ban pedig a 6,0%-át tegye ki;
- a piacon forgalomba kerülő új termékek aránya 2010-re érje el a teljes árbevétel 5,0, 2013-ban pedig a 6,0%-át;

- az egymillió főre jutó EPO szabadalmak száma 2010-ben 24, 2013-ban 28 legyen;
- a korai fázisú kockázati tőke aránya 2010-ben a GDP 0,005%, 2013-ban 0,006%-a legyen.

Ez a tervezet még nem került elfogadásra, és a jelenlegi válság helyzetben különösen a 2010-re előirányzott szintek tűnnek eléggé irreálisnak. Nyilvánvaló, hogy ezeket a célokat csak a válság utáni években lehet irányadónak tekinteni. Ehhez azonban egy új kiinduló elemzésre és stratégiára lesz szükség.

Végül a teljes innovációs (kutatás-fejlesztés, beruházási) folyamat végeredményéről lehet képet nyerni a „high-tech” szektorok (létszám, termelési és értékesítési főirányok szerinti) arányai alapján. Ezek főbb 2007. évi eredményeit a következő táblázatban foglaljuk össze. Ennek alapján megállapítható, hogy a kilencvenes évek több, különböző multinacionális cég által megvalósított „zöld mezős beruházásnak” köszönhetően Magyarország „high-tech” pozíciói nemzetközi összevetésben jónak mondhatók. Ugyanez állítható az európai uniós adottságokra. Az EU vezető pozícióban lévő tagországainak jellemzői ugyanis minden tekintetben meghaladják a két legfőbb versenytárs (USA és Japán) jellemzőit és kivéve az exportmutatókat, még az uniós átlag is jobb, mint a két viszonyítási alapot jelentő nemzetgazdaság adata.

19. sz. táblázat

A high-tech szektorokban foglalkoztatottak és főbb kibocsátási irányok szerinti arányai

Indikátor megnevezése	EU-25	EU-15	Magyaro.	Vezető tagországok			USA	Japán
Medium-high/high-tech feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya	6,66%	6,71%	8,40%	Németo. 10,43%	Szlovénia 9,63%	Cseho. 9,42%	3,84%	7,30%
High-tech szolgáltatóknál foglalkoztatottak aránya	3,35%	3,49%	3,40%	Svédó. 5,13%	Izland 4,97%	Dánia 4,69%	-	-
High-tech export aránya	18,4%	17,7%	20,2%	Málta 55,9%	Luxemburg 29,5%	Írország 29,1%	26,8%	22,4%

Forrás: European Commission Directorate-General for Enterprise and Industry – European Innovation Scoreboard 2007, (Pro Inno Europe Paper N°6).

Ez a viszonylag kedvező magyar helyzetkép nem csupán a nemzetgazdaság egészére igaz, hanem még a regionális metszetre is. Az Európai Unió high-tech feldolgozóipara foglalkoztatottainak legjobb harminc (Top 30) körzete között a két első helyet elfoglaló régió Nyugat-Dunántúl és Közép-Dunántúl (4,8, illetve 4,4%-kal). A high-tech tudás intenzív szolgáltató szektorok rangsorában pedig Közép-Magyarország a hatodik (6,5%-os részaránnyal).²⁵

Magyarországnak sem a hosszútávon megfigyelhető szerény (az uniós átlagnál kisebb) K+F ráfordításai, sem a 2000. évet követő években kialakult fejlődési viszonyai nem segítették sem az innovációs tevékenység gazdasági növekedés megújítását előmozdító kiterjesztését, sem a műszaki-fejlesztések hatékonyságának növelését. A válság elmúltával és a magyarországi pénzügyi helyzet stabilizálása után ezért, a gazdasági növekedés megújításának egyik lényeges feltétele, hogy a K+F és a vállalati innovációs tevékenységek

²⁵ Forrás: European Commission Directorate-General for Enterprise and Industry – European Innovation Scoreboard 2007, (Pro Inno Europe Paper N°6).

állami támogatása és ösztönzése a korábbiaknál hangsúlyosabbá és szelektívebbé váljon. Erre azért van szükség, mert Magyarország nem tud az innováció élcsoportjába tartozó országokhoz hasonló arányú vállalati jövedelmet K+F-re és innovációra fordítani. Ezért a rendelkezésre álló szellemi és pénzügyi erőforrásainkat arra a néhány területre (alágazatra) kell koncentrálni, ahol az innovációs folyamatokat a legteljesebben és leghatékonyabban lehet végigvinni. Ilyen ágazatok lehetnek (eddig elemzéseink alapján) az élelmiszerlánchoz és a biokémiához tartozó ágazatok. Amennyiben ennek a sürgető gazdaságpolitikai váltásnak nem teszünk eleget, akkor Magyarország uniós felzárkózási folyamata nem csupán megakad, hanem hosszú távon is lemaradó pályára kerülhet. Ezzel függ össze, hogy az Európai Tanács a 2010 utáni Lisszaboni Stratégia munkálatait össze kívánja kapcsolni egy Európai Innovációs Terv kidolgozásával, emellett az OECD készülő Innovációs Stratégiáját is figyelembe kell venni. Egy új nemzeti fejlesztési stratégia kidolgozásának keretében elvégzett innovációs feladatterv munkálatai így módon megkönnyíthetik ennek az Európai Innovációs tervnek és az OECD Innovációs Stratégiája magyarországi előkészítő feladatainak a teljesítését is.

3.3.5. Az innováció makrogazdasági hatásainak elemzése az ECO-TREND modellel

Az ECOSTAT-ban folyó kutatásokhoz már évek óta használjuk, és folyamatosan fejlesztjük az ECO-TREND modellt, amely egy éves adatokon alapuló szimulációs makromodell. Ennek segítségével lehetővé vált a magyar gazdaságra vonatkozó – alternatív forgatókönyveken alapuló – közép-, illetve hosszú távú makrogazdasági prognózisok kialakítása, továbbá a gazdaságpolitikai döntések hatásainak vizsgálata, különböző gazdaságpolitikai scénáriók elemzése.

Az **alapváltozatban** feltételeztük, hogy a nemzetközi szabadalmak száma a korábbi trend szerint alakul, a GDP-arányos K+F kiadások, a kutatók aránya az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva és a high-tech ágazatokban foglalkoztatottak aránya az ipari foglalkoztatottságon belül a 2007. évi arányoknak megfelelő marad. Az arányok szinten tartásának feltételezése azt jelenti, hogy mind az államháztartás, mind a vállalati szektor nagyjából változatlan mértékben preferálja az új technológiák és eljárások bevezetését és a K+F tevékenységek finanszírozását.

Az **optimista scénárió** alapfeltevése az, hogy a kormányzat felismeri az innovációnak a felzárkózásban játszott alapvető szerepét, így a nehezedő feltételek ellenére kiemelten támogatja az innovációt mind közvetlenül, mind a vállalati szektornak nyújtott támogatásokon keresztül. Ebben a scénárióban azt is feltételezzük, hogy az EU-forrásoknak jelentős része olyan beruházásokhoz kapcsolódik, amelyek emelik az ország technológiai színvonalát és innovativitását. Eszerint a GDP-arányos K+F kiadások 2013-ra elérik a GDP 1,5 százalékát, a kutatók aránya 0,5 százalék fölé kerül, a high-tech ágazati foglalkoztatottság aránya mintegy 5 százalékponttal nő. A szabadalmak száma az alapváltozathoz képest gyorsabban emelkedik.

A **pesszimista forgatókönyv** szerint a költségvetési és vállalati megszorítások érzékenyen érintik az innovációra fordított kiadásokat is. Ebben az esetben a GDP-arányos K+F kiadások 0,7 százalékra csökkennek, a kutatói létszám és a high-tech foglalkoztatottság aránya jelentősen csökken, a szabadalmak száma alig emelkedik.

**Az innovációra vonatkozó exogén feltételrendszer az egyes scenáriókban
2008-2013-ra**

Év	Szabadalmak száma (db)	K+F kiadások a GDP százalékában (%)	Kutatók aránya az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva (%)	High-tech ágazatokban foglalkoztatottak az iparban foglalkoztatottak arányában (%)
Alapváltozat				
2008	157,57	0,97	0,44	26,32
2009	164,73	0,97	0,44	26,32
2010	171,89	0,97	0,44	26,32
2011	179,05	0,97	0,44	26,32
2012	186,22	0,97	0,44	26,32
2013	193,38	0,97	0,44	26,32
Optimista forgatókönyv				
2008	167,57	0,95	0,44	27,14
2009	179,73	0,98	0,46	27,94
2010	191,89	1,05	0,47	28,75
2011	204,05	1,20	0,48	29,55
2012	216,22	1,35	0,50	30,36
2013	228,38	1,50	0,51	31,16
Pesszimista forgatókönyv				
2008	147,57	0,90	0,44	25,50
2009	149,73	0,80	0,42	24,70
2010	151,89	0,75	0,41	23,89
2011	154,05	0,72	0,39	23,09
2012	156,22	0,71	0,38	22,28
2013	158,38	0,70	0,37	21,48

Az alábbiakban bemutatjuk a fentiekben ismertetett három forgatókönyvhöz tartozó eredményeket.

Az **alapváltozatban** a 2009. évi recessziót követően még 2010-ben is stagnálás közeli állapotban lesz a gazdaság. A válságból való kilábalás 2011-ben kezdődik, de még 2013-ra sem érjük el a magyar gazdaság korábban 4 százalékra becsült potenciális növekedési rátáját. A lakossági jövedelmek a teljes vizsgált időszakban lassabban nőnek a GDP-nél. Ennek megfelelően a fogyasztás dinamikája is alacsony. A végső fogyasztás tételei közül a lakossági fogyasztás növekedési üteme 2012-2013-ra is csak 2 százalék körül alakul, míg a közösségi fogyasztás bővülése ettől jóval elmarad, 2013-ra is csak 1 százalékos növekedést érhet el. Így összességében a végső fogyasztás növekedési üteme 2013-re elérheti a 2 százalék körüli szintet, amely azonban még mindig elmarad a 2007-es visszaesést megelőző három év 2,5-3 százalékos fogyasztás-bővülésétől. A bruttó állóeszköz-felhalmozás 2011-től dinamizálódik, de az 5 százalék alatt maradó növekedési ütem nem teszi lehetővé a magyar nemzetgazdaság megfelelő ütemű felzárkózását. Ezen belül a közösségi beruházás a 2009-es igen jelentős visszaesést követően 2010-re már kismértékű növekedésnek indul, majd 2012-2013-ra 2,5–3 százalék körül stabilizálódik. A vállalkozások beruházása a 2009-es nagymértékű visszaesést követően még 2010-ben is csökken, majd a vizsgált időszak utolsó két évére sikerül 5,5 százalékos bővülést elérni. Az export és az import volumene átlagosan hasonló ütemben fog növekedni, de nem éri el a korábban tapasztalt kiugró dinamikákat. A vásárlóerő paritáson számított egy főre jutó GDP az EU25 átlagához viszonyítva a 2008-as 63,8 százalékos

szinttől a következő években lemarad, és majd csak 2013-ra sikerül újra a 2008-as szintet elérni. A külső és belső egyensúlyi mutatók nem javulnak látványosan, de nincsenek sem belső, sem külső finanszírozási gondok. Az államháztartási hiányt 2009–2010-ben nem sikerül a 3 százalékos maastrichti küszöbérték alatt tartani, ez csak 2011-re érhető el. A folyó fizetési mérleg GDP-arányos egyenlege ingadozik, az időszak végére 4 százalék körüli hiány várható.

21. sz. táblázat

**Az alapváltozat főbb makrogazdasági jellemzői
(volumennövekedés, százalék)**

Mutatók	2009	2010	2011	2012	2013
Bruttó hazai termék (GDP)	-6,5%	0,0%	1,6%	3,2%	2,6%
Végső fogyasztás	-5,4%	-1,6%	1,3%	1,7%	1,9%
Lakossági fogyasztás	-6,2%	-1,8%	1,5%	1,9%	2,0%
Közösségi fogyasztás	0,1%	0,2%	0,3%	0,8%	1,2%
Bruttó állóeszköz-felhalmozás	-11,4%	2,1%	4,6%	4,8%	4,9%
Közösségi beruházás	-5,4%	2,5%	13,1%	3,0%	2,5%
Vállalkozások beruházása	-13,0%	-6,3%	2,7%	5,4%	5,6%
Bruttó felhalmozás	-19,0%	6,9%	5,1%	5,1%	4,8%
Belföldi felhasználás	-8,7%	-0,1%	2,2%	2,6%	2,7%
Export	-16,2%	1,1%	4,5%	7,8%	7,6%
Import	-19,0%	0,9%	5,6%	6,7%	8,1%
GDP (ppp-n, EU25=100)	63,1%	62,6%	62,7%	63,4%	63,8%
A folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában	-3,2%	-3,4%	-5,1%	-3,8%	-4,0%
Államháztartási egyenleg a GDP százalékában	-3,8%	-3,9%	-2,5%	-2,2%	-2,5%

A **pesszimista scenárióban** elmaradnak a felzárkózáshoz szükséges innovációs beruházások, illetve K+F ráfordítások. Ennek következtében a termelékenység növekedési üteme lemarad a versenytársakétól, és így hátrányba kerülünk az exportpiacok újbóli megszerzéséért folytatott versenyben. A kisebb beruházási és exportnövekedési ütem miatt 2011-től már érezhetően kisebb növekedési ütemet tudunk csak elérni. A kevesebb képződött jövedelem csökkenti a lakosság rendelkezésre álló forrásait, így a fogyasztási keresletét. A kisebb makrogazdasági kereslet miatt kisebbek az államháztartás normatív bevételei. A TFP növekedése szignifikánsan kisebb, így a hosszabb távú növekedési feltételek is nagymértékben romlanak. A pesszimista változatban a 2009. évi mélypontot követően 2010-ben továbbra is stagnálás figyelhető meg a GDP-bővülés terén. Az ezt követő években e scenárió szerint is megkezdődik a válságból történő kilábalás, azonban még 2012-2013-ban is mindössze 2-3 százalék körüli ütemben bővíthet a magyar gazdaság. A lakossági fogyasztás növekedésének üteme 2012-2013-ra szintén 2 százalék körül alakul, míg a közösségi fogyasztás bővülése ettől elmarad, és a vizsgált időszak végére is csak 1 százalék körüli bővülés következhet be. Így összességében a végső fogyasztás növekedési üteme 2013-ra elérheti a 2 százalék körüli szintet, mely hasonló az alapváltozathoz. A bruttó állóeszköz-felhalmozás dinamizálódása szintén 2011-től kezdődik, azonban bővülési üteme az időszak vége felé is 5 százalék alatt marad. Ezen belül a közösségi beruházások és a vállalkozások beruházásaink alakulása szintén hasonló, mint az alapváltozatbeli pályájuk. Tehát a belföldi felhasználás, és annak összetevőinek alakulása nem tér el jelentős mértékben az alapváltozatbeli értékektől. Az export volumene az alapváltozathoz hasonló ütemben fog növekedni, azonban az import bővülése 2010–2012-ben 1-2 tized százalékponttal, 2013-ban pedig már 0,4 százalékponttal haladja meg az alapscenárióban szereplő import-növekedést.

Így a folyó fizetési mérleg GDP-arányos hiánya mintegy fél százalékponttal magasabb az időszak végén, mint az alapváltozatban. Az egy főre jutó vásárlóerő paritáson számított GDP-t tekintve Magyarország az EU25 átlagához viszonyítva 2010–11-ben kicsit jobban lemarad az alapváltozathoz képest, és 2013-ra sem képes elérni az abban szereplő helyet, csak az EU25 átlagának 63,2 százalékát fogja elérni az egy főre jutó GDP terén. Az államháztartási hiányt eleinte ebben a változatban sem sikerül a 3 százalékos maastrichti küszöbérték alatt tartani, ez csak 2011-re érhető el.

22. sz. táblázat

**A pesszimista forgatókönyv főbb makrogazdasági jellemzői
(volumennövekedés, százalék)**

Mutatók	2009	2010	2011	2012	2013
Bruttó hazai termék (GDP)	-6,5%	-0,1%	1,4%	3,0%	2,2%
Végső fogyasztás	-5,4%	-1,6%	1,3%	1,7%	1,9%
Lakossági fogyasztás	-6,2%	-1,8%	1,4%	1,9%	2,0%
Közösségi fogyasztás	0,1%	0,2%	0,3%	0,8%	1,2%
Bruttó állóeszköz-felhalmozás	-11,4%	2,1%	4,6%	4,8%	4,9%
Közösségi beruházás	-5,4%	2,5%	13,1%	3,0%	2,5%
Vállalkozások beruházása	-13,0%	-6,3%	2,7%	5,4%	5,6%
Bruttó felhalmozás	-19,0%	6,9%	5,1%	5,1%	4,8%
Belföldi felhasználás	-8,7%	-0,1%	2,2%	2,6%	2,6%
Export	-16,2%	1,1%	4,5%	7,8%	7,6%
Import	-19,0%	1,0%	5,8%	6,9%	8,5%
GDP (ppp-n, EU25=100)	63,1%	62,6%	62,5%	63,1%	63,2%
A folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában	-3,2%	-3,4%	-5,2%	-4,1%	-4,6%
Államháztartási egyenleg a GDP százalékában	-3,8%	-3,9%	-2,6%	-2,2%	-2,6%

Az **optimista scenárióban** a gazdaságpolitika felismeri azt a lehetőséget, hogy a válságból való kilábalás hosszú távon is fenntartható, hatékony módja az, hogy a technológiai fejlesztések révén a nemzetgazdaság egy új fejlődési pályára álljon át. Kezdetben ez az irányváltás többletköltségekkel jár. Feltételezésünk szerint az államháztartás az innováció kiemelt támogatására épülő új fejlesztéspolitika bevezetését az államháztartási kiadások struktúrájának átalakítása révén valósítja meg. Ebben az esetben elkerülhetők a rövid távú finanszírozási problémák, így a túlzott eladósodás. A modellszámítások szerint a K+F típusú ráfordítások késleltetéssel hatnak a TFP dinamizálódására. Ennek megfelelően a jelentősebb növekedési többlet csak a vizsgált időszak végén figyelhető meg, de ekkor már a hatékony fejlesztéspolitika eredményeként mintegy 0,5 százalékpontos növekedési többletet realizálhatunk. A realizált növekedési többletnek köszönhetően még javulnak is a gazdaság egyensúlyi mutatói hosszabb távon. Ennél is fontosabb, hogy a magasabb TFP-dinamika hosszabb távon is gyorsabb felzárkózást tesz lehetővé. A lakossági és a közösségi fogyasztás bővülése hasonlóan alakul az alapszenárióhoz, vagyis 2013-ra a lakossági 2 százalék körüli éves növekedési ütemet érhet el, a közösségi fogyasztás pedig 1 százalék körülit, és a kettő eredőjeként a végső fogyasztás szintén 2 százalék körüli ütemben nőhet 2013-ban.

A bruttó állóeszköz-felhalmozás növekedési üteme szintén végig 5 százalék alatt marad, ezen belül a közösségi beruházás csak 2,5–3 százalékkal növekedhet, a vállalkozások beruházásai azonban 5,5 százalékkal bővülnek 2013-ban. Így a belföldi felhasználás összességében, és annak összetevői egyaránt az alappályához hasonlóan fognak alakulni. Az export volumenének növekedési üteme szintén nem tér el az alapszenáriótól, azonban az import bővülése lassabb lesz, és így a folyó fizetési mérleg hiánya csökken az időszak végére,

3,5 százalékpont körül stabilizálódik. Az egy főre jutó vásárlóerő paritáson számolt GDP az EU25 átlagához viszonyított aránya a 2008-at követő lemaradás után gyorsabb ütemben kezd felzárkózni az EU25 átlaghoz, és 2013-ra sikerül 64,4 százalékpont körüli szintre eljutni. Az államháztartási hiány nagysága szintén változatlan ebben a scenárióban, így ezúttal sem merülnek fel belső finanszírozási problémák a megfigyelt időszak alatt. Ennek oka, hogy az innováció támogatását többletkiadások helyett az államháztartási kiadások átstrukturálásával oldják meg.

23. sz. táblázat

Az optimista forgatókönyv makrogazdasági jellemzői (volumennövekedés, százalék)

Mutatók	2009	2010	2011	2012	2013
Bruttó hazai termék (GDP)	-6,5%	0,1%	1,9%	3,5%	3,1%
Végső fogyasztás	-5,4%	-1,6%	1,3%	1,8%	1,9%
Lakossági fogyasztás	-6,2%	-1,8%	1,5%	1,9%	2,0%
Közösségi fogyasztás	0,1%	0,2%	0,3%	0,8%	1,2%
Bruttó állóeszköz-felhalmozás	-11,4%	2,1%	4,6%	4,8%	4,9%
Közösségi beruházás	-5,4%	2,5%	13,1%	3,0%	2,5%
Vállalkozások beruházása	-13,0%	-6,3%	2,7%	5,4%	5,6%
Bruttó felhalmozás	-19,0%	6,9%	5,1%	5,1%	4,8%
Belföldi felhasználás	-8,7%	-0,1%	2,3%	2,6%	2,7%
Export	-16,2%	1,1%	4,5%	7,8%	7,6%
Import	-19,0%	0,8%	5,3%	6,6%	7,7%
GDP (ppp-n, EU25=100)	63,1%	62,6%	62,8%	63,7%	64,4%
A folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában	-3,2%	-3,4%	-4,9%	-3,5%	-3,5%
Államháztartási egyenleg a GDP százalékában	-3,8%	-3,9%	-2,5%	-2,1%	-2,5%

A modellszámítások azt mutatják, hogy az innovációbarát fejlesztéspolitika egy fontos eszköz lehet a válságból való kilábaláshoz. A közvetlen állami szerepvállalás és a megfelelő ösztönzési rendszer következtében a magánszektor innovációval kapcsolatos beruházásai is emelkednek. Ez a folyamat egyrészt keresleti oldalról közvetlenül emeli a beruházásokra fordított kiadásokat, így a GDP növekedési ütemét, másrészt az innováció jelentős eleme a termelékenység növekedésének, így a kínálati oldalról is segíti a hosszú távú növekedési lehetőségeinket.

3.3.6. Egy fenntartható mezőgazdaság stratégiai alapvonalai

A mezőgazdaság az egyik legrégebbi nemzetgazdasági főág, amely magába foglalja a növény és állattenyésztés, illetőleg mezőgazdasági szolgáltatásokon kívül az erdőgazdálkodási, halászati és vadgazdálkodási ágazatok fejlesztési feladatait is. Ilyen komplex szemléletben elmondható, hogy történelmileg **a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat és vadgazdálkodás az egyik legfontosabb főág, amelynek az eredményeitől a felnőtt lakosság nagy részének a megélhetése függött.** A többi nemzetgazdasági ág fejlődésével és a városi népesség gyarapodásával a mezőgazdaságban tevékenykedők aránya azonban fokozatosan csökkent, és mára már a Föld aktív népessége mindössze 40%-ának a megélhetése hozható összefüggésbe az agrárszektorokkal. **A mezőgazdaság fejlődésével és egyre intenzívebb gazdálkodásával tehát nem csupán a megtermelt agrár-, és élelmiszer-gazdasági termékek tömege nő meg, hanem a termelékenység javulás**

felgyorsulásával az **e vállalkozásokban foglalkoztattak száma is érezhetően lecsökkent**. Ma már több olyan fejlett mezőgazdasággal rendelkező ország van, ahol az e vállalkozásokban foglalkoztattak aránya mindössze 1% körüli. A **mezőgazdaság több évszázados fejlődésének nagy ellentmondása, hogy mialatt a megtermelt mezőgazdasági bruttó hazai termék (GDP) aránya a fejlett országokban egyre inkább növekszik** (már eléri az ágazati termelés felét), **addig az itt élők aránya a Föld népességének alig 35%-a**. Más, kevésbé fejlett (alacsony termelékenységgű) országokban viszont, továbbra is az aktív keresők nagy részének a megélhetése függ a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat, illetve a vadgazdálkodás eredményeitől. **Ennek következtében a világ sok országában egyidejűleg van jelen a túltermelés és az élelmiszerhiány**. Ezt az ellentmondást ugyan csökkenteni lehet a termékfölöslegek külkereskedelmi értékesítésével, de számos okból (például a vásárlóerő hiánya és a jövedelemkülönbségek nagy szórása miatt) ma még a világ lakosságának 35-50 százaléka alultáplált. **Olyan nemzetközi agrár- és élelmiszertermelési stratégiára van szükség, amelynek révén ez a belső ellentmondás történelmileg megszüntethető vagy legalább enyhíthető lesz.**

A mező-, erdőgazdaság, halászat és vadgazdálkodás fenntartható fejlesztése nem csupán az emberiség élelmezése oldaláról fontos feladat, hanem azért is, mivel az itt alkalmazott módszerek, intenzív termelési eljárások közvetlen hatást gyakorolnak az **emberi környezetre**, és ha ezek a módszerek nem eléggé környezettudatosak, akkor komoly veszélyt jelenthetnek az emberiség életfeltételeire és egészségére. Ezért a mezőgazdaság, erdészet, halászat és vadgazdálkodás fenntartható fejlesztési stratégiája kidolgozásakor mind nagyobb figyelmet kell fordítani az alapul vett alternatívák klímaváltozási, talaj és környezetterhelési, egészségügyi hatásaira is.

A mezőgazdaságból élők aránya és a mezőgazdaság output eredménye alapján az Európai Unió közepes „agrárhatalomnak” számít. Ezen belül **a magyar mezőgazdaság – noha a természeti adottságai (mind mennyiségi, mind minőségi szempontból nézve) – átlagon felülinek mondhatók csak néhány termékcsoporthoz számított piacbefolyásoló tényezőnek**. Vizsgálataink szerint Magyarországon leginkább a gabonafélékre és a kertészeti növényekre és hústermelésre szakosodott gazdaságok azok, amelyek jövedelmezősége átlagon felüli és hosszú távon is versenyképesé tehető. Az itt felsorolt szakosodott gazdaságok közül azonban csak a kertészeti növények termelése az, amelyben a kis- és nagyüzemi gazdaságok többsége egyaránt rentábilissá tehető (főképpen akkor, ha az uniós tagságunkkal együtt járó pénzügyi támogatási szintbeli különbségek néhány éven belül megszűnnek). **A gabona- és hústermelésre szakosodott üzemek közül az uniós piacokon hagyományos technológiával tartósan megélni ezért csak a nagygazdaságok képesek. A kisebb gazdaságok egy részének a fennmaradása viszont csak az ökológizációra való átállással biztosítható.** Az ilyen stratégiára alapozott fokozatos termékszakosodás nem csupán az ágazat mezőgazdasági vállalatai egy részének a jövedelmezőségét és fenntarthatóságát javíthatja, (amelyet a fajlagos mutatókon túl még vállalati demográfiai adatokkal is igazolni lehet), hanem megoldhatja az ágazatból megélni nem tudó aktív népesség foglalkoztatási gondjainak egy részét is, és egyben csökkenti, illetőleg megelőzhetővé teszi az intenzív mezőgazdasági gazdálkodással együtt járó környezet terhelési károk egy részét is.

A magyar mező- és élelmiszergazdaság – a rendszerváltozást megelőző években – a nemzetgazdaság egyik legnagyobb külkereskedelmi aktívumot „termelő ágazata” volt. Újabban viszont, az aktívum termelő képessége csökkenni látszik. Különösen az Unióhoz való csatlakozásunk évében volt erőteljes a mezőgazdasági és élelmiszer import megugrása. Bár újabban az export és import közötti „olló” némileg csökken, ezt az eredményt – hosszabb

távon – csak a kiviteli (intra- és extra trade) lehetőségeink fokozott kihasználásával és a külső (főként a fejlett uniós tagországokon belüli) versenytársainkhoz viszonyított teljesítmény- és ráfordítási mutatóink további érezhető javításával lehet fenntartani. Az Unión belüli mezőgazdasági termékek kínálati és keresleti adottságait, változási trendjeit áttekintve főként a cseh, finn, görög-, nagy-britanniai, német-, olaszországi, portugáliai és svédországi piacokon van esélyünk a gabona, kertészeti és hústermékek termelési többleteinek az értékesítésére. Ehhez azonban **csak a nagygazdaságokban termelt, piacképes termékválasztékkal, minőséggel és egységes volumennel, továbbá intenzív marketing munkával teremthetők meg a szükséges feltételek.** A magyar agrár- és élelmiszerexport ismételt növelését lehetővé tevő feltételekhez szükséges méretgazdaságossági és tőkeadottságok – utóbbi egy-két évtizedben kialakult koncentrációs folyamatok nyomán – ma már nagyrészt rendelkezésre állnak, illetőleg a közel jövőben megvalósíthatókká válhatnak. **A magyar kisgazdaságok jövőbeni fenntarthatóságának stratégiáját, munkaigényes kertészeti kultúrákkal, és a magyar vásárlók egészséges (bio) termékek iránti igényére alapuló piacbővítő stratégiával lehetne megalapozni.** Ehhez a szükséges humán, illetőleg infrastrukturális és egyéb szerkezetváltozási feltételeket részben az Unió Vidékfejlesztési Alapjának a fokozott igénybevételével, részben a magyar állam foglalkoztatási támogatásaival lehetne biztosítani.

A magyar mezőgazdaság hosszútávon megvalósuló fenntarthatóságához szükséges **termelési szerkezetváltás „vesztéseinek” leginkább az állattenyésztési ágazatok látszanak.** Ez a folyamat ma már meglátszik a két ágazat (növény és állattenyésztés) egymáshoz viszonyított output arányainak az adatain is. Ezek Magyarországon mindinkább a növénytermelés javára tolódnak el. Nemzetközi összevetésben e mellett az is megfigyelhető, hogy **az uniós tagországok, a növény- és állattenyésztési outputok aránya szerint három csoportra oszthatók.** Ezek az intenzív növény-, illetőleg állattenyésztési, továbbá vegyes szakosodású mezőgazdasági országok, amelyekbe az egyes tagországok mintegy egyharmad-egyharmad arányban sorolhatók be. Magyarországot – a természetes és földrajzi adottságai miatt – egyre inkább az előbbi csoportba tartozónak lehet tekinteni. Az ehhez tartozó szerkezeti változásokat nem lehet, és talán nem is kell nagyon lefékezni, még üzemgazdasági szempontok alapján sem, mivel az a természetes munkamegosztás ellenében hatna, és nem tenné lehetővé a magyar mezőgazdasági vállalkozások hosszú távú fenntarthatóságát.

Az új tagországok-, köztük a magyar mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezősége az Unióhoz való csatlakozással megnyíló különféle támogatások révén **az utóbbi néhány évben jelentős javulást mutat.** Ezzel az új tagországok számára is megnyílt a lehetőség a régi tagországokkal szemben tapasztalt jövedelmezőségi (részben termelékenységi) hátrányainak a csökkentésére. A régi tagországok ugyanis már korábban hozzá jutottak az uniós agrárpolitika (CAP) alapján elnyerhető támogatásaik maximumához, az újak viszont a csatlakozási szerződésben kikötött fokozatossági klauzula alapján csak 3-5 év múlva lesznek hasonló helyzetben. Ugyanakkor **ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy szemben a régi tagországok többségével az, újak sokkal rövidebb ideig részesülnek az agrártámogatások maximumában, mint a régiéek,** mivel a növekvő számú tagország és támogatási cél miatt ezek a források mind inkább elaprózódnak. **Ráadásul a 2014-es költségvetési évtől kezdve várható uniós reformok nyomán az összes agrártámogatás jelentős mérséklésére lehet számítani.** Ez ily módon egyfajta (tőkefelhalmozásbeli) versenyhátrányt okozhat az új tagországoknak. Ez is arra ösztönözhet bennünket, hogy még inkább **az ökológizáció fejlesztése irányába mozduljunk el.** Ezeknek a piaca és uniós támogatása várhatóan a legdinamikusabban növekszik majd, illetőleg ezeknél a termékeknél a legnagyobb extra profit (minőségi prémium) realizálására nyílik lehetőség. E mellett arra is

törekedni kell, hogy megfelelő termelési szerkezet kialakításával maximálisan használjuk ki a mezőgazdasági ráfordítások csökkentésének azokat a lehetőségeit (komparatív előnyeit), amelyet a magyarországi klimatikus viszonyok, talajbeli-, állatállományi munkaerő adottságaink, továbbá fajta összetételi választékunk lehetővé tesz. E mellett fejleszteni kell a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó különféle szolgáltatásokat is, mert ezek szintén jelentős hozzáadott érték termelő tevékenységek.

A környezetkímélő gazdálkodásra való áttérés azért is előnyös lehet az új tagországok gazdálkodói számára, mivel náluk még nem alakult ki egy olyan erősen szennyezett termőtalaj bázis, mint a régi tagországoknál, amelyek az intenzív gazdálkodás érdekében folyamatosan az újakét két-háromszorosan meghaladó műtrágya és növényvédőszer mennyiséget használnak fel. Ezek előbb vagy utóbb csökkentik a talaj tápanyag összetételét és fizikai-szerkezeti jellemzőit. **Specifikus** (csupán a kedvező tulajdonságú területekre összpontosító) **tápanyag gazdálkodással** az új tagországok így akár még elkerülhetik a régi tagországok többségének környezetkárosító gazdálkodási hibáinak jó részét, amelyeket ma már csak nagy ráfordítással lehet megszüntetni.

A magyar erdőgazdaság fenntartható fejlődést szolgáló stratégiai tervének összeállításakor a hazai erdészet sajátosságainak, országon belüli funkcióinak és meglévő problémáinak a számbavétele alapján elsősorban az alábbi súlyponti célokat kell figyelembe venni:

- a mezőgazdaságilag kevésbé hasznosítható területek felhasználásával növelni szükséges az ország erdős és fásított területeinek a részarányát,
- javítani kell, és a szükségletekkel jobban összhangba kell hozni a faállomány összetételét,
- a város és községfejlesztési tervek és koncepciók alapulvételével, valamint a klímaváltozás várható káros hatásainak az enyhítése végett bővíteni szükséges a védőerdők és a vadgazdálkodást szolgáló fás területek arányát;
- a természetvédelem keretében meg kell óvni azokat az erdőket és természetvédelmi területeket, amelyek ma még Magyarország egyik turisztikai vonzerejét jelentik,
- birtokrendezéssel és erdészeti társulások elterjesztésével méretgazdaságos gazdaságok létrehozásával növelni szükséges a magyar erdő és fagazdaság versenyképességét,
- az ország energiatülszórásának a mérséklése végett jobban ki kell használni az erdészeti gazdaságok potenciális bioenergia termelési lehetőségeit.

Az előbbiekhöz hasonló célok miatt egyet lehet érteni a „Nemzeti Halászati Stratégia 2007–2013” tervezetének azzal a céljával, hogy a magyar halgazdaságot „a hazai változó társadalmi és gazdasági környezetben a természeti értékek, különösen a vizes élőhelyek fenntartása és a halászati hagyományok megőrzése, valamint az ágazat rendeltetésének”²⁶ megfelelően kell fejleszteni. Ez azt jelenti, hogy:

- a fejlesztéseknek jórészt a termelési funkciót kell szolgálniuk, de ezzel egyidejűleg;
- elő kell mozdítaniuk a természeti- és környezeti állapot megóvását és a jóléti funkciót, azaz a turizmust, és rekreációt;
- végül az egészséges táplálkozásra való nevelést és a halfogyasztás bővítését kell elősegíteniük.

²⁶ Kiemelés „A megújuló halászatért – Magyarország Nemzeti Halászati Stratégiai Terve a 2007-2013.” Dokumentum 8. oldalából.

Mindezt oly módon kell és lehet megvalósítani, hogy:

- a hazai termelés környezetileg, társadalmilag is fenntartható legyen;
- bizonyos erre alkalmas vidéki térségekben megélhetést nyújtsanak az ott élők egy részének;
- tegyék lehetővé a hazai fogyasztók mind nagyobb részének a biztonságos élelmiszerekkel való ellátását.

A hazai tógazdaságok többsége jelenleg nem felel meg valamennyi funkciónak, de a jövőben várhatóan növekedni fog azon gazdaságok száma, amelyek a multi funkcionalitásra törekedve határozzák meg a feladatukat a magyar nemzetgazdaságon belül.

A magyar vadgazdálkodás a fejlesztési stratégiaalkotás tekintetében sok hasonló adottsággal rendelkezik, mint a halászat. Ezért az ágazat stratégiájának a középpontjába itt is az alábbi funkciók fejlesztését kell állítani:

- az ágazat termelési funkcióinak fenntartható feltételek melletti javítása;
- járuljon hozzá az ország biodiverzitása megőrzéséhez; továbbá segítse elő a vadász-rekreációs igények kielégítését;
- a természeti- és környezeti állapot megóvása;
- a jóléti funkció szolgálata.

Mindezt oly módon kell és lehet megvalósítani, hogy

- az erre alkalmas vidéki térségekben munkát és megélhetést nyújtson a népesség egy részének;
- tegye lehetővé a hazai igények egy részének biztonságos élelmiszerekkel való ellátását.

3.3.7. A fenntartható fejlődés regionális-területi feltételei

A globalizáció időszakában létkérdésé vált a gazdasági fejlődés lokális előnyeinek a mind teljesebb kihasználása. A globális versenyben felértékelődtek a lokális előnyök: az innovációk kifejlesztése, az alacsonyabb tranzakciós költségek, a speciális versenyelőnyöket nyújtó intézmények, a helyi tudásbázis, és így a globális verseny nem más, mint a globális vállalatoknak helyet adó régiók és városok rivalizálása.

Az Európai Unió fejlesztési céljai, és részpolitikai között – döntően a Lisszaboni program elfogadását követően – mind fontosabb szerepet kap a területi kiegyenlítés problematikája. Erre a célra az ún. Strukturális és kohéziós alapokban jelentős összegű támogatási források állnak rendelkezésre, amelyek Magyarország számára is jó kiinduló feltételeket jelenthetnek a mind gyorsabb és eredményesebb felzárkózásra. Mindezt számításba véve a fenntartható fejlődés feltételrendszerébe ma már mind többen értik bele a területi (fejlettség, jövedelem, életszínvonal, stb.) kiegyenlítődésének követelményét is. Ez pedig – a tapasztalatok szerint – nem minden felzárkózó országban jutott, illetőleg jut érvényre maradéktalanul.

Az **Eurostat Regional Yearbook**, 2007-ben publikált régiónkénti (1995–2004. évek közötti) GDP növekedési indexeit alapul véve például számos (EU-27-be tartozó) uniós tagország néhány régiójának 10 éves átlagos növekedési üteme jelentősen elmaradt az Unió egészének 2,16 százalékos dinamikájától, és ezzel relatíve egyfajta fejlettségbeli hátrányba került a többi területi egységhez képest. Még olyan eset is előfordult (Német- és Franciaország egy-egy régiója esetében), amikor ilyen hosszú időtávon eléggé ritkaságnak

számító teljesítmény csökkenés következett be. A fentiekben körülírt, relatíve lemaradó fejlődési pályát „futott be”, például:

- Ausztria 9 régiója közül 3;
- Belgium 11 régiója közül 5;
- Bulgária 6 régiója közül 4;
- Csehország 8 régiója közül 6;
- Dánia 1 régiója közül 1;
- Finnország 5 régiója közül 1;
- Franciaország 26 régiója közül 21;
- Görögország 13 régiója közül 1;
- Hollandia 12 régiója közül 4;
- Nagy-Britannia 37 régiója közül 11
- Németország 41 régiója közül 36;
- Olaszország 21 régiója közül 21;
- Portugália 7 régiója közül 1;
- Románia 8 régiója közül 5;
- Svédország 8 régiója közül 3 egység.

Az itt nem említett országok (közte van Magyarország is) a vizsgált 10 év folyamán olyan ütemű gazdasági növekedést mutattak fel, amelynek révén valamennyi területi egységük átlagon felüli gazdasági fejlődést ért el. Ezeknek az országoknak az adott időszaki jellemzőit – röviden – úgy lehet jellemezni, hogy ezek a leginkább felzárkózónak tekinthető országok.

Szinte valamennyi, előbb említett kutatás arra a kérdésre próbál meg különféle elemzési és modellezési módszerekkel választ adni, hogy a kevésbé fejlett országok felzárkóznak-e az Európai Unióban, vagy a kohéziós folyamat csak bizonyos régiókra terjed ki? Számos, e kérdéssel foglalkozó szerző arra mutatott rá, hogy a területi felzárkózás többnyire többféle törvényszerűség ország specifikus hatásainak keverékeként valósul meg. A fenti kérdésre adandó válaszunkat és fejlesztési stratégiai ajánlásainkat ezért a hivatkozott szakirodalmi források által feltárt elméleti összefüggésekre és az európai uniós statisztikákból levonható fejlődési eredményekre, illetve feltételekre alapozva határozhatjuk meg. Tanulmányunkban ezért jórészt ezen országok utóbbi egy-két évtizedes specifikus területi fejlesztési eredményeit tekintjük át, kiemelt figyelmet fordítva természetesen Magyarországra és a többi új tagországra, valamint az Unió régi tagországai általánosítható tapasztalataira.

A stratégiai vonatkozásokban a legfontosabb megállapításaink az alábbiak:

A fenntartható fejlődés területi aspektusainak a vizsgálatát a kérdés széleskörű szakirodalma is fontosnak tartja. A területi fejlődés kérdéseivel foglalkozó szaktudományok, ha más-más oldalról közelítve is, ma már elég egyértelművé tették, hogy a regionális fejlődés tökéletes viszonyokra jellemző trendje kezdetben inkább a tagoltság és a differenciálódás növekedését jelenti (ez a divergencia időszaka), majd a gazdasági fejlődés felgyorsulása nyomán sor kerül ezeknek a különbségeknek a mérséklődésére (ami a konvergencia korszakát nyithatja meg). A kutatások nyomán az is bizonyítást nyert, hogy ezeket a folyamatokat különböző mesterséges beavatkozások ugyan eltéríthetik az általános fejlődés irányától (lásd például a szocialista felzárkóztatás politikáját), de **tartós eredményt csak a vonatkozó törvényszerűségeket figyelembe vevő területi fejlesztési politikával lehet elérni.**

E kutatások során az is bizonyítást nyert, hogy a hosszú távú folyamatok alakulását nagyon sok tényező befolyásolhatja. Ezek közül főként a tőke mozgás, a gazdasági hatékonyság a domináns tényező. A demográfiai, migrációs és foglalkoztatási tényezők szerepe kisebb. A különböző országok területi fejlődési trendjeit vizsgáló elemzések arra is felhívták a figyelmet, hogy az országok egyedi történelmi és gazdaságföldrajzi fejlődési adottságainak feltárása nélkül nem lehet hatékony területi fejlesztéspolitikát folytatni. Többek között ez a felismerés késztetett bennünket, hogy a rendelkezésre álló széleskörű (uniós és hazai statisztikai adatbázisra alapozva) hozzákezdjünk a magyar területi fejlődési sajátosságok és fejlődési lehetőségeink a nemzetközi összehasonlító elemzéseivel. Vizsgálatunk kiinduló bázisát a regionális fejlettség uniós országokban kialakult különbségei jelentik. A 268 európai uniós régió között, a fejlettségi szintet képviselő egy főre jutó GDP értéke szerint (a leggazdagabb és a legszegényebb körzetek között) több mint tízszeres különbség tapasztalható. E mutatók alapján az is kimutatható, hogy a fejlettebb tagországoknál a régiók átlaga is magasabb és kisebb szórást takar, mint a szegényebb államokban, bár e szabály alól történelmi, gazdaságföldrajzi okokra visszavezethetően több kivétel is előfordul. Mivel a régi és új tagországok fejlettségi szintje között, az előbbiek javára jelentős különbség van, ebből következően az új tagországok régiói is nagyobb differenciáltságot mutatnak, mint a régieké. Ezt tükrözik többek között az egyes országok ún. **polarizációs együtthatói**. Magyarország az uniós fejlettségi rangsorban – az évtized közepén – még az új tagországok élcsoportjában foglalt helyet. Ebből következően az ország hét régiója közül a fejlettebbek a mezőny közepén, a két kevésbé fejlett pedig, az utolsó húsz területi egység között található. Az is megfigyelhető, hogy az ily módon összeállított fejlettségi rangsorokon belül egyes nagyvárosok (erős tőke- és humán erőforrás koncentrációjú fővárosok, gazdasági és pénzügyi centrumok) agglomerációi az ország többi körzetéhez képest kivételesen jó helyzetben vannak.

Az új tagországok régióinak nagyobb polarizációja azt valószínűsíti, hogy ezekben az országokban ma még nagyobb területi fejlődési tartalékok lehetnek, mint a régiekben. Ezeket a gyorsabb felzárkózás érdekében célirányosan ki lehet, és ki kell használni, annál is inkább, mivel az Európai Unió ezekhez többféle felzárkózási támogatást nyújt. A régi kohéziós tagállamok tapasztalatai azt is bebizonyították, hogy ezekre az uniós támogatási lehetőségekre építve, célirányosan kiválasztott és a helyi adottságokra koncentráló fejlesztésekkel jelentősen fel lehet gyorsítani egy-egy ország fejlődését, majd erre támaszkodva a későbbiekben a területi különbségek mérséklésében is számottevő előrelépést lehet elérni.

Az ezredforduló utáni konjunktúra viszonylag gyors gazdasági növekedést tett lehetővé Európában. Amely országokban ennek kihasználását nem nehezítették meg komoly egyensúlytalansági gondok, azok uniós átlaghoz való felzárkózása jelentős lendületet kapott. Ezt kihasználva, az ún. egyrégiós országok – azok, amelyeknél az általános fellendülést nem húzták vissza – egyedi területi egyenlőtlenségek kerültek a növekedési és egyben kohéziós rangsor élére. Őket követték azok az országok, amelyek, jól alkalmazkodtak a piacgazdasági követelményekhez (e csoportba került Magyarország is), vagy amelyek akár életszínvonal áldozatokat is vállalva hatékony struktúra politikát dolgoztak ki a minél gyorsabb felzárkózás érdekében (e csoportból Írország és Finnország emelhető ki leginkább). A rangsor végére és ezzel egy lassabb növekedési pályára a régi, fejlett tagállamok és a piacgazdasági reformokat késve elindító új tagországok kerültek. Ez utóbbiak növekedését a területi egyenlőtlenségek és az ezzel összefüggő szűk keresztmetszetek jelentősen lelassították. Ebből következően ebben az időszakban, az előbbi országokban regionális konvergencia, az utóbbiaknál pedig, divergencia figyelhető meg.

A gazdasági növekedés különbségei, és ezzel együtt a területi konvergencia lassúbb vagy gyorsabb folyamata attól függően is változhat, hogy az országokat, illetőleg a régiókat **mely nemzetgazdasági ágak fejlődése** határozza meg. Köztudott, hogy a főágak közül a mezőgazdaság és a szolgáltatások termelékenység növekedése a legkisebb. Ebből következik, hogy kedvező konjunktúra időszakában általában azoknak az országoknak/régióknak a növekedése a leggyorsabb, amelyek még az ipari, ezen belül pedig, a legkorszerűbb húzó ágazatok fejlesztésének időszakát élik át. Ezek az ágazati szerkezeti különbségek mély hatást gyakorolnak mind az egyes országok, mind a régiók fejlődésére. Különösen ott erős ez a strukturális hatás, ahol a foglalkoztatás nagy része ma még a fejlett gazdaságokban törvényszerűen leépülő szektorok (textil-és ruházati ipar, bőr-cipőipar, nehézipar, mezőgazdaság) valósul meg. Természetesen ez alól is vannak kivételek, például azok a viszonylag kiterjedt mezőgazdasági szektorral rendelkező régiók és szolgáltatói körzetek, amelyek jelentős uniós támogatásban részesülnek, vagy ahol számottevő tudásgazdaság segíti az egyes termelő szektorok versenyképességét. Az is ismert ma már, hogy a mezőgazdasági támogatások jelenlegi rendszere hosszú távon nem tartható fenn, annak csökkenésével akár már 2013 után számolni kell. Ez a tény ezért újragondolásra kényszeríti sok régebbi mezőgazdasági körzet vezetését.

Az országok/régiók közötti gazdasági növekedésbeli különbségek további, területileg eléggé nagy szórást mutató oka a **foglalkoztatási viszonyok különbözősége**. Az átalakuló és fejlettségi színvonalban különböző országok/régiók differenciáltságának növekedésében az is közrejátszik, hogy a népesség fogyása, képzettségének módosulása sok esetben, éppen ellentétesen változik, mint a gazdaság fejlettsége. Ez egyrészt a gazdagság/fejlettség alakulásának a függvénye, másrészt szűk keresztmetszetek kialakulásával, a kereslet visszafogottabb fejlődésével fékezheti annak kibontakozását is. Ezért fontos mind a foglalkoztatási viszonyok, mind a munkaerő összetételének, és a fejlődéssel együtt járó munkaerő kereslet változásának a részletes, területi bontású ismerete.

A potenciális gazdasági növekedési lehetőségek területi feltételeinek az ismerete mellett, azzal is tisztában kell lenni, hogy a gazdaság szereplői milyen mértékű és irányú **jövedelemrealizálási lehetőségekkel** rendelkeznek. Ezekről az ún. diszponibilis jövedelemmutatók alapján lehet képet alkotni. Ezek egy része ország függő (egyes fejlett és nagy tőkeerővel rendelkező országok a működő tőkájuk egyre nagyobb hányadát kedvezőbb működési költségű- és jövedelem realizációs lehetőségeket biztosító országokban fektetik be, az ebből származó jövedelmeiket pedig, repatriálják), így lakóhelyükön több jövedelmet költenek el, mint a termelésnek helyet adó régióban. Ezek a teljesítmény-jövedelem különbségek azonban nem csupán ország viszonylatban jelentkeznek, hanem azon belül is, az egyes régiók között. Ezek különbségei így nagyban hozzájárulhatnak az egyes régiók gyorsabb, vagy lassúbb fejlődési ütemeihez.

Az egyes országok/régiók közötti jövedelem különbségek általában kisebbek, mint a teljesítmény eltérések. Ennek több oka lehet. Ezek egy része adózási és szociális támogatási (újra elosztási) eltérésekre vezethető vissza, más része pedig, számbavételi különbség, azaz a szürke és feketegazdaság feltételezett arányai miatti eltérés. Ma még az is megfigyelhető, hogy az új tagországok egy jelentős részében a jövedelmi adottságok kisebb különbségeket mutatnak, mint a teljesítményi jellemzők. Ezek a jövedelemrealizáló adottságbeli eltérések kimutathatók a két mutató alapján képzett rangsorokon belüli helyezési különbségek révén is. Ebből következik, hogy a területfejlesztési politika alakítása szempontjából legalább olyan fontos ezek jellemzőinek és okainak az ismerete, mint a teljesítménymutatók szerinti különbségeké. A diszponibilis jövedelmek oldaláról nézve az Unió egészén belül az ezredforduló elején kettős változási tendencia figyelhető meg. Csökken – minden bizonnyal a

bővítés következményeként – az átlagot felülmúló jövedelemmel rendelkező körzetek aránya, nő viszont az átlag körüli jövedelemmel rendelkező régiók súlya és csökken a viszonylag szegényebb, elmaradottabb területi egységek részesedése. Ez a piacgazdaságra, egy hatékonyabb gazdasági rendszerre egyre inkább áttérő új tagországok felzárkózásának, illetve a régi tagországok Unió bővítésével együtt járó piac bővülésének köszönhető eredmény. A változások időbeli kifutása viszont ennek a bővítési effektusnak a fokozatos kimerülését valószínűsíti. Ezért itt az ideje új növekedési források feltárásának. Elemzéseink azt mutatják, hogy ezek részben a területileg feltárható források közül kerülhetnek ki. Szükség van tehát arra, hogy ezeknek a területi feltételeknek a fő akadályait, szűk keresztmetszeteit is mielőbb, kellő mélységben feltárjuk.

A területi fejlődés akadályai közül a fejlődést leginkább hátráltató erőt a munkához jutás (munkaerő kereslet) különbségei jelentik. Különböző felmérések azt mutatják, hogy ezek a legkedvezőbbek egyes fejlett országok nagyvárosaiban, üzleti, közigazgatási centrumaiban. Budapest és Miskolc a munkához jutás uniós rangsorának csak a második felében foglal helyet (a főváros kissé előbb, Miskolc pedig, a rangsor vége felé).

A területi különbségek mérséklődésének egy másik jelentős akadálya a **lakás mobilitás alacsony foka**, illetve a fejlettségi szint és a lakásárak közötti viszonylag szoros korreláció. Alacsony az ország bérlakás állománya, amely az Amerikai Egyesült Államokban megtapasztalt nagy munkaerő mobilitás egyik fő bázisa. A fejletlenebb, kevés munkahellyel rendelkező régiókból ezért nehezen költözik el a lakosság azokba a körzetekbe, amelyekben viszonylag nagy a munkaerő kereslet. Budapest, amely e vonatkozásban a többi magyar régiót is képviseli, az uniós országok nagyvárosainak a rangsorában az első harmad végén található.

A **népesség alakulás** adatai mind a teljesítményváltozások, mind az ellátási feladatok oldaláról fontos indikátornak számítanak. A népesség gyarapodás uniós rangsorát Írország vezeti. Az új tagországok viszont a lista végén helyezkednek el. Régióként nézve a különbségeket, meglehetősen nagy eltérések mutathatók ki a migrációs célpontban lévő nagyvárosokban és fejletlenebb régiók között. Az előbbieken a népszaporulat rátája 15–30% között van, míg az elvándorlás és a rossz egészségügyi, megélhetési viszonyok közé került depressziós területeken -6-(-16,0%) közötti változás (fogyás) is kialakult. A népesség gyarapodás vagy fogyás két meghatározó faktora a természetes szaporodás és a migrációs ráta. A természetes szaporulat többnyire a fejlettebb régiókban a magasabb és a legkevésbé gazdag régiókban a legalacsonyabb. A migrációs „nyomás” általában a fővárosokhoz tartozó, vagy a leginkább dinamikusan fejlődő és a bevándorlási forráshoz földrajzilag legközelebbi körzetekben a legerősebb, míg a legkisebb intenzitású a kevésbé gazdagabb és a migrációs forrásoktól legtávolabbi régiókban. **Hosszú távon a fenntartható fejlődés egy fontos indikátora, hogy a keresőképes lakosság és az eltartott (fiatal és idős) korosztályok aránya területenként milyen különbségeket mutat.** Ezek általában a tartósan fejlődő, sok fiatal munkaerőt vonzó régiókban magas fiatal- és alacsony időskori függőséget mutatnak, a kevésbé fejlődő területeken pedig, ezzel ellentétes arányok a jellemzőek.

A területi gazdasági növekedés egyik legfontosabb feltétele a **képzett munkaerő** rendelkezésre állása. Ez alapvetően az oktatás eredményességétől és a munkaerő kereslettől függő feltétel. A felsőfokú képzettségűek legnagyobb arányban, a fővárosokban és az azt magukba foglaló agglomerációs övezetekben fordulnak elő. E mellett a vidéki oktatási és kulturális központok is vonzzák a diplomásokat. A tudásgazdaságot megalapozó, magasan képzett szakemberek legnagyobb arányban, Finnországban és Svédországban mutathatók ki. Ezek egy további jellemzője, hogy itt a régiók fejlettségét kihasználva ezeknek az indikátoroknak a szórása a legalacsonyabb az Unión belül.

A foglalkoztatás (különösen a nők szülés utáni újbóli munkába állása) szempontjából fontos feltétel az **óvodás korú gyermekek családon kívüli felügyeletének a megoldása**, esetleg a **részfoglalkoztatás** részarányának a növelése. Az óvodai elhelyezés részaránya a fejlett országokban/régiókban ma már megközelíti a 100%-ot. Az új tagországok ezekről mintegy 10%-kal elmaradó átlagot értek el, de egyes kevésbé fejlett körzeteikben ez az arány lényegesen rosszabb is lehet. Magyarország e vonatkozásban az új tagországok élcsoportjában helyezkedik el.

A közép fokú szakember ellátás a fejlett országokban/régiókban 50% körüli. A kevésbé fejletteknél pedig, alig éri el a 20%-ot. Magyarország mind e mutató átlaga, mind a szélső értékei alapján az uniós tagországok közép mezőnyébe sorolható.

A különféle **egészségi állapotot** jellemző területi mutatók a betegek mobilitása és az ellátás területközi elérhetősége következtében **alig mutat az országos átlagoktól eltérő értékeket**. Talán csak egy-két az életmódra (anyagi viszonyokra), foglalkozási ágakra és a környezeti körülményekre visszavezethető betegségnek (például a tuberkulózisnak) lehetnek terület specifikus jellemzői. E mutató területi szélső értékei elég nagyok, ezen belül az is kimutatható, hogy az új tagországok még jelentős hátrányban vannak a régiekkel szemben. Magyarország viszont, sok más életmódbeli indikátorhoz hasonlóan itt is az új tagországok élcsoportjába tartozik. Egy másik, ennél fontosabb egészségügyi indikátor az 1000 lakosra jutó orvosok száma. Itt a legjobb ország-, illetve regionális mutatókkal Belgium rendelkezik. Magyarországon ennek az ellátási szintnek országos átlagban csak mintegy a fele jut, mégpedig elég szélsőséges megoszlásban. Ennek a következménye, hogy vannak olyan magyar régiók, ahol csak az uniós minimum az 1000 főre jutó orvosok száma.

A kutatási és innovációs ráfordítások, amennyiben kellő hatékonysággal használjuk ki az ezek révén létrejött kapacitásokat a jövőbeni versenyképesség egyik legfontosabb feltételét jelentik. Az Európai Unió vezetése a Lisszaboni Programban megfogalmazott ambiciózus céljaihoz egy világviszonylatban is magasnak számító 3%-os GDP arányos ráfordítási szintet határozott meg. Jelenleg átlagban ez csak 1,84%-on áll. A magyar GERD mutató értéke még ettől is jelentősen elmarad, mindössze 1,0%-ot tesz ki. A K+F tevékenységben világelső uniós tagországok (Svédország és Finnország) viszont már e szint feletti mutató értékkel büszkélkedhetnek. Nem kis részben ez, és a K+F kapacitások koncentrált, de egyben arányos területi elosztása képezi az alapját ezen országok magas fejlettségének és erős versenyképességének. Az is fontos fejlődési feltétel, hogy a kutatási és fejlesztési eredmények minél nagyobb részben a hazai gazdaságban kerüljenek felhasználásra. Ehhez korszerű ipari, szolgáltatói kapacitásokra van szükség. Ezek az ún. high-tech szektorok. Magyarország a feldolgozóiparba beépült multinacionális cégeknek köszönhetően viszonylag előkelő helyen áll a high-tech iparral rendelkező régiók uniós TOP-listáján. Gondot jelent, viszont az, hogy ezek a külföldi tulajdonú nagyvállalatok nagyrészt valamely külföldi világ cég leányvállalatai és ennek megfelelően csak a belső szakosodásnak megfelelően rendelkeznek igazán világpiaci súlyú, versenyképes fejlesztési kapacitásokkal. Ezek magyar iparon belüli súlya, foglalkoztatási szerepe ennek megfelelően jóval kisebb, mint a fejlett uniós országok hasonló iparágaié.

Egy-egy ország/régió nemzetközi, illetve hazai munkamegosztásba való beilleszkedésének fontos feltétele a **közlekedési infrastruktúra fejlettsége**. Ennek alapvető mérőszámai az út és vasúthálózat területi sűrűségének a mutatói. A gépjármű közlekedés legfontosabb feltételét jelentő gyorsforgalmi utak sűrűsége (gépkocsik számához viszonyított telítettsége) a régi tagországok nagy részében számottevően meghaladja az újakét, ahol ezek kiépítése nemrég kezdődött el. A vasúthálózat kiépültsége (mennyiségi jellemzői) vonatkozásában már jóval kiegyenlítettebb az Unión belüli ellátottsági színvonal. A

fejletlenebb országok/régiók vasúti kapacitások oldaláról mért elmaradottsága inkább a közlekedés minőségi mutatóinál figyelhető meg. Kevés az ún. nagysebességre alkalmas új vonalak aránya és a vasúti vonalak kihasználásával és gazdaságos üzemeltetésével is problémák vannak. A világ gazdaság globalizálódásának az előrehaladásával arányosan egyre nagyobb szerepe van a légi közlekedésnek is. Az új tagországok e vonatkozásban is relatív késésben vannak, az európai nagy légi terminálok ennek megfelelően mind a régi tagországokban találhatóak. Mindez azt eredményezi, hogy az új tagországok fejlődésének a fenntartásához és felgyorsításához jelentős közlekedésfejlesztési projektekre van szükség.

A **turizmus** számos kedvezőtlen termőhelyi adottságú, ásványi kincsekben szegény körzet dinamikus fejlődését tette lehetővé. Különösen a nyári üdülésekre legalkalmasabb mediterrán tengerparti és a téli sportok gyakorlására szolgáló alpesi területek dinamikus fejlődését mozdította elő az idegenforgalom. Ráadásul az Unión belüli határok és egyéb (például a különböző pénznemek) okozta korlátok fokozatos megszűnésével növekedett az ösztönzés más országok nevezetességei megismerését szolgáló utazásokra és üdülésekre. Ezeknek az adottságoknak és lehetőségeknek a területi differenciálódást kiváltó hatásairól alapvetően két oldalról lehet információkat szerezni. Egyfelől a létesítmények (kapacitások) oldaláról, másrészt a vendégéjszakák teljesítmény színvonalat jelző adataiból. Az uniós szállodai és kemping kapacitások döntő többsége a mediterrán és az alpesi országokban található. Ennek alapján nem szorul magyarázatra, hogy ezekben az országokban milyen fontos GDP termelő, foglalkoztatási és külkereskedelmi mérlegjavító szerepe van ennek az ágazatnak. Az sem szorul részletes kifejtésre, hogy ezek a régiók az adott országon belül is a fejlettebb, módosabb körzetek közé tartoznak. Még nagyobb különbségek tapasztalhatók a szálláshely kapacitások kihasználtságát is tükröző vendégéjszaka adatok alapján. Ennek tudható be, hogy néhány nagy idegenforgalommal rendelkező mediterrán és alpesi ország egy-egy régiójának adatai önmagukban is meghaladják egy-egy új tagország (közte Magyarország) összes vendégéjszakáinak a számát. Ahhoz, hogy ebben a nagy nemzetközi versenyben a magyar idegenforgalom is előkelőbb helyre kerüljön, az idegenforgalmi szezon megnyújtásával növelni kell a szálláshely foglaltság mutatóit, és jobban ki kellene használni a magyarországi régiók idegenforgalmi adottságait. Erre azért van szükség, mivel a magyar régiók között jelentős teljesítmény különbségek mutathatók ki.

Területfejlesztési ajánlások. Az előbbi pontokban kiemelt jellemzők alapján több oldalról is bizonyítást nyert, hogy a gazdasági fejlődés területi adottságai milyen mértékben és hányféle ok miatt gyorsíthatják meg, vagy fékezhetik le egy-egy ország gazdasági fejlődését. A magyar területfejlesztési politikában ezért, ennek figyelembevételével jelentős változtatásokra van szükség. Ezeket a módosításra szolgáló elemeket röviden, az alábbiakban soroljuk fel.

- a) A magyar gazdaság fejlődésének és romló versenyképességének az egyik legfőbb oka az alacsony foglalkoztatási szint, amely területileg is nagy egyenletlenségeket mutat. Emiatt nagyon sok körzet esetében tapasztalható, hogy a gazdaság növekedését erősen visszafogja a munkaerőhiány (főleg minőségi értelemben, szakmunkás hiányként jelentkező gondokról van szó), más régiók esetében pedig, a fejletlenséggel együtt járó alacsony nivójú infrastruktúra vezet piac és munkaerő keresleti korlátokhoz, amelyet gyakran felerősítenek az ezzel szembe menő demográfiai és migrációs folyamatok is. Ezért a területfejlesztési politikának szakítania kell az eddigi egysíkú és meglehetősen költséges munkahely teremtő törekvésekkel, amikor minden áron a szabad munkaerővel rendelkező körzetekbe vitték az új termelő és szolgáltató kapacitások nagy részét. Nemzetközi tapasztalatok bebizonyították, hogy ún. **kétfázisú fejlesztéspolitikával**

hosszú távon gyorsabb gazdasági növekedés és végső fokon kiegyenlítettebb területi fejlődés érhető el, mint amikor a területfejlesztés középpontjában jórészt csak az elmaradott körzetek fejlesztését állítják középpontba.

- b) Ennek megfelelően – különösen a fiatal, pálya kezdő generációknál – a külföldi tőkebefektetők fejlesztéseihez közeli képzés és lakásszerzés megkönnyítésével, majd a meglévő közlekedési lehetőségek felgyorsításával – elő kell mozdítani a **munkaerő mobilitás növelését**.
- c) A még ezután is helyben maradó, távlatilag kisebb kínálatot jelentő munkaerő foglalkoztatását főleg a **helyi piacra termelő ipari és szolgáltató vállalkozások** támogatásával kell biztosítani.
- d) Kiemelt szerepet kell tulajdonítani az elmaradott körzetek helyi foglalkoztatási viszonyai javításában a **mezőgazdaságnak**, amelyen belül a piaci folyamatok új fejlődési vonalát követő **öko-, illetve biogazdálkodás** fejlesztésével nagyrészt ellensúlyozható az az általános európai trend, amely a családi kisgazdaságok mind több országban tapasztalható kiszorulásához vezetnek. Ezt felismerve az Európai Unió vezetése is tervbe vette az agrártámogatási rendszerének az átalakítását és a vidéki munkaerő családon belüli foglalkoztatását elősegítő vidékfejlesztési projektek támogatását.
- e) Az új területfejlesztési politikában az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani a **helyi tudásbázisok** kihasználására, valamint a természeti és gazdaságföldrajzi adottságokat minél sokoldalúbban és időben is minél teljesebben hasznosítható **ipari és idegenforgalmi fejlesztésekre**. Ez utóbbin belül – a fenntartható fejlődés időszakában – egyre inkább megnövekszik a fejletlenebb, környezetileg kevésbé igénybevett körzetek (tájvédelmi területek) turisták oldaláról való kereslete, amelyet megfelelő propagandával és a természetet óvó programokkal szintén ki lehet használni a fejletlenebb régiók jövedelmi viszonyainak a javítására.
- f) A kelet-közép-európai országok Európai Unióhoz való csatlakozásával új, korábban meggátolt lehetőségek nyíltak meg a szomszédos országok határ menti régiói természetes kapcsolatainak a visszaállítására, amelyek gyakran komplementer (egymást kiegészítő) fejlesztésekre adnak alkalmat.
- g) Mindezen lehetőségek kihasználása után, a kétfázisú területfejlesztés második ütemében lehet azután a gyorsan növekvő helyi és országos jövedelmek egy részének a visszaforgatásával a spontán piaci folyamatok révén fel nem számolható regionális különbségeket mérsékelni.

3.3.8. Intézményrendszer és kohéziós politika

Az uniós kohéziós politikát értékelő tanulmányok egyre gyakrabban utalnak arra, hogy nem csupán az uniós szabályozás és az uniós intézmények, hanem a tagállamok intézményrendszerének működése, és eljárásai is jelentősen befolyásolják a regionális politika hatékonyságát és eredményességét. Különösen megnőtt a nemzeti intézmények jelentősége a 2007–2013 közötti tervciklusban, mivel az alapvetően decentralizált végrehajtás miatt erősödött az egyes tagállamok önállósága. Az új tagországok, és különösen Magyarország tapasztalatai talán még erőteljesebben hívják fel a figyelmet arra, hogy **az EU követelményeknek formálisan megfelelő szervezeti struktúrák, intézmények és eljárások nem feltétlenül képesek biztosítani, hogy a kohéziós politika forrásainak felhasználása valóban hatékony és eredményes legyen**. Csak egyetérthetünk azzal az állásponttal is, hogy **az uniós támogatások nem helyettesíthetik a megfelelő gazdaságpolitikát**. A kohéziós

támogatások csak akkor fejtenek ki pozitív hatást egy-egy ország makrogazdasági teljesítményére, és uniós szinten is csak akkor járulnak hozzá a fő célok eléréséhez, ha egy átgondolt és megalapozott nemzeti gazdasági stratégiához illeszkedően használják fel őket. Az intézményrendszer szempontjából ez két dolgot jelent. Egyrészt, hogy **nem csupán az EU támogatások felhasználásába közvetlenül bevont intézményeknek kell megfelelően működniük, hanem az általános intézményi környezetnek és különös tekintettel a közigazgatási intézményrendszernek is.** Másrészt az egyes tagállamoknak meg kell találniuk azokat az intézményi, szervezeti megoldásokat, amelyek biztosítani tudják a **nemzeti gazdaságpolitika, különösen a nemzeti fejlesztéspolitika és az egyéb nemzeti szakpolitikák valamint az uniós kohéziós politika összhangját.** Az EU tag közép- és kelet-európai országoknak az uniós támogatások valóban jelentős többletforrást jelentenek, sőt a legtöbb országban – köztük Magyarországon – alapvetően meghatározzák az állami fejlesztéspolitika lehetőségeit. Képesnek kell tehát lenniük arra, hogy miközben megfelelnek az uniós szabályozásnak és az EU Bizottság „elvárásainak”, az uniós forrásokat hazai céljaik eléréséhez is mozgósítsák. Bár az új tagországoknak ez különböző szinten sikerült, mégis általánosnak tűnik az a probléma, hogy hazai stratégiák hiányában nehezen birkóztak meg ezzel a feladattal. Jobb híján sokkal inkább az uniós követelményeknek való formális megfelelés, és a rendelkezésre álló források sikeres abszorpciója a céljuk.

A 2004–2006 tervciklus programjainál a területi decentralizáció kérdésében nem sok lehetőségük volt az érintett országoknak a választásra, így a tervezés és a végrehajtás során még azok az országok is csak korlátozottan építettek a területi szereplőkre, melyek a csatlakozás előtt már lépéseket tettek a területi decentralizáció útján. A szervezeti értelemben vett integráció és központosítás kérdésében azonban viszonylag önállóan dönthettek. **Az abszorpció és a szabályosság szempontjából minden jel szerint egy olyan támogatási intézményrendszer volt a sikeres, melyben egy „ágazatok felett álló” erős kormányzati központhoz rendelték a koordinációs és irányítási feladatokat, és melyben a formális szervezeti integráció mellett, vagy éppen egy új speciális intézményrendszert kialakítva, az uniós támogatások felhasználásának eljárásai, intézményei több szempontból elkülönültek a hagyományos közigazgatási szervezettől és működéstől.** A kisebb területű és kisebb támogatási kerettel rendelkező országok esetén az erősen központosított modell megvalósítása kevesebb nehézségbe ütközött. Nem csak azért, mert ezekben az országokban az ország egész területe egyetlen NUTS2 régiónak számított, hanem azért is, mert a nemzeti önállóságukat nem oly régen visszanyert országokban beilleszkedett abba az irányvonalba, mely szerint az elsődleges cél az új nemzeti szintű közigazgatás megszervezése és megerősítése volt. Az újonnan kialakított igazgatási rendszerek természetes részeként épült ki az uniós támogatások esetén is egy „technokrata szemléletű” központosított irányítási modell. A „nagyobb” és nemzeti közigazgatási hagyományokkal rendelkező országok²⁷ az első tervidőszak indításakor a „hagyományos”, azaz az ágazati miniszterek önálló felelősségén, és meglehetősen önállóságán alapuló hazai közigazgatási struktúrához illesztették rendszereiket. Az integráció szervezeti értelemben és a szakpolitikákhoz való illeszkedés szempontjából is többé-kevésbe megvalósult, de az eljárások különbözősége, és az uniós támogatásokkal foglalkozó szervezeti egységek egyfajta „előkelő” elkülönültsége fennmaradt. A hagyományos közigazgatás bürokratikus működése, és különösen a megfelelő koordinációs mechanizmusok hiánya azonban akadályozta a program-menedzsment típusú feladatok ellátását, így az abszorpció szempontjából komoly kockázati tényezőt jelentett. Ezt

²⁷ Bár Csehország, és Szlovákia is viszonylag újonnan alakult állam volt, de az új igazgatási struktúra kialakításakor ezekben az országokban jobban támaszkodtak a korábbi közigazgatási szervezetrendszerre.

felismerve központosította intézményrendszerét Magyarország és Lengyelország is. Mind a kisebb, mind a nagyobb tagországok törekedtek azonban a többi szaktárca bevonására. Amelyik országban a programirányítás feladatait egy kormányzati szervezetbe központosították, valamennyi érintett minisztériumot közreműködő szervezatként vonták be a végrehajtásba. A többi országban ugyanez volt a tipikus megoldás azoknak a tárcáknak a bevonására, melyek nem voltak kijelölt OP irányító hatóságok. (Az egyetlen kivétel a 2006 utáni magyar rendszer.) A menedzsment típusú feladatok és a hagyományos adminisztráció közötti ellentmondás feloldására a végrehajtáshoz kapcsolódó feladatokba a legtöbb ország egyre szélesebb körben von be nem minisztériumi szervezeteket. A kétféle követelménynek (hagyományos közigazgatáshoz való illeszkedés, és hatékony menedzsment típusú működés) való megfelelésre törekvés azonban szinte minden országban túl sok szervezet bevonását, és túl bonyolult struktúrák létrehozását eredményezte. Minderre ráakódott – egyes esetekben a hazai hagyományokkal megerősítve – az uniós követelményeknek való elsődleges megfelelési kényszer és „szabályossági görcs”. A végeredmény ezért – minden ellenkező törekvés ellenére – egy nehézkes bürokratikus működés volt. Valamennyi országban szükség volt olyan speciális központi kormánydöntésekre, melyek felgyorsították a támogatások felhasználását.

A támogatások abszorpciója szempontjából jól működő rendszerek azonban nem biztos, hogy a forrásfelhasználás szempontjából is hatékonyan és eredményesen működtek. Ebből a szempontból ugyanis az a legfontosabb, hogy a támogatások felhasználása illeszkedik-e egy megalapozott nemzeti fejlesztési stratégiához, és vannak-e olyan mechanizmusok, melyek biztosítják, hogy a programok végrehajtása a hazai ágazati és regionális fejlesztési stratégiákat szolgálja. Ezt a típusú „integrációt” csak a csekély támogatási kerettel rendelkező Szlovénia valósította meg, a többi országban sokkal inkább az volt a jellemző, hogy kiérlelt nemzeti stratégiák hiányában a támogatások lehívása érdekében készültek el az uniós tervdokumentumok. A tapasztalatok alapján talán még azt a feltételezést is megkockáztathatjuk, hogy míg az abszorpció szempontjából valóban sikeresebb volt a szervezeti értelemben központosított irányítási rendszer, a forrásfelhasználás hatékonysága és eredményessége szempontjából nem biztos. Ha ugyanis az intézményrendszerben külön válik a hazai szakpolitikák és az uniós programok végrehajtása, és nem működnek megfelelő koordinációs mechanizmusok, a végrehajtás során a szakmai szempontok háttérbe szorulnak. Az uniós programok „önálló életre keltek”, és az időközben kidolgozott ágazati, területi stratégiákat alig szolgálták. Lengyelországban és a „kis országokban” a legfontosabb tárcák bevonását speciális „első szintű” közreműködő szervezeti státuszuk részben biztosította, de Magyarországon a tárcákkal való együttműködés szervezeti keretei gyakorlatilag megszűntek. Így Szlovákia, vagy Csehország, ahol végig fennmaradt a programok ágazati irányítása – miközben az első tervidőszak programjainak zárására az abszorpciós mutatókban is többé-kevésbé felzárkóztak – a makrogazdasági mutatók alapján mindenképpen sikeresebbnek tűnnek, mint Magyarország. A területi decentralizációs lépések pozitív megítélése sokkal inkább egyértelmű. A 2004–2006 közötti tervciklusban több országban egyértelműen **érvényesült az a tendencia, hogy azok a programok, melyek tervezésében és végrehajtásában a területi szereplők is szerepet kaptak nem csak a hatékonyság, eredményesség, hanem az abszorpció szempontjából is jobban teljesítettek.**

A 2007–2013 időszak intézményrendszerének kialakítása során valamennyi ország törekedett az eljárások egyszerűsítésére, és a területi szereplők fokozottabb bevonására. Azokban az országokban, ahol az intézményrendszert is érintették a változások, szintén az egyszerűsítés, a szereplők számának csökkentése a feladat- és hatáskörök pontosabb lehatárolása volt a cél. Több ország igyekezett alkalmazni az intézményrendszer működtetése

során új közmenedzsment technikákat. **A változások eredményeképpen a nagyobb, és több támogatást élvező országok közül csak Magyarországon maradt fenn az irányító hatóságok egyetlen szervezetbe való központosítása.**²⁸ Az adminisztratív integráció szintje itt mindkét értelemben csökkent. A fejlesztéspolitikai intézményrendszer gyakorlatilag elkülönül a hagyományos közigazgatási intézményrendszertől, a közreműködő szervezetek közül pedig már egyik sem minisztériumi szervezeti egység. **Magyarország a területi decentralizáció útján is sokkal kevésbé lépett előre, mint Lengyelország, vagy Csehország, ahol a regionális intézmények önálló irányító hatóságként működnek.** A decentralizációs folyamat megtorpanásának eredményeképp hiába készültek önálló operatív programok a regionális intézmények jellege és szerepe a végrehajtásban több szempontból olyan országokhoz hasonlít, melyekben még nem voltak a magyarhoz hasonló hagyományai a regionális építkezésnek. A regionális programok projektjeit is jelentős mértékben kormánydöntések határozzák meg (pl. kiemelt projektek, kétfordulós pályázatok, komplex programok), a fejlesztési tanácsokban gyakorlatilag biztosított a kormányzati döntések érvényesítése, a regionális fejlesztési ügynökségek, pedig olyan közreműködő szervezetek, melyek az uniós támogatások vonatkozásában leginkább az NFÜ kinyújtott karjai. **A magyar erőteljesen központosított rendszer az abszorpció szempontjából még mindig viszonylag jól teljesít a többi országhoz képest, bár ez a teljesítmény így is igen szerény, és ismerve a kiemelt projekt konstrukcióval kapcsolatos problémákat egyáltalán nem biztos, hogy az „élmezőnyben” tudunk maradni. A nagyobb baj, hogy továbbra is számos olyan mechanizmus működik ebben a rendszerben, mely a források hatékony és eredményes felhasználása ellen hat.** A sajátos magyar intézményrendszer ebből a szempontból egyáltalán nem tűnik eredményesnek. A gazdasági válság és a fiskális egyensúlyhiány szorításában pedig még fontosabb lenne, hogy a támogatásokat ne csupán lehívjuk, hanem hazai céljainknak megfelelően hasznosítsuk.

A jelenlegi helyzetben nagyon nehéz az intézményrendszer átalakítására vonatkozó javaslatokat tenni. Egyrészt azért, mert az uniós támogatások intézményrendszere nem független a közigazgatás általános rendszerétől, így bármilyen javaslat erőteljesen érinti az egész kormányzati struktúrát, és – mint ilyen – nem csupán szakmai, hanem politikai üzenetet is hordoz. Másrészt azért, mert az uniós támogatások felhasználásával kapcsolatos egyik legnagyobb probléma éppen a szabályozási és intézményi környezet állandó változása volt. Egy újabb alapvető strukturális változás esetleg a legérzékenyebb válságidőszakban lassítaná le a programok végrehajtását, a források lehívását. Ráadásul magában a programstruktúrában is várhatóak változások, hiszen a válságra való tekintettel Magyarország jelezte, hogy forrásátcsoportosítást szeretne végrehajtani az operatív programok között. Mégis talán éppen ez a helyzet adhat esélyt bizonyos – a hatékonyságot és eredményességet javító – lépések megtételére. A válságra való tekintettel ugyanis úgy tűnik az EU Bizottság is rugalmasabban kezeli az operatív programok módosításait.

Ha a jelenlegi tapasztalatok tükrében, politikai szempontoktól és a meglévő intézményrendszertől elvonatkoztatva lenne mód arra, hogy az intézményrendszer átalakítására javaslatot tegyünk, egyszerűbb lenne a dolgunk. Olyan megoldásokra lenne szükség, mely megszünteti a hatékony és eredményes forrásfelhasználást akadályozó – korábbiakban felsorolt - tényezőket. Az olyan megoldások, mint például a politikai szereplők speciális szabályokkal való bevonása a végrehajtás folyamataiba, vagy mint az elsősorban a formális megfelelésre és a sikeres kommunikációra való törekvés semmiképpen nem

²⁸ Lengyelországban ugyan az ágazati programok, és egy speciális területfejlesztési program esetén fennmaradt az egységes irányítás, de az önálló regionális operatív programok esetén nem.

vezetnek minőségi eredményre. Miután az uniós programok végrehajtása nagyrészt menedzsment eszközöket kíván, **szükség van menedzsment technikák alkalmazására, de azokat átgondoltan, és nem önmagáért valóan kellene alkalmaznunk.** A technikának ugyanis az alapvető célt kellene szolgálnia. Ha nem a forrás-felhasználás hatékonysága és eredményessége a rendszer célja, és nem ehhez illeszkedik minden elem a rendszerben, akkor bármely technika, pl. a kiszervezés, a nyitottabb munkajogi szabályozás, vagy a teljesítményértékelés az ellenkező hatásokat érheti el. **A programmenedzsment mellett átfogó stratégiai menedzsmentre lenne tehát szükség, ami megvalósíthatatlan, ha nincsenek kiértékelési stratégiák, vagy éppen a napi politikai helyzet függvényében folyamatosan változnak a célok, az eszközök, sőt az intézmények.** Az is egyértelműnek látszik, hogy Magyarországon sem az ország méretéhez, sem a források nagyságrendjéhez, sem a korábbi decentralizációs folyamatokhoz nem illeszkedik a szervezeti és területi értelemben is ily mértékben centralizált, és mind a hagyományos igazgatástól, mind a területfejlesztési intézményrendszertől nagymértékben „leválasztott” intézményi struktúra. Ezzel a megoldással lehet, hogy ideig-óráig az „abszorpció” élményben maradhatunk, de hosszú távú érdekeinket semmiképpen nem szolgálja.

Az intézményrendszert érintő radikális változásoknak azonban lehet, hogy most nincs itt az ideje. Mégis eljátszhatunk a gondolattal, hogy az ágazati programok esetén akár ágazati minisztériumokhoz rendelt irányító hatóságok is fennmaradhattak volna, illetve visszaállíthatók, ha az erős kormányzati koordináció, a többi tárcával való érdemi egyeztetés, és a szervezeten belüli sajátos teljesítménykövetelmények érvényesítésének intézményi és szabályozási feltételeit megteremtjük. Talán nem eleve elvetendő az az ötlet sem, hogy esetleg mi is bevezessük az egységes irányítás mellett a más országokban alkalmazott „több szintű” közreműködő szervezeti rendszert. Ki tudja, talán a területi decentralizáció alkalmazásában is bátrabban léphetnénk, ahogy ezt megtették például Csehországban, ahol a NUTS2 régiók szintén nem önálló igazgatási terület egységek.

Amennyiben korlátozott a lehetőség radikális átalakításra, akkor is érdemes a forrásfelhasználás hatékonyságának és eredményességének javítása érdekében megfontolni néhány javaslatot:

- A bürokratikus struktúrák és a „menedzsment” struktúrák kettőssége természetes módon fennmarad, hiszen maga az uniós szabályozási és intézményrendszer ugyanezt a kettősséget hordozza.²⁹ Ebből a szempontból jó irányba indult el a magyar intézményrendszer fejlesztése, amikor a stratégiai jellegű irányítási feladatokat a központi államigazgatás „bürokratikus” szerveinél tartotta, míg a végrehajtás konkrét napi feladatait az államigazgatási szervezetrendszerből többé-kevésbé független szervezetekhez delegálta. A közreműködő szervezetek irányában azonban szükség lenne arra, hogy úgy fejlesszük tovább a teljesítmény-követelményeket, hogy azok a hatékonyság eredményesség szempontjait is szem előtt tartásuk.
- Meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, hogy a rendszer napi működését alapvetően nem bürokratikus szabályok és nem is menedzsment eszközök irányítják, hanem politikai mechanizmusok. Míg a legfontosabb stratégiai döntések (pl. a tervdokumentumok elfogadása, módosítása) esetén egyértelműen politikai döntés szükséges, és meghatározó

²⁹ Ebből a szempontból jelentős fejlődésen ment át maga az uniós kohéziós politika is. A központilag, azaz uniós szintről részletesen szabályozó bürokratikus rendszer egyre inkább átalakult egy többszintű kormányzásra építő adminisztratív decentralizációt alkalmazó modell felé, amelyben a tagállami szint a végrehajtásban erőteljesebb jogosítványokat kapott. A 2007–2013 közötti tervciklusban újabb jelentős lépés történt egy erőteljesebb decentralizációt alkalmazó és stratégiai menedzsment elemeket is beépítő modell irányába.

szerepe kell, hogy legyen a politikai egyeztetéseknek, a végrehajtás során a politikai döntések túlsúlya, és a napi közvetlen politikai beavatkozás káros. A program-irányítást, szakmai koordinációt szolgáló intézményekben ezért erősíteni kellene a vezetés szakmai jellegét, és az NFÜ szervezeti struktúráját úgy átalakítani, mely korlátozza a napi közvetlen politikai ráhatás lehetőségét.

- Áttételesen érinti az intézményrendszert a Kormány által fenntartott döntések kérdése. Nyilvánvaló, hogy a kiemelt projekt konstrukció alkalmazását csak néhány valóban kiemelt jelentőségű projekt esetére kellene korlátozni. A már nevesített projektek forrásait, amennyiben a kedvezményezett szervezet nem képes a megadott határidőn belül megfelelő projektdokumentációt benyújtani, át kell csoportosítani más – lehetőleg versenyeztetésen alapuló – konstrukciókra.
- Miután az irányító hatóságok egy központi hivatalon belüli megszervezése nem szüntette meg az irányító hatóságok egyfajta belső szervezeti elkülönülését, mindenképpen szükség lenne – a többi országhoz hasonlóan – egy az operatív programok végrehajtásának összhangját biztosító megfelelő hatáskörű koordinációs szervre, mely a jelen helyzetben akár az NFÜ egy megerősített szervezeti egysége is lehet.
- A hazai szakpolitikák és az uniós fejlesztési programok összehangolására a végrehajtás során is feltétlenül szükség van. Kötelezően előírt és intézményesített formát kellene kapnia az érintett szakminisztériumok és az OP irányító hatóságok közötti egyeztetéseknek, méghozzá olyan szabályozással, mely lehetővé teszi, hogy a szakminisztériumok „egyenrangú” partnerekként csatornázzák be szakmai szempontjaikat az akciótervek, pályázati dokumentációk kialakítása, illetve az operatív programok esetleges módosítása során.
- Jelentősen tehermentesítené a központi irányítást, és a közreműködő szervezetet, ha végre valóban megkezdődne a „Global Grant” típusú konstrukciók³⁰ alkalmazása.
- A regionális intézményekre és hálózatokra is jobban érdemes építkezni, és nem csak a regionális programok, vagy a speciális területi logikájú „komplex programok” esetén, hanem az ágazati OP-k végrehajtásában is. A regionális programok akcióterveinek kidolgozása során alapvetően a regionális javaslatokra kellene támaszkodni. Megfontolható önálló ROP monitoring bizottságok felállítása is, melyek mindenképpen jobban figyelemmel tudnák kísérni a területi végrehajtást, és több hatáskörrel rendelkeznének, mint a jelenlegi monitoring albizottságok. A pályázat-előkészítő munkacsoportokba, illetve a bírálóbizottságokba mindenképpen érdemes lenne regionális szereplőket (szakértőket, önkormányzati delegáltakat, helyi civil szervezeteket) is bevonni, akkor is, ha nem az RFÜ a közreműködő szervezet. Az ágazati OP-k esetén sem ördögtől való gondolat, hogy egyes pályázati konstrukciók a területi szereplőkkel egyeztetett módon – területileg differenciálva – kerüljenek meghirdetésre. A programok közötti átcsoportosítások talán a regionális operatív programok javára is történhetnének, építve a korábbi regionális javaslatokra.
- Az operatív programok módosításának szükségessége és lehetősége esélyt adna arra, hogy átgondoljuk az elfogadott programok és a várható módosítások hatásait. Szükség lenne hatásvizsgálatokra, melyeknek nem csupán külső szakértőkre kellene építenie,

³⁰ Ez a forma a kis értékű támogatások pályáztatását, és az azokról való döntést a régiók, önkormányzatok, vagy civil szervezetek által kezelt pályázati alapokra bízva, a korábbinál enyhébb adminisztrációs terhekkel, a helyi szükségletek pontosabb azonosításával, a pályázó szervezet részére nyújtott folyamatos szakmai-menedzsment támogatással segíti a programvégrehajtást, és lehetővé teszi olyan pályázói körök bevonását a pályázati rendszerbe, melyek a hagyományos rendszerben nem tudtak pályázni (pl. elmaradott kistérségek szereplői, kis civil szervezetek).

hanem mind az intézményrendszer szereplőinek tapasztalataira, mind az érintettek, azaz a kedvezményezett kör (kötségvetési szervek, önkormányzatok, vállalkozások, civil szervezetek) véleményére. Miután az érdemi „partneri” egyeztetésre nem nyújtanak megfelelő keretet a jelenleg működő intézmények és a „társadalmi egyeztetés” jelenleg működő mechanizmusai, bár az abszorpciót lehet, hogy lassítaná, de a hatékonyságot, eredményességet talán javítaná, ha a partnerségi egyeztetéseket nem csak az internetes formában, hanem újra széles körben és szervezett formában bonyolítanánk le. Az egyeztetés során személyes vitákra és konzultációkra is szükség van a különböző társadalmi csoportok képviselőivel. Egy olyan országos szintű kormányzati tanácsadó testület, mint a Nemzeti Fejlesztési Tanács semmiképpen nem biztosít erre megfelelő keretet. Kellenek kétoldalú egyeztetések, a legfontosabb társadalmi, gazdasági és civil szervezetekkel és érdemes építeni a regionális hálózatokra is.

4. A KITÖRÉSI STRATÉGIA LEHETŐSÉGEI ÉS VESZÉLYEI, VALAMINT A KÖZÉPTÁVÚ MAKROPÁLYA ECO-TREND MODELLJE

4.1. A KITÖRÉSI STRATÉGIA LEHETŐSÉGEI ÉS VESZÉLYEI

A 24. táblázatban a lehetőségek és veszélyek összefoglalásánál a válság hatásait, az uniós és nemzetközi mozgástér adta lehetőségeket és veszélyeket is figyelembe véve foglaljuk össze a kitörési lehetőségeinket.

24. táblázat

A magyar gazdaság jövőbeni fejlődésének lehetőségei és veszélyei (SWOT-analízis II. rész)

Indikátor megnevezése ³¹	Lehetőségek	Veszélyek
	rövid bemutatása	
a.) Növekedési tényezők		
1.) Az Európai konjunktúra várható változásai	A XXI. század világgazdasági erőviszonyai átalakulnak. A meghatározó OECD erőközpontok (USA, Japán és EU) mellett, a feltörekvő ázsiai országok – Kína és India – új erőközpontként jelennek meg. Ezek a centrumok a korábbiaktól eltérően már olyan jelentős gazdasági potenciált képviselnek, hogy egyedi fejlődési sajátosságaik globális hatást fejthetnek ki azzal, hogy üzleti ciklusaik eltérnek a fejlett országok ciklusaitól. Ez a hatás már a legutóbbi ciklus felszálló ágában is komoly változásokat eredményezett; a felszálló ágat például megnövelte, mintegy 5 évre, de ehhez igazodva a leszállót is kitolhatja 1–2 évvel, ami a korábbiaknál nagyobb „fojtás” miatt a korábban megismerteknél mélyebb világgazdasági recessziót okozhat. Ez csökkenti a nemzetközi kereskedelmet és működőtőke áramlásokat. Az Európai Unió térvészése komoly veszély. A saját modellválságát éli meg, nagy a válság kitettsége. Nincsenek forrásai és mechanizmusai, intézményi struktúrái a nem euró-zóna tagországok válságkezelésére. Ezért kell a nemzetközi vállalatokat profit reinvesztálásra ösztönözni, és a hazai beszállítói kis- és középvállalati szférával való szerves vállalati szerkezetet kiépíteni. A regionális stratégiát folytató multik szerepe erősödik hazánkban, ezek a keleti piacokra orientálódnak. Nőtt a Visegrádi országokkal folytatott kereskedelmi forgalmunk.	A pesszimistább forgatókönyv azzal számol, hogy globális visszaesés a mélyponton nagyobb lesz, így a fellendülés is elnyújtottabb, akár 1,5-2,5 évig elhúzódó lehet. Veszélypont lehet, ha a nemzetközi tőkehiány miatt nem lesz fenntartható a fellendülés finanszírozása.
2.) A 2009–2010. évi magyar gazdasági növekedés uniós átlaghoz viszonyított változása	A magyar növekedés a kiigazítások miatt már 2007-ben alatta volt az EU-27 átlagnak. Ez a „mélyülve együtt haladó” különbség ebben az évben és jövőre is fennmaradhat, sőt attól függően, hogy az Unión belül „legsebezhetőbb” magyar gazdaság vészeli át ezeket a külső konjunktúrahátásokat, a visszaesés mélysége és időtartama nagyobb is lehet a 2009 júniusában előre jelzetttnél. Ezért a hazai tartalékok mobilizálására alapuló ágazatokat és tevékenységeket kell fejleszteni. A gumiipar, autógyártás, gyógyszeripar, biotechnológiai ágazat mellett változatlanul a hazai komparatív és kompetitív előnyt jelentő termálvizeink, talajunk, egyéb hungarikumok, és humán erőforrásaink jöhetnek számításba. Az élelmiszerlánc innovációs potenciájának növelése is erősségként hathat.	A gazdasági növekedés két korábbi forgatókönyvhöz igazodó, „mélyülve együtt haladó” változatának gazdasági növekedést visszafogó hatása még nagyobb lehet abban az esetben, ha spekulációs támadások nyomán csak nagy veszteséggel sikerülne a forint árfolyamát megszilárdítani. Veszélyes lehet, ha a válság következtében egész régiók szakadnak le. Ezt tudatos programokkal kell megelőzni.

³¹ A SWOT-I. táblázat sorszámai szerint azonosítva.

**A MAGYAR GAZDASÁGI-TÁRSADALMI KITÖRÉSI STRATÉGIA ÉS
AZ ÚJ NEMZETKÖZI KIHÍVÁSOK**

Indikátor megnevezése ³²	Lehetőségek	Veszélyek
	rövid bemutatása	
3.) A kohéziós teljesítmény várható változása	Magyarország felzárkózási folyamata várhatóan 1–2 évre megakad, bár a lemaradásunk nem lesz olyan drasztikus, mint amit első látásra a két előbbi pontban vázolt kép sejtet, mivel valamennyi tagország gazdasági növekedése várhatóan mérséklődik majd. A válság a régi tagországokban komoly és tartós recesszióhoz vezet, néhány jórészt belföldi keresletélénkítésre alapozó új tagországban a növekedés üteme felére, harmadára csökkenhet. Hazánk helyzete javulhat az újonnan csatlakozó tagországok rangsorában.	Az új tagországok növekedési ütemének lassulása, egyeseknél a recesszió kialakulása egyfajta „dominó hatást” kiváltva tovább ronthatja Magyarország növekedési esélyeit.
3.1.) A nettó nemzeti jövedelem GDP-hez viszonyított aránya	A gyors tőke kivonások és a külföldi munkavállalás várható megnehezülése miatt tovább romlik az ország jövedelemtermelő képessége. Ezért rövidtávra a hazai innovációs potenciál javításával, az anyag és energiatakarékos programokkal, az alternatív energetikai beruházások támogatásával, valamint a közösségi, állami, helyi programokra alapozott munkahelyteremtésre kell felkészülni.	További veszélyeket rejt lehet az is, ha a pénzügyi konszolidáció után az FDI áramlási iránya (régios hatásokra) a kárunkra módosulna.
b.) Egyensúlyi feltételek változásai		
4-5.) A költségvetési hiány GDP arányos mutatója	Magyarország számára (a hitelcsomag követelményeként és a csatlakozáskor vállalt kötelezettség miatt) is kötelezettség a hiány maastrichti kritériumokon belül tartásának mielőbbi elérése. Magyar javaslatra felmerült ennek a követelménynak válság-időszakokban való átmeneti felfüggesztése. Ezt az IMF és a Bizottság elfogadta. 2011-es határidővel kell konszolidálni a költségvetésünket, addig fennáll a túlzott deficit eljárási procedúra. Igaz, 2010-ben is csupán 3,8 százalékig mehet el a hiány, ami várhatóan a jobbak közé fog tartozni Európában a jövő évben.	A szigorítás várhatóan társadalmi feszültségekkel jár együtt és a GDP felhalmozási hányadának csökkenését eredményezheti. Fennáll a veszélye egy megszorítás-spirál kialakulásának is.
6.) Folyó fizetési mérleg egyenlege	A várhatóan csökkenő külső kereslet és a növekvő külső konkurencia hatására a fizetési mérleg egyenlege várhatóan romlani fog, még akkor is, ha a belső termelő felhasználási és közösségi végső fogyasztási igények csökkenése miatt az import is mérséklődik. Ennek üteme azonban várhatóan kisebb lesz, mint az exporté. Átmenetileg lehetségesek magas külkereskedelmi mérlegtöbbletek, ami a belső fogyasztás zsugorodásából, és az import nagyarányú csökkenéséből adódik. A fizetési mérleg hiány csökkenésének potenciális lehetőségét ki kell használni. Kedvező ugyanakkor, hogy egyelőre úgy tűnik, Magyarország még akár képes is lehet arra, hogy a piacról finanszírozza magát, legalábbis a júliusi euró-kötvény kibocsátás sikere ezt jelzi.	A külső adósság növekedése új források igénybe vételét teheti szükségessé, amely megnehezítheti a költségvetési hiány-célok teljesítését, vagy ronthatja az ország export-képességét. A nemzetközi bizalom bármikor újra megrendülhet a térség iránt. Még nem ismeretes a banki szektor rossz hitelállománya.
7.) Éves infláció változása	Itt két forgatókönyv képzelhető el: az egyik az import energia- és nyersanyag árak csökkenése, valamint a hazai bérek visszafogott növelése, vagy netán „befagyasztása” révén egy deflációs folyamatot indíthat el. Ideiglenesen az ÁFA emelése és a jövedéki adó emelése, valamint a forint árfolyamának gyengülése az infláció irányában hat. Mindenképpen az uniós átlag feletti árszínvonallal kell számolnunk középtávon, ami folyamatosan csökken.	A második forgatókönyv szerint a hitelek költségeinek drasztikus növekedése révén, még csökkenő hitel állományok mellett is felpöröghet az infláció. Nemzetközi szinten a mintegy 5 milliárdnyi válságkezelő csomag rejt inflációs veszélyeket.
8.) A forint reál effektív árfolyam indexe	Minden bizonnyal érzékeny romlást szenved el. Ám ez relatív, mert az erős és gyenge árfolyamnak is megvannak az előnyei és a hátrányai. Kedvező a gyenge kurzus az export számára, javítja az exportágazat versenyképességét a nemzetközi piacokon	Ez megdrágíthatja az importot, amely, ha meghaladja a nyersanyagok és az energetikai termékek árváltozásának az ütemét, akkor megakadályozhatja az előző pontban feltételezett deflációs folyamatok beindulását.

³² A SWOT-I. táblázat sorszámai szerint azonosítva.

**A MAGYAR GAZDASÁGI-TÁRSADALMI KITÖRÉSI STRATÉGIA ÉS
AZ ÚJ NEMZETKÖZI KIHÍVÁSOK**

Indikátor megnevezése ³³	Lehetőségek	Veszélyek
	rövid bemutatása	
c.) Erőforrás adottságok változásai		
9-10.) A foglalkoztatási és a munkanélküliségi ráták alakulása	Átmeneti romlás után – az elkerülhetetlennek ítélt adó és járulékreformok nyomán – már 1-2 év után javulhat mindkét mutató. Ez azzal jár, hogy a gazdasági növekedés tényezőinek (extenzív és intenzív) hasznosítása révén meggyorsítható a gazdasági növekedés üteme. Ennek feltétele az állami (közösségi) szolgáltatások GDP részarányának a csökkentése, vagy hatékonyabbá tétele. A várható szerkezet javítási lépések (például a KKV-k támogatásának a növelése, és a szolgáltatások részarányának bővülése) javíthatják a foglalkoztatás növelésének esélyeit. Foglalkoztatás-bővüléssel járó növekedés akkor lesz, ha több terméket vagy szolgáltatást adunk el, mint eddig, stb. Mi az árainkkal nem tudunk versenyezni, a minőséggel viszont igen, tehát a kulcs az innováció, a K+F és az ehhez kapcsolódó munkaerő képzése, oktatás, munkaerő minősége, egészsége, motivációja,	A foglalkoztatás hosszabb távon való javításnak feltétele a munkaerő-kínálat szerkezetének (például az oktatási rendszerek korszerűsítésével megvalósuló) javítása és mobilitásának a növelése, amelyek erőforrás igényes (forrás átcsoportosítással együtt járó) feladatot jelenthetnek. A válságból való kilábalás során is magas munkanélküliségi ráták és társadalmi feszültségek lehetnek nemzetközi téren. Ez a protekcionizmust, a munkaerő szabad áramlását akadályozhatja.
10.) A bruttó felhalmozás, illetve az összes beruházás GDP-hez viszonyított aránya	A forrásszűkülés hatására csökken mindkét mutató GDP-hez viszonyított aránya. A hazai megtakarítási hajlandóság növekedése, a 2007–2013 között hazánkba érkező uniós források hatékony felhasználása komoly dinamizálási lehetőségek. A regionális politikával összhangban zajló infrastrukturális fejlesztések a minőségi turizmust, komparatív regionális ökoturizmust, és biotermékeink, agrár szektorunk versenyképessé tételét szolgálhatja.	Amennyiben a beruházási hajlandóság hosszabb távú csökkenésével kell számolni, úgy az ronthatja az ország versenyképességét és egyensúlyi pozícióit, valamint csökkentheti a foglalkoztatási esélyeinket is.
d.) Jövedelemelosztási jellemzők		
11.) Lakossági fogyasztás kiadásait jellemző mutatók	Átmenetileg elkerülhetetlenek az életszínvonal romlásával és a GDP bérhányadának csökkenésével járó folyamatok felerősödése. A válságveszély széleskörű tudatosodása után politikailag talán könnyebben végig vihető a szükséges reformlépések sorozata, mint korábban. A lakosság demográfiai tényezője, az öregedési folyamat a megtakarítási hajlandóságot erősíti.	Társadalmi elégedetlenséget eredményező és a jövedelem-különbségeket növelő folyamatokat indíthat el, amelyeket még jelentős területi különbségek is súlyosbíthatnak.
12.) A GDP bérhányadának a változása	Célirányos (differenciált) fejlesztésekkel viszonylag nagyobb megrázkódtatás nélkül megvalósítható ez a versenyképességet növelő folyamat. Ehhez az energia és anyagfelhasználás hatékonyságát, az innovációs kapacitásokat szükséges emelni. Jelentős tartalékokkal rendelkezünk e területen. Hosszú távú növekedés ma a világban bizonyos fejlettségi szint felett olyan termékekből és szolgáltatásokból van, amelyek előállításának nyersanyag- és energiaigénye rendkívül alacsony, ettől lehet nagy a hozzáadott érték tartalom. A gazdaság struktúraváltását az ipartól a szolgáltatások felé nem lehet visszafogni, a munkaerőt és a gazdasági feltételeket kell és lehet is ehhez igazítani.	Ezt azonban megnehezíthetik a szolgáltatás-részarány bővülését eredményező további szerkezeti változások.
e.) A nemzetgazdaság nemzetközi piaci integrációját jellemző indikátorok		
13.) Integrációs együttíthatók változása	Várhatóan nő az önerőre, belső keresletre támaszkodó gazdaságélénkítő politikák szerepe. Ez várhatóan csökkentheti a gazdaság külső sebezhetőségét. A keleti regionális piacra terjeszkedő multik logisztikai, innovációs központjai lehetünk.	Az integrációs folyamatok gyorsulásának megtorpanása lassítja a gazdaság hatékonyság-javulásának és a gazdaság-növekedési folyamatoknak az intenzitását

³³ A SWOT-I. táblázat sorszámai szerint azonosítva.

**A MAGYAR GAZDASÁGI-TÁRSADALMI KITÖRÉSI STRATÉGIA ÉS
AZ ÚJ NEMZETKÖZI KIHÍVÁSOK**

Indikátor megnevezése ³⁴	Lehetőségek	Veszélyek
	rövid bemutatása	
14.) A cserearány változási indexek alakulása	Ma még megbecsülhetetlen irányú folyamat. Hazánk energiafüggésének csökkenése, a diverzifikáció csökkentené kitéttiségünket a világpiaci áringadozásoknak. Erre utaló lépések, hazai erőforrás tartalékok feltárása pozitív.	Kedvezőtlen irányú változások ronthatják az ország egyensúlyi helyzetét és növekedési kilátásait.
15.) A költségvetési centralizáció, illetőleg az állami szolgáltatások output részarány mutatók szűkítése	Elkerülhetetlen mind a bevételi-, mind a kiadási hányadok radikális csökkentése, egy adóreformmal megalapozott átfogó szociális reform fokozatos és minden oldalról összehangolt megvalósítása révén. Ez az ország nemzetközi versenyképességének és a válságból való kilábalásának egyik legfőbb feltétele. A megvalósítás politikai feltétele pedig kezdetben az adórendszeren belüli teherátcsoportosítás és a különböző társadalmi csoportok áldozatvállalási hajlandóságának az ösztönzése. Ez például egyes társadalmi csoportok által felvállalt áldozatok fejében hosszú távú előnyök, szolgáltatási többletek nyújtásával és a nagy társadalmi ellátó rendszerek (például az egészségügy, oktatás, nyugdíj ellátás, segélyezés, gyermek és lakástámogatás) reformjával hajtható végre.	A korszerűsítés és rendszer hatékonyság növelése nem egyenlő, az ellátó rendszerek privatizációjával. Ennek további erőltetése jövétehetetlen társadalmi és politikai károkat és a reform-ellenesség növekedését eredményezheti.
g.) Versenyképességi és adóterhelési indikátorok		
16.) Versenyképességi (termelékenységi és vállalati jövedelmezőségi) mutatók javítása	Alapvető feltételét jelentik a gazdasági növekedésnek. Javításuk elsődlegesen beruházásokkal, műszaki fejlesztéssel, szelektív szerkezeti változtatásokkal (például a dinamikus, jövedelmező szektorok támogatásával is.) érhető el. Hasonló hatás érhető el a veszteséges szektorok racionalizálásával, más, hatékonyabb szolgáltatókkal való helyettesítésével, végső esetben felszámolásával. A gazdaság struktúraváltását az ipartól a szolgáltatások felé nem lehet visszafogni, a munkaerőt és a gazdasági feltételeket kell ehhez igazítani, hiszen minden másnak (reformok, K+F, innováció, stb.) ez az alapja. Ki kell jelölni azt a néhány szektort, ami hosszú távon versenyképes lehet (energetika, természettudományos kutatás, orvoslás, géntechnológia, akár a mezőgazdaság is, ha jól csináljuk, stb.), és azokat kell koncentráltan támogatni. ehhez kell igazítani az oktatást, stb.	A korszerűsítés, versenyképesség-növelés – munkahelyteremtő lépések nélkül – a foglalkoztatás romlását, a segélyezési költségek növekedését eredményezheti. Ezért fontos olyan szektorok fejlesztése is, amelyek új munkahelyeket hozhatnak létre. Ez gyakran nem hatékony munkahelyteremtést jelent és konzervál.
17.) Különböző adóterhelési lépések megtétele	Az adóterhelés belső átcsoportosításokkal együtt járó célirányos csökkentése akár az összes adóterhelés szintjének fenntartása mellett is ösztönzőleg hathat a termelő és szolgáltatói tevékenységek szelektív bővítésére, amely a gazdasági növekedés legfőbb feltétele. Különösen igaz ez a nagy versenytársainknál 5-10 százalékponttal magasabb arányú munkát terhelő adóknál és járulékoknál. Még inkább így van ez, ha az általános adóterhelés szintjének a csökkentését is sikerülne – az adózók körének szélesítésével, adózási hajlandóságának – más előnyökért kínált ellentételezésével kiváltani. Ilyen megoldás lehet például a bürokrácia csökkentése, illetőleg a fejlesztéseket leginkább visszatartó adónemek más adókkal való kiváltása, amire a fejlett országokban már számos példa van. Gondolunk itt az ott jelentős arányt kitevő vagyon- és környezetterhelési, energia- és területhasználati, szennyezési adók bevezetésére, amelyek társadalmilag elfogadhatóbbak és nem a legszűkebb keresztmetszetben okoznak visszaeséseket.	Mindehhez mielőbb átfogó, és a társadalom többsége által is elfogadható, jól ütemezett adóreformra van szükség. Ha ezt záros időn belül nem tudjuk kidolgozni és elfogadtatni, akkor a magyar gazdaság menthetetlenül lemaradhat az uniós országok többségétől, amelyek már az eleve alacsonyabb adóterhelésük révén eddig is gyorsabban növekedtek, és a válság hatására még újabb adómérsékléseket is hajlandók felvállalni.

Természetesen a végkövetkeztetésként adódó feladatrendszer több, egymással ellentétes tényező végső eredőjeként, rendkívül összetett, bonyolult, és sokszereplős egyeztetések nyomán hozhatnak csak kibontakozást a magyar gazdaság mostani nehéz helyzetéből, és a kilencvenes évek derekán végrehajtott transzformációs folyamatokhoz hasonló időigényű (minimum 2-3 éves), átmeneti visszaesséssel járó folyamatként valósulhatnak csak meg.

³⁴ A SWOT-I. táblázat sorszámai szerint azonosítva.

Magyarországon is jelentős jövedelem átcsoportosítási (például a támogatási célok módosítását, a vállalkozásokat leginkább terhelő adóterhelések átrendezését eredményező) lépésekre van szükség, bár **ezen bevezetését nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy a szükséges lépéseket egy világválság idején kell megtennünk.**

4.2. LEHETSÉGES MAKROGAZDASÁGI NÖVEKEDÉSI PÁLYÁK AZ ECO-TREND MODELL SZÁMÍTÁSAI ALAPJÁN

Amint a 3.3.5. fejezetben bemutattuk, az ECOSTAT-ban folyó kutatásokhoz már évek óta használjuk és folyamatosan fejlesztjük az ECO-TREND modellt, amely egy éves adatokon alapuló szimulációs makromodell. Ennek segítségével lehetővé vált a magyar gazdaságra vonatkozó – alternatív forgatókönyveken alapuló – közép-, ill. hosszú távú makrogazdasági prognózisok kialakítása, továbbá a gazdaságpolitikai döntések hatásainak vizsgálata, különböző gazdaságpolitikai scénáriók elemzése. Jellemzően adódóan az ECO-TREND modell alkalmas lehet az EU-transzferek gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásának vizsgálatára is.

A modell részben (ökonometriai módszerekkel számszerűsített) sztochasztikus, részben determinisztikus (mérleg-) egyenleteket tartalmaz. A modellben négy fő szektort különböztetünk meg: ezek a háztartási szektor, az államháztartási szektor, a vállalati szektor (amely a pénzügyi szektort is magában foglalja) és a külgazdasági szektor.

Modellbecslésünk alapváltozatában az ECO-TREND modell egzogen változóit az alábbiak szerint adtuk meg.

- A külső kereslet változó értéke évente 2–2,5 százalékkal nő.
- A várt inflációs ráta értéke fokozatosan csökken, 2011-re elérve a 3 százalékot. Ennek magyarázata, hogy modellünkben racionális várakozásokat tételeztünk fel, vagyis a gazdasági szereplők hosszú távon az árstabilitásnak megfelelő fogyasztói árindexre számítanak (kb. 3 százalék).
- A betéti és hitelkamatlábak 2012-ig fokozatosan konvergálnak az aktuális euró kamatokhoz, 2013-tól eléri azokat.
- A közvetlen külföldi tőkebefektetések értéke évente 3–4 Mrd euró körül alakul.
- A ténylegesen felhasznált EU transzferek értéke eléri a GDP 2–3 százalékát.
- A hosszú távú állampapírok kamatai folyamatosan konvergálnak az euró-zóna kamatszintjéhez.

Az EU-transzferekkel kapcsolatos kiinduló feltevések az alábbiak.

- A Magyarország számára elérhető 25,3 Mrd euró értékű támogatási keret 80 százalékát sikerül felhasználni a 2007–2013-as programozási periódus alatt.
- Az ezt követő évek során is érkeznek transzferek, azonban egyre kisebb mértékben.
- A beérkező transzferek felhasználási területeit három kategóriába lehet sorolni, az ezek közti megoszlás a következő: az alapok 63 százalékát infrastrukturális beruházásokra, 17 százalékát humántőke-beruházásokra, 20 százalékát pedig termelő vállalatoknak nyújtott támogatásokra fordítják.
- a kormányzati kiadások szerkezeténél az előző évi kiadások funkcionális megoszlását vettük figyelembe, az egész időszak alatt állandónak tekintve.

A főbb makrogazdasági mutatók alakulása 2010-2020 (alapváltozat)

Mutatók	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bruttó hazai termék (GDP)	0,0%	3,9%	3,2%	3,5%	4,3%	3,2%	3,5%	4,0%	4,7%	3,9%	4,4%
Végso fogyasztás	-1,6%	2,2%	2,4%	2,6%	3,1%	3,0%	3,3%	2,7%	3,2%	2,3%	2,6%
Lakossági fogyasztás	-1,8%	2,3%	2,4%	2,6%	3,1%	2,4%	2,6%	2,8%	3,2%	2,5%	2,7%
Közösségi fogyasztás	0,2%	1,4%	1,9%	2,4%	3,4%	7,5%	8,0%	2,4%	3,4%	1,4%	1,9%
Bruttó állóeszköz-felhalmozás	2,1%	10,3%	5,5%	5,5%	4,7%	4,5%	4,9%	5,0%	5,4%	5,6%	5,7%
Bruttó felhalmozás	6,9%	10,3%	5,5%	5,5%	4,7%	4,5%	4,9%	5,0%	5,4%	5,5%	5,6%
Belföldi felhasználás	-0,1%	4,2%	3,2%	3,4%	3,5%	3,4%	3,7%	3,4%	3,8%	3,3%	3,5%
Export	1,1%	9,0%	7,1%	7,1%	7,2%	7,2%	7,1%	7,1%	7,1%	7,1%	7,1%
Import	0,9%	9,2%	7,1%	7,0%	6,5%	7,5%	7,2%	6,5%	6,6%	6,8%	6,6%
GDP (ppp-n, EU25=100)	61,1%	62,2%	63,0%	63,9%	65,4%	66,2%	67,2%	68,4%	70,3%	71,6%	73,3%
QDI (ppp-n, EU25=100)	52,0%	53,0%	53,9%	54,9%	56,2%	57,2%	58,4%	59,6%	61,2%	62,3%	63,6%
Infláció	4,8%	2,9%	2,9%	2,9%	2,9%	2,9%	2,9%	2,9%	2,9%	3,0%	3,0%
A folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában	-3,7%	-3,8%	-4,0%	-4,0%	-3,8%	-4,3%	-4,7%	-4,6%	-4,3%	-4,0%	-3,7%
Államháztartási egyenleg ESA elszámolásban	-3,6%	-2,8%	-2,2%	-1,3%	-1,5%	-1,6%	-1,9%	-1,7%	-2,3%	-1,8%	-1,4%
Nominál átlagkereset	3,5%	5,1%	5,6%	5,5%	5,4%	5,4%	5,5%	5,5%	5,5%	5,5%	5,6%
EU-transzferek	3000	4000	4100	4200	4000	3700	3500	3300	3200	3200	3200

Forrás: ECOSTAT, ECO-TREND modell

2010-től a megfigyelt időszak végéig évi átlagos 3,5 százalékos GDP-növekedés várható. A növekedési pálya azonban nem teljesen egyenletes, a választási időszakokhoz kapcsolódó ciklikusság figyelhető meg, vagyis a választás éveiben történő erőteljes kormányzati kiadásbővülés hatással van a gazdasági növekedésre is, ezekben az években a GDP-növekedés magasabb lesz, ezt követően alacsonyabb értékre esik vissza, majd fokozatosan növekszik a következő választásig. Azt is megvizsgáltuk, hogy az egy főre jutó bruttó hazai termék szintjét tekintve mennyire sikerül felzárkóznunk 2020-ig az EU25 átlagos szintjéhez vásárlóerő-paritáson mérve. Látható, hogy az időszak elején a hazai mutató 61,1 százaléka az EU25 átlagának, majd fokozatos növekedés következik be, így 2020-ra 73,3 százalékra sikerül eljutni.

A felzárkózási folyamatnak csak az egyik – bár kétségtelenül igen fontos – eleme az egy főre jutó GDP, legalább ennyire lényeges azonban az is, hogy a lakossági jövedelmek szintje is közelítsen a fejlett országok átlagához. A lakosság rendelkezésre álló jövedelmének (QDI) alakulását vizsgáltuk, és azt tapasztaltuk, hogy a vásárlóerő-paritáson számított mutató valamivel lassabban konvergál az EU25 átlagához, mint az egy főre jutó GDP: a 2008-ra becsült 52 százalék 2020-ra várhatóan 63,6 százalékra emelkedik. A rendelkezésre álló jövedelem volumene ugyanis mindössze 3,3 százalékkal növekszik évente átlagosan. Az eltérés két tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a bruttó nemzeti jövedelem (GNI) lassabban bővül, mint a GDP, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy Magyarországon jóval magasabb a külföldi tőke állománya, mint a hazai tőkeállomány külföldön. Ez ugyanis azt eredményezi, hogy a külföldi tulajdonosok hazai jövedelme tartósan meghaladja a belföldiek külföldről származó tőkejövedelmét. Ez a jelenség a régió valamennyi gazdaságában megfigyelhető. A másik tényező hatása a fejlett gazdaságokban is érvényesül, eszerint a megtermelt jövedelmek elosztási arányai folyamatosan változnak, méghozzá a háztartási szféra kárára. Vagyis a lakosság tartósan átlag alatti, míg a vállalatok átlagot meghaladó jövedelemnövekedéssel kalkulálhatnak.

A bruttó állóeszköz-felhalmozás növekedési üteme az időszak nagy részében 5 százalék körül alakul. A kezdeti gyorsabb bővülés az EU-transzfereknek köszönhető, ami elsősorban a közösségi beruházásokat bővíti.

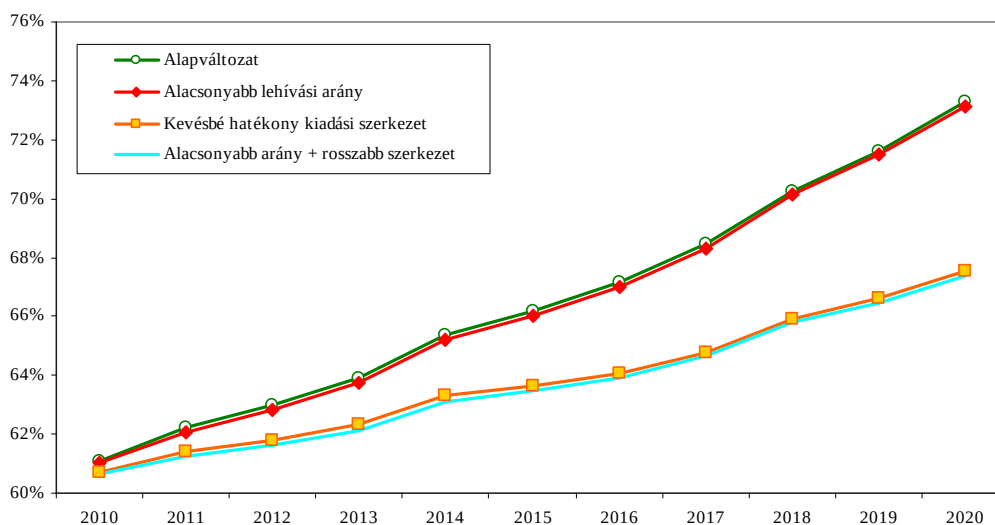
Az államháztartási hiány a 2010-es 3,6 százalékról 2011-re a maastricht-i 3 százalékos küszöbérték alá csökken, mely ez által elvileg lehetővé teszi az euró két évvel későbbi magyarországi bevezetését. Ezt követően az államháztartási deficit a GDP 2 százaléka alá csökken, majd ezen a szinten stabilizálódik. Az inflációs célkitűzés – mely 3 százalékos pénzümlést irányoz elő – csak 2011-re teljesíthető.

A továbbiakban három olyan scenáriót mutatunk be, melyekben bizonyos feltételeket megváltoztattunk az alapváltozathoz képest. Az első esetben azt tételeztük fel, hogy nem sikerül lehívni a rendelkezésre álló EU-s források 80 százalékát, és a tényleges felhasználási arány megreked 60 százalékon. A második változat azzal kalkulál, hogy bár sikerül tartani a 80 százalékos lehívási arányt, ám az EU-transzferek felhasználási szerkezete lényegesen kedvezőtlenebbül alakul az alapváltozathoz képest. Vagyis kisebb arányban költünk növekedésbarát programokra, mint amilyen a kutatás-fejlesztés, az infrastruktúra vagy a humántőke-beruházások. Ezt a kormányzati viselkedést nemcsak az EU-transzferek esetében, hanem – kisebb mértékben – a teljes államháztartásra feltételeztük. A harmadik verzió egyesíti az előző két scenárió negatívumait, azaz ebben az esetben alacsonyabb lehívási aránnyal és kevésbé hatékony kiadási struktúrával számolunk.

Az előzőekben ismertetett változatok egybevetése során két mutató alakulását emeljük ki.

17. sz. ábra

A bruttó hazai termék szintjének várható alakulása
(vásárlóerő-paritáson, az EU25 százalékában)

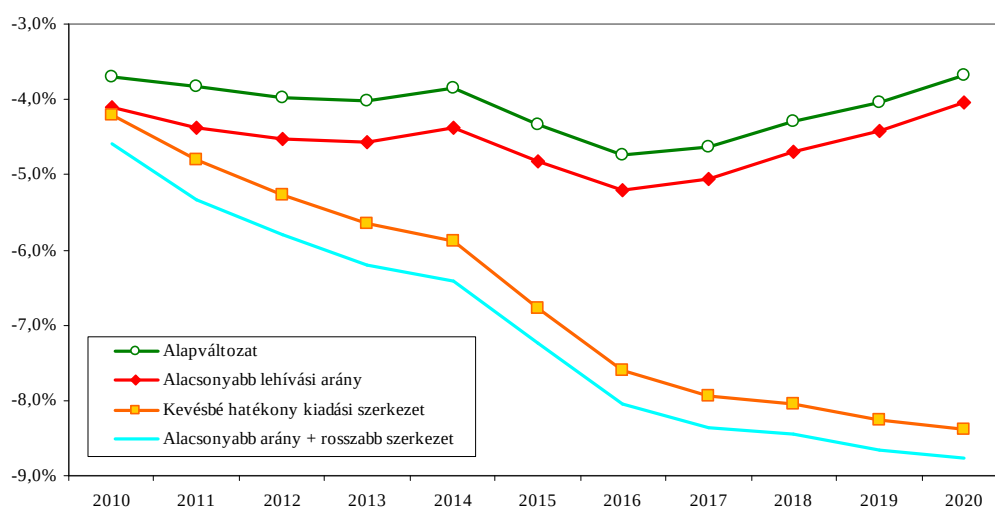

Forrás: ECOSTAT, ECO-TREND modell

A vásárlóerő-paritáson számított GDP időszora érdekes képet rajzol ki. Eszerint a jelentősebb eltérés akkor jelentkezik, amikor a kiadások szerkezete vált kevésbé hatékonyrá, és jóval kisebb a grafikon elmozdulása akkor, ha csak a lehívási arány csökken. Ez pedig azt jelenti, hogy bár fontos, hogy minél nagyobb arányban használjuk fel a Magyarországnak járó uniós pénzeket, ennél is lényegesebb azonban, hogy ez megfelelő kiadási szerkezettel párosuljon.

18. sz. ábra

A folyó fizetési mérleg várható alakulása
(a GDP százalékában)

Forrás: ECOSTAT, ECO-TREND modell

A folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulásából az is kiderül, hogy a jövedelemtulajdonosok megváltozott jövedelmi helyzetükre úgy reagálnak, hogy jelentős mértékben a külföldi hitelfelvétel mértékével ellensúlyozzák ezt a hatást. Vagyis az egyes scenáriók esetében azért lehet viszonylag csekély a differencia számos reálváltozóban, mert a különbségek elsősorban a folyó fizetési mérlegben csapódnak le.

28. sz. táblázat

A hosszú távú gazdasági folyamatok várható alakulása

	2020			
	Alap-szenárió	"Alacsonyabb leihívási arány" szenárió	"Kevésbé hatékony kiadási szerkezet" szenárió	"Alacsonyabb leihívási arány, kevésbé hatékony szerkezet" szenárió
Az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson, az EU25 százalékában	73,7	73,1	67,5	67,4
Az egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem vásárlóerő-paritáson, az EU25 százalékában	63,6	63,5	63,3	63,2
Államháztartási egyenleg a GDP százalékában	-1,4	-1,5	-1,5	-1,6
Külső finanszírozási igény a GDP százalékában	-3,7	-4	-8,4	-8,8

Forrás: ECOSTAT, ECO-TREND modell

Az EU-transzferek mennyiségének alakulása befolyásolja a potenciális növekedést és ez által a hosszú távú felzárkózás ütemét, valamint az egyensúlyi mutatókat. A kiadási szerkezet hatása azonban ennél is erőteljesebb, így azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a felhasznált EU-transzferek mértékének növelésén túl annak hatékony szerkezetben történő felhasználásra kell törekedni a hosszú távú felzárkózás érdekében.

4.3. VÉGSŐ KÖVETKEZETÉSEK

Elemzéseinkből az a következtetés adódott, hogy a túlfogyasztás és a következményeként kialakuló egyensúlytalanság veszélye **azokban az országokban a legnagyobb, amelyek viszonylag nagy államadóssággal és magasabb fejlettségi szintről** (életszínvonal és társadalmi ellátó, szolgáltatói rendszerrel) **indultak el a piacgazdaság és az uniós tagság felé. Magyarország ebben a tekintetben az egyik legnagyobb kockázatú új tagország.** Ennek a magas veszélyeztetettségnek a főbb összetevőit és kockázatait a válság hatása és Magyarország erős kitettsége is jól jelez.

- Az új, módosított nemzeti stratégiánkat arra a felismerésre kell alapoznunk, hogy a válság elhúzódása és az új globális fellendülés bizonytalansága, valamint a világ majd minden részének pénzügyi szektoraiban elszenvedett sokkok miatt a világgazdaság növekedése és az erre épülő extenzív gazdasági növekedés esélye – legalábbis középtávon – a korábbiaknak csak töredéke lesz.
- A jórészt néhány húzó ágazat erőteljes szelektív fejlesztésére alapozott stratégia a továbbiakban csak szűk körben lesz folytatható, mivel a reálgazdasági (túltermelési) válság épp a nemzetközi tőkeáramlásoktól függő ágazatokban a legerőteljesebb. A pusztán a bruttó hazai termék növekedésére alapozott stratégia ezért középtávon már kevésbé követhető célt jelent. Ehelyett új lehetőségeket kell feltárnunk, amelyek a belső erőforrásaink mozgósítására, illetve a külső feltételekhez való újszerű alkalmazkodásra építenek. Az új stratégia legfőbb iránya az innováció, a kutatás-fejlesztés és a technológiai haladás lehet. Annál is inkább, mivel Magyarország az uniós fejlettségi rangsorokban igen kedvezőtlen pozícióban van. Az innováció barát fejlesztéspolitika kiemelt eszköz lehet a válságból való kilábaláshoz. A közvetlen állami szerepvállalás és a megfelelő ösztönzési rendszer következtében a magánszektor innovációval kapcsolatos beruházásai is emelhetőek. Ez a folyamat egyrészt keresleti oldalról közvetlenül emeli a beruházásokra fordított kiadásokat, így a GDP növekedési ütemét, másrészt az innováció jelentős eleme a termelékenység növekedésének, így a kínálati oldalról is segíti a hosszú távú növekedési lehetőségeinket.
- A stratégiai megújulás a tartalmi vonatkozásokon túl módszertanilag is szükséges, mivel az új globális változásokban sem az uniós, sem a hagyományos nemzeti szintű stratégiaalkotás nem képes feltárni a mozgástér lehetőségeket, és nem képes mozgósítani a lakosságot.
- A hosszú távú fejlődést csak a technológiai haladás szolgálhatja. Rövidtávon azonban a nemzeti termelési, fenntartási és működtetési költségek csökkentésének Magyarországon az államháztartási és társadalmi ellátó rendszerek gazdálkodásának hatékonyabbá tételén, illetve a racionalizáláson kell alapulnia. Kutatásaink szerint ennek jelentős tartalékai vannak hazánkban. A gazdaságszervezésben és ellenőrzésben egyre inkább felértékelődik az állam szerepe. Ebben a szférában ezért az állami/közösségi feladatok újragondolásával és ehhez igazított szervezeti és gazdálkodási módok kidolgozásával,

újraszervezésével, illetőleg a rendszerekben dolgozó szakemberek javaslatainak megvalósítására épülő racionalizálásával kell a továbblépés útjait megkeresni.

- Kutatásaink során az is egyértelművé vált, hogy a külső tőke (elsősorban működőtőke) bevonása a jövőben sem nélkülözhető. Az exportorientáció sem váltható ki hosszú távon épp hazánk méretei, és nemzetgazdasági nyitottsága miatt. Ahhoz, hogy ez fordulatot hozhasson a kilábalás tekintetében, meg kell szüntetni a nemzetközi nagyvállalati szféra szigetszerű működését, és stratégiaiilag el kell érni, hogy a külföldi tőke a hazai források bővülése irányába hasson. Egy hatékony, integrált hazai vállalati szerkezet, és jól megválasztott termékkörre alapozott exportorientáció szintén új kitörési pontot jelenthetnek.
- Magyarországon az új reálgazdasági stratégia mellett a jövedelmi folyamatok átalakítását célzó (például a támogatási célok módosítását, a vállalkozásokat leginkább terhelő adóterhelések átrendezését eredményező) lépésekre is szükség van. Ezek bevezetését nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy a szükséges lépéseket egy világválság idején kell megtennünk.
- A társadalmi megújulás alapfeltétele a feketegazdaság és korrupció elleni hatékony küzdelem. Amennyiben sikerül vállalkozás- és munkabarát adórendszert és jogi környezetet teremteni, és e mellett az ellenőrzés is minden szinten kellően szigorú, sikerülhet az állami finanszírozás hatékonyságát, az uniós források hatékonyabb felhasználását elérni.
- Magyarországnak vannak tartalékai, amelyekre fejlesztési stratégiát lehet építeni, de mindegyik kihasználása a rendelkezésre álló emberi erőforrás minőségén és mennyiségén múlik. A fejlesztő államok eddigi tapasztalatai azonban csak korlátozottan követhetők, mivel a távol-keleti példa a világgazdaság konjunkturális szakaszára esett, kedvező külgazdasági környezetben zajlott. Az ír példa pedig felszínre hozta a gazdaság és társadalom harmonikus fejlesztésének a szükségességét, a fenntarthatósági kritérium fontosságát.

Befejezésként megállapíthatjuk, hogy a reformok irányába történő átrendeződés ebben az évben, a válságmenedzseléssel egy időben – a nemzetközi hitelmegállapodások értelmében is – elindult. A válság hossza ma még nem ítéltető meg. Azt is látjuk, hogy a társadalom reformelkötelezettsége nélkülözhetetlen, miután a strukturális reformok és a válságkezelés végrehajtása sem megy társadalmi áldozatok nélkül. Ennek a gazdaságpolitikai váltásnak a megvalósításához ezért politikai bátorságra, türelemre és széleskörű társadalmi párbeszédre van szükség.

MELLÉKLET

AZ ECOSTAT TANULMÁNYOK LISTÁJA

2009. június

I. Az EU tagság következményei - jövőorientált megközelítésben

I./1. Részösszefoglaló: Szabó László – Zádor Márta: Ötéves uniós tagságunk mérlege

I./2. Szabó László: Az új uniós tagállamok első ötéves tagságának mérlege

I./3. Szabó László: Öt év: felzárkózás-lemaradás: A felzárkózás-lemaradás endogén és egzogén tényezői. Gazdaságpolitika és felzárkózás

I./4. Szabó László: Öt év felzárkózás-lemaradás: A magyar gazdaság felzárkózási teljesítményei, fejlesztési stratégiájának megalapozása (SWOT-analízis)

I./5. Zádor Márta: Az új tagállamok egyensúlyi állapota a válságot megelőző, majd azt követő időszakban (Statisztikai háttér)

I./6. Zádor Márta: Az új tagállamok és az uniós szintű válságkezelés kihívásai. Lehetséges válságterápiák a nem euró-zóna új tagállamokra

II. Váltóponton a magyar gazdasági stratégia?

II./1. Részösszefoglaló: Szabó László: A nemzetközi versenyképesség állandó és változó tényezői. Foglalkoztatáspolitikánk jövője

II./2. Nyers József: A nemzetközi versenyképesség állandó és változó tényezői, Innováció, K+F

II./3. Gáspár Tamás: A kormányzati stratégia tervezés koncepcionális alapjai

II./4. Nyers József: Innováció, Kutatás-fejlesztés Magyarországon

II./5. Keresztély Tibor – Takács Tibor – Varga Zsuzsa: Az innováció hosszú távú makrogazdasági hatásainak elemzése

II./6. Adamecz Anna – Balatoni András – Törös Ágnes: Kifulladt-e a két évtizedes gazdaságfejlesztési „modell”?

II./7. Tóth Hajnalka – Rózsa Gergely – Széll Krisztián: Demográfiai változások – Az idősödő társadalom sajátos kihívásai, fontosabb aspektusai (egészségügy, fogyasztás, oktatás)

II./8. Jankó Balázs: A tudás szerepe a gazdasági növekedésben

II./9. Szabó László: A mozgástér belső meghatározója: munkaerő-piaci reformok, és a társadalom alkalmazkodási képessége

III. Új globális környezeti fejlemények és ezek lehetséges hatásai és tanulságai

III./1. Részösszefoglaló: Zádor Márta: A nemzetközi gazdasági erőviszonyok átrendeződése. Új struktúrák felé? Európa gazdasági-történelmi válaszára. Kitorési alternatívák

III./2. Szél Katalin: Közép és hosszú távú világ gazdasági növekedési kilátások a nemzetközi pénzügyi válság előtt és a válság fényében (Kitekintés)

III./3. Zádor Márta: Az újkori migráció, mint az Unió egyik legnagyobb kihívása. A migráció gazdasági következményei a világ gazdasági válság körülményei között. A közösségi politika kényszere, kihívások és megoldási alternatívák.

III./4. Szabó László: A fenntartható mezőgazdaság globális problémái. - Az Unió és az új tagállamok teljesítményei. A magyar agrár- és élelmiszerexport bővítési esélyei -

III./5. Szabó László: Regionális politika a globalizáció korszakában. Az Unió- és az új tagállamok jellemzői

III./6. Perger Éva: "Az uniós támogatások intézményrendszere és a forrásfelhasználás hatékonysága, eredményessége." Az uniós forrásbevonás hatékonysága, intézményrendszere, új irányai

IV. A pénzügyi és makrogazdasági válság hatásai és megoldási variánsok

IV./1. Részösszefoglaló: Belyó Pál - Szabó László: A mai válság jellege, kitorési pontok

IV./2. Dani Ákos – Tóth Csaba - Belyó Pál: A pénzügyi és makrogazdasági variánsok, nemzeti és nemzetközi megoldások a pénzügyi válságra

IV./3. Cserhádi Ilona – Keresztély Tibor – Varga Zsuzsa: A lehetséges külső forrásbevonás felhasználási szerkezetének hatása a makrogazdasági növekedési potenciálra

IV./4. Krasznai Zoltán: A nyugat-balkáni országok és Törökország integrációs érettsége.

V. A globális válság hatása az EU jövőjére

V./1. Gáspár Tamás: A Lisszaboni folyamat stratégiai, módszertani megítélése. Stratégia a válság tükrében. Az új stratégia alkotás kihívásai. Alternatívák az új nemzetközi kihívásokra.

V./2. Zádor Márta: A Gazdasági és Monetáris Unió kihívásai (beleértve a tagállami költségvetési deficit, majd középtávon az infláció növekedését)

V./3. Zádor Márta: Hogyan hat a válság az EU globális pozíciójára?

VI. Összefoglaló és gazdaságpolitikai következtetések, ajánlások

VI./1. Részösszefoglaló: Belyó Pál – Zádor Márta: A magyar stratégia alapvetései a változó globális és európai környezetben

VI./2. Cserháti Ilona – Dobszayné Hennel Judit – Péter Ágnes Imola – Varga Zsuzsa: A lakosság jövedelmi rétegződésének alakulása 2007–2009-ben

VI./3. Cserháti Ilona – Keresztély Tibor – Ligeti István – Takács Tibor – Tóth Bernadetta: A nemzetgazdaság fenntartható fejlődésének tényezői, a növekedés lehetséges mozgástere